

Innhold

Levekårsundersøkelsene 1983-2001: Vold og trusler i 20 år <i>Reid J. Stene</i>	2
Statistikk avslører folkemord <i>Dag Ellingsen</i>	8
Siktede for narkotikalovbrudd, 1992-2001: Narkotika, kontroll og bruk <i>Reid J. Stene</i>	13
Bør vi erstatte kronen med euro? <i>Erling Røed Larsen</i>	19
Samboerskap ved tusenårsskiftet: Dagligdags og utforsket <i>Turid Noack og Ane Seierstad</i>	30
Hvorfor sparer de eldre så mye? <i>Elin Halvorsen</i>	35
På kartet: Siktede for narkotikaforbrytelser, 2001 <i>Reid Jone Stene og Lars Rogstad</i>	41
Siden sist	42

Samfunnsspeilet

1/2003 – 17. årgang

Redaksjon: Johan-Kristian Tønder (ansv. red.), Dag Ellingsen (dae@ssb.no) (red.), Maria Høstmark, Mads Ivar Kirkeberg, Trude Lappegård, Berit Otnes, Jorunn Ramm.

Redigering: Tove Bergsødegård, Else Efstestad, Liv Hansen, Anne Skarateppen, Åshild Vestaberg, Kirsten Aanerud.

Design/foto omslag: Siri E. Boquist.

Trykk: Gan Grafisk. **Priser:** Pr. år kr 330,- (institusjoner), kr 220,- (private). Enkeltnr. kr 65,-.

Internett: <http://www.ssb.no/>

ISSN 0801-7603. ISBN 82-537-5350-0 Trykt versjon. ISBN 82-537-5351-9 Elektronisk versjon.

Artikler i tidsskriftet kan ikke uten videre tas som uttrykk for Statistisk sentralbyrås oppfatning.

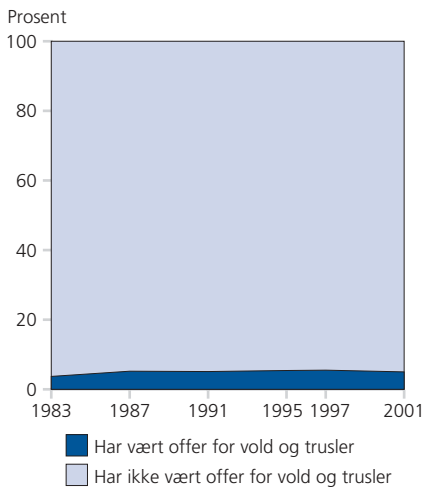
Ved bruk av stoff fra tidsskriftet, oppgi kilde: Samfunnsspeilet/Statistisk sentralbyrå.

Vold og trusler i 20 år

Nesten 20 år og seks levekårsundersøkelser tilsier at i overkant av 5 prosent av den voksne befolkningen årlig blir utsatt for vold og trusler. Undersøkelsene viser også at andelen som er ofre for vold og trusler har vært svært stabil de siste 15 årene. Risikoen for å bli voldsoffer reduseres med stigende alder, og de unge er langt mer utsatt enn de eldre. Kvinner og personer som bor i de større byene er mest urolige for vold og trusler.

Reid J. Stene

Figur 1. Ofre for vold og trusler. LKU 1983-2001. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsene.

I perioden mellom 1983 og 2001 har Statistisk sentralbyrå (SSB), gjennom sine levekårsundersøkelser (LKU), spurt hele 22 000 personer over 15 år om deres utsatthet for lovbrudd. De intervjuede har utgjort representative utvalg av den voksne befolkningen – og er blant annet spurt om de i løpet av de siste 12 månedene er blitt utsatt for:

- ... vold som førte til synlige merker eller kroppsskader?
- ... vold som ikke førte til synlige merker eller kroppsskader?
- ... trussel som var så alvorlig at du ble redd?

Den totale andelen av den norske befolkningen som oppgir at de har vært ofre for en eller flere voldelige handlinger eller trusler, er svært stabil de siste 18 årene. I de fem siste undersøkelsene har mellom 5,0 og 5,5 prosent av den voksne befolkningen vært ofre for vold eller trusler – eller både vold og trusler – i løpet av et år. Selv om undersøkelsen fra 1983 viser en noe lavere andel, kan vi ut fra levekårsundersøkelsene ikke si at volden i det norske samfunnet har økt i løpet av de to siste tiårene. At 2001-undersøkelsen har en lavere andel ofre enn de fire foregående, understreker dette.

Den svært stabile andelen selvrapportert utsatthet for vold og trusler, står i en sterk kontrast til det mediebildet vi er blitt presentert i løpet av de siste årene. Levekårsstatistikkene viser også en annen utvikling enn den vi kan lese ut av kriminalstatistikk basert på rettssystemets register. Fra den første statistikken over anmeldte lovbrudd i 1991, har antallet voldsforbrytelser (i forhold til innbyggertallet) økt med 65 prosent. I levekårsundersøkelsene finner vi ingen utvikling som tilnærmet følger denne utviklingen i anmeldelser – snarere tvert om (jf. figur 2).

Det kan være mange årsaker til at de to kildene viser så stor forskjell. Utviklingen i den anmeldte voldskriminaliteten på begynnelsen av 1990-tallet er tidligere forklart med endringer i registreringen hos politiet og påtalemyndigheten (Olaussen 1995). Økningen i anmeldte voldslovbrudd i de siste årene er delvis forklart med en økt tilbøyelighet til å anmelde mindre alvorlige tilfeller av vold og trusler (Ellingsen 2001, Falck 2002, Estrada 2001). Det er minst to andre forklaringer på de ulike trendene vi ser ut fra levekårsundersøkelsene og kriminalstatistikkene: Noen spesielt utsatte grupper er ikke med i levekårsundersøkelsene (Ellingsen 2001), og en eventuell voldsøkning i disse gruppene vil derfor ikke bli fanget opp av undersøkelsene. Det er også mulig at dagens voldsofre utsettes for flere voldshandlinger enn det voldsofrene opplevde tidligere. I dag mangler vi imidlertid empiri for å kunne teste disse to forklaringene.

Unge menn og kvinner mest utsatt for vold

I de seks undersøkelsene er det gjennomsnittlig 1,5 prosent av befolkningen som har vært utsatt for vold som resulterte i synlige merker eller kroppsskader. Blant menn er det gjennomsnittlig 2 prosent – og blant kvinner 1 prosent – som hadde opplevd dette i løpet av det siste året. Som det fremgår av figur 3, som også inkluderer vold uten kroppsskader, er forskjellene mellom kjønnene svært liten i de to siste undersøkelsene – i 1997 og 2001. Størst forskjeller mellom kjønnene finner vi imidlertid i undersøkelsen før – i 1995.

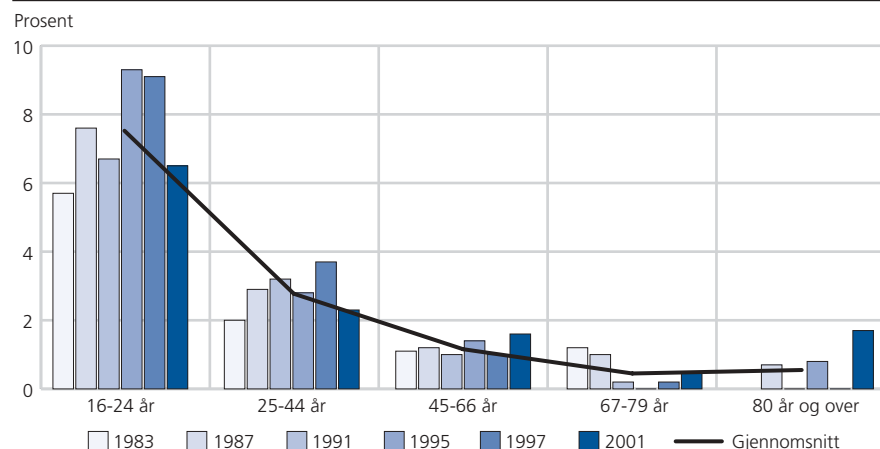
Selv om andelen blant menn er nesten dobbelt så stor som andelen blant kvinner i nesten hele perioden, gjør de to siste undersøkelsene det vanskelig å si generelt at menn er mer utsatt for vold enn kvinner. Ut fra både levekårsundersøkelsene og kriminalstatistikkene (Gundersen 2000) ser det imidlertid ut til at flere menn enn kvinner blir utsatt for den groveste volden.

Forskjeller i alder ser ut til å bety mer for utsattheten enn forskjeller i kjønn. Det er da de unge – spesielt mennene – som er mest utsatt. Ut fra gjennomsnittet i de seks undersøkelsene blir nesten 6 prosent av alle menn i alderen 16 til og med 24 år årlig utsatt for vold som medfører fysiske skader. Også blant kvinner er det de yngste som er mest utsatt for den mest alvorlige volden – og gjennomsnittlig blir mer enn 2,5 prosent av kvinner i alderen 16-24 år ofre for denne type mishandling i løpet av et år. Ser vi på alle som utsettes for vold, også de som ikke får fysiske kroppsskader, blir aldersforskjellene enda tydeligere. Levekårsundersøkelsene de siste 18 årene tilsier at nesten 10 prosent av alle unge menn, og drøyt 5 prosent av unge kvinner, årlig opplever å bli ofre for vold. I de eldre aldersgruppene er utsattheten betydelig mindre, og den reduseres med økende alder.

Mest vold i byer?

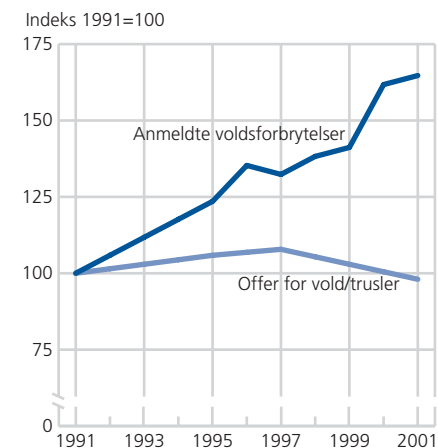
Ut fra internasjonale undersøkelser, hvor utsatthet for vold og trusler er kartlagt i ulike land, har grad av urbanitet en klar sammenheng med risikoen for vold. Jo mer urbant, jo større fare for å bli et voldsoffer. Denne sammenhengen er faktisk sterkere enn sammenhengen mellom utsatthet og hvilket land du bor i (Dolmén 2001). Men finner vi en slik sterk sammenheng i Norge?

Figur 4. Ofre for vold, etter alder. LKU 1983-2001. Prosent

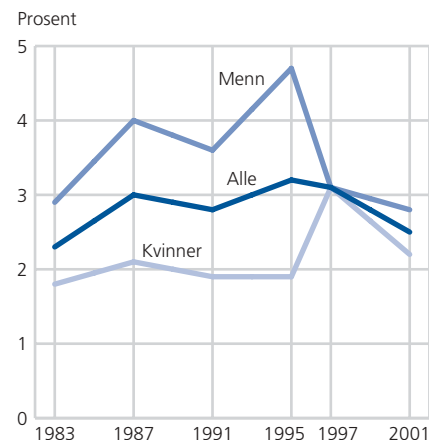
Kilde: Levekårsundersøkelsene.

Figur 2. Ofre for vold og trusler, og anmeldte voldsforbrytelser. 1991-2001. Indeks 1991=100

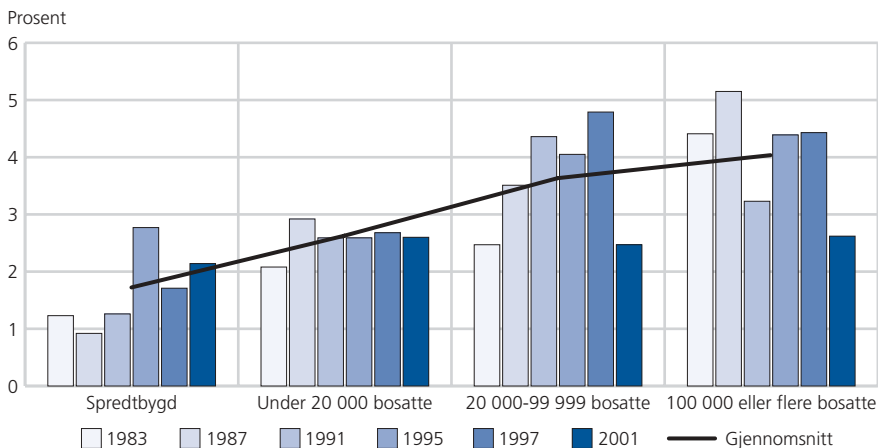
Kilde: Kriminalstatistikk 1991-2001 og Levekårsundersøkelsene 1991, 1995, 1997 og 2001.

Figur 3. Ofre for vold, etter kjønn. LKU 1983-2001. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsene.

Figur 5. Ofre for vold, etter bostedsstrøk. LKU 1983-2001. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsene.

Ser vi alle levekårsundersøkelsene samlet, er det en sammenheng mellom bostedsstrøk og utsatthet for vold. Ut fra gjennomsnittet for alle undersøkelsene, er det nesten tre ganger på stor sjanse for å bli utsatt for vold i våre største byer sammenlignet med de spredtbygde strøk. Forskjellene etter bosted er imidlertid ikke like stor og entydig som forskjellene etter alder. Undersøkelsene varierer både med hensyn til hvor store forskjellene er mellom de ulike bostedsstrøk, og hvilke steder som har den høyeste og laveste andel volds ofre. Fire av seks undersøkelser sier at de mest urbane stedene har høyest andel volds ofre. Det er imidlertid kun de to første undersøkelsene, fra 1980-tallet, som tilsier en betydelig høyere voldsrisiko i de største byene enn i de mellomstore byene. Resultatene fra den siste undersøkelsen er mest atypisk av alle undersøkelsene. I 2001 var det ingen betydelige forskjeller mellom de ulike bostedsstrøkene og sjansen for å bli et volds offer.

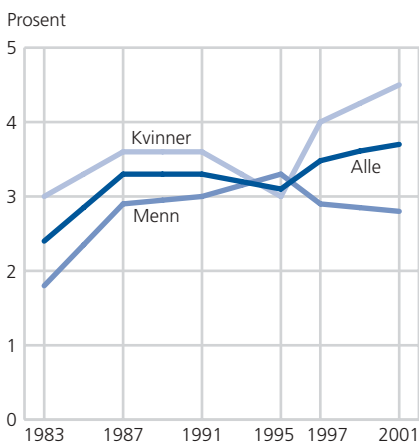
Trusler mot ungdom i byer

Det er omtrent like stor andel av den voksne befolkningen som oppgir at de i løpet av det siste året har blitt utsatt for trusler – som for vold. Gjennomsnittlig har det i de seks levekårsundersøkelsene vært i overkant av 3 prosent som hadde vært utsatt for så sterke trusler om vold at de ble redde. Andelen av befolkningen som er utsatt for trusler har også vært svært stabil de siste 15 årene – da den har variert mellom 3,1 og 3,7 prosent.

I fem av de seks undersøkelsene er det størst andel blant kvinner som oppgir at de har blitt utsatt for trusler. Forskjellene har ikke vært store, og gjennomsnittet av alle undersøkelsene tilsier at i underkant av 3 prosent menn og drøyt 3,5 prosent kvinner årlig opplever å bli truet med vold. Også blant de som har politianmeldt trusler de siste årene er det en noenlunde lik fordeling mellom kjønnene, men da noen flere menn enn kvinner (Gundersen 2000 og Politidirektoratet 2003).

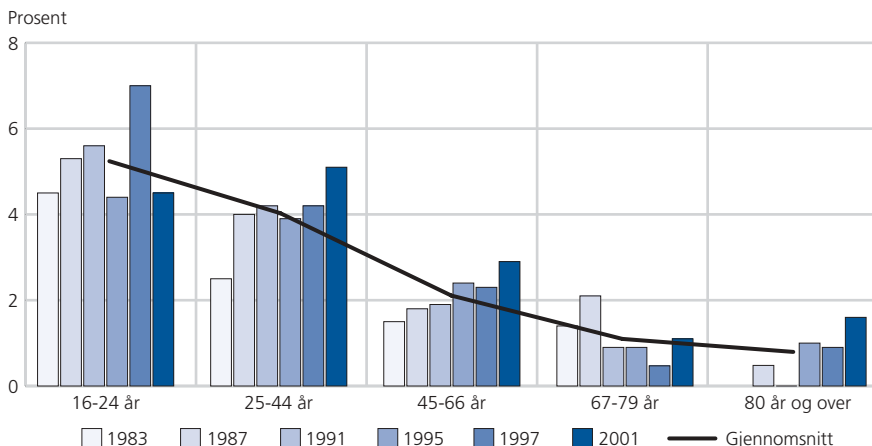
Risikoen for å bli utsatt for trusler har en relativt klar sammenheng med alder, og det er blant de yngste – både for kvinner og menn – det er flest ofre. I fem av seks undersøkelser er det størst andel blant de yngste kvinnene. Gjennomsnittlig er det drøyt 5,5 prosent kvinner i alderen 16-24 år som utsettes for trusler om vold i løpet av et år. Tilsvarende andel blant menn i samme alder er i underkant av 5 prosent.

Figur 6. Ofre for trusler, etter kjønn. LKU 1983-2001. Prosent

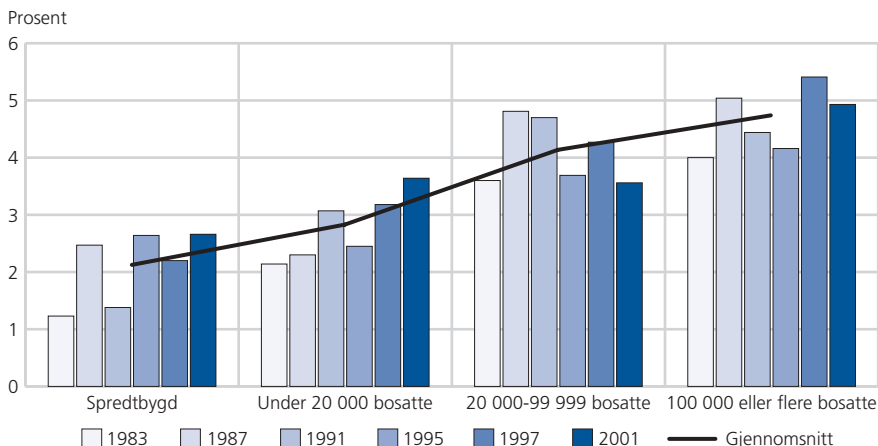
Kilde: Levekårsundersøkelsene.

Figur 7. Ofre for trusler, etter alder. LKU 1983-2001. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsene.

Figur 8. Ofre for trusler, etter bostedsstrøk. LKU 1983-2001. Prosent

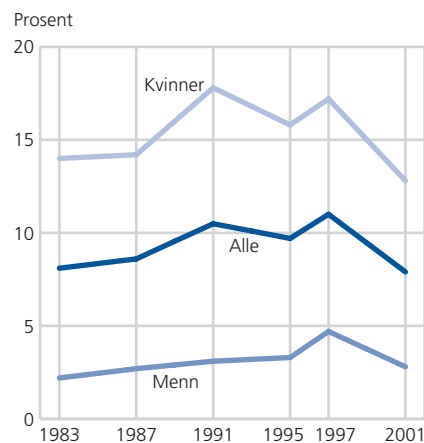

Kilde: Levekårsundersøkelsene.

At risikoen for å bli truet med vold reduseres med stigende alder er en tendens vi finner i de fleste undersøkelsene. Sammenhengen er imidlertid ikke like sterk som sammenhengen mellom stigende alder og utsatthet for vold. Dette ser vi blant annet ved at andelen ofre for trusler er relativt høy i aldersgruppen 25-44 år både i 1995- og i 2001-undersøkelsen. Av figur 7 ser vi også at resultatene fra flere av undersøkelsene tilsier at utsattheten ikke nødvendigvis blir mindre etter pensjonsalderen.

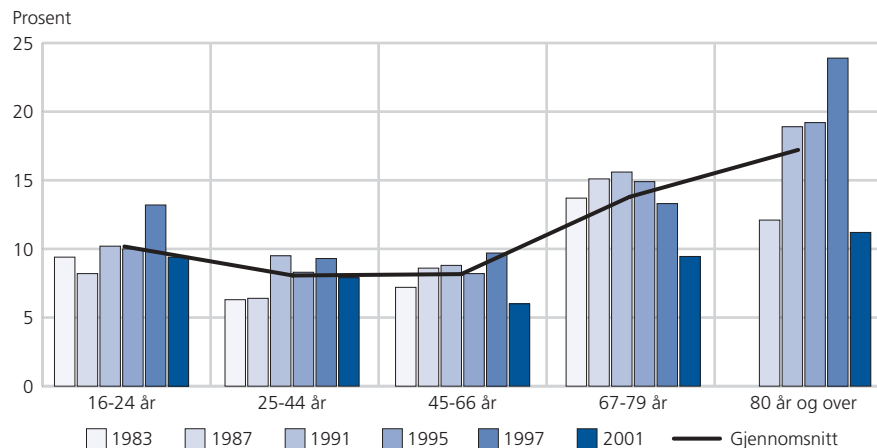
De samlede resultatene fra undersøkelsene viser at utsattheten også for trusler har en sammenheng med hvor du bor. Tendensen er at jo mer tettbygd strøk du bor i, jo mer utsatt for trusler er du. Denne sammenhengen er ikke entydig i alle undersøkelsene, men ut fra gjennomsnittet er det nesten dobbelt så stor sjanse for å bli utsatt for trusler i de mellomstore og største byene enn i de mindre urbane strøk. I fire av undersøkelsene er det minst andel ofre for trusler i de mest spredtbygde strøk. I fem av seks undersøkelser er det størst andel utsatte i de største byene.

Figur 9. Urolig for vold og trusler i nærmiljø, etter kjønn. LKU 1983-2001. Prosent

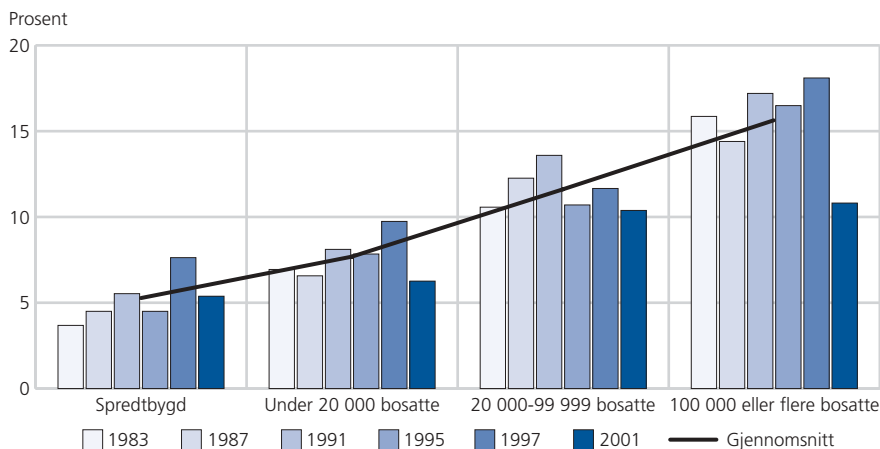
Kilde: Levekårsundersøkelsene.

Figur 10. Urolig for vold og trusler i nærmiljø, etter alder. LKU 1983-2001. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsene.

Figur 11. Urolig for vold og trusler i nærmiljø, etter bostedsstrøk. LKU 1983-2001. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsene.

Kvinner er mest urolige for vold og trusler

I tillegg til spørsmålene om utsattethet for vold og trusler, har det representative utvalget av den voksne befolkningen også blitt spurt følgende spørsmål:

- Har du den siste tiden vært urolig for å bli utsatt for vold eller trusler når du går ute alene her på stedet?

Det er betydelig flere som er engstelige for vold og trusler enn antallet som faktisk utsettes for denne type overgrep. Andelen av den voksne befolkningen som har vært svært eller noe urolig for å bli ofre for voldelige handlinger, har i de seks undersøkelsene variert mellom 11 og 8 prosent. Størst andel var det i 1997-undersøkelsen, mens nivået av frykt for vold i det norske samfunnet ser ut til å ha vært lavest i 2001 og på 1980-tallet (jf. figur 9). Gjennomsnittlig er det mer enn 9 prosent som i den siste tiden forut for intervjuet hadde opplevd frykt for vold eller trusler om vold.

Det er først og fremst kvinner som opplever frykt for vold. I alle undersøkelsene er det en langt større andel kvinner enn menn som oppgir at de har opplevd dette. Gjennomsnittlig for alle undersøkelsene er det drøyt 3 prosent av mennene og

over 15 prosent av kvinnene som har blitt svært eller noe urolig for å bli utsatt for vold eller trusler om vold på stedet der de bor.

Kjønn har langt mer å si for opplevelsen av uro for vold enn alder. I alle aldersgrupper er det en langt større andel urolige blant kvinner enn blant menn. Sammenhengen mellom utrygghet i nærmiljøet og alder er ikke helt entydig – selv om de fleste undersøkelsene sier at de eldre enn 66 år er mest urolige.

Blant menn har det vært ulike aldersgrupper som har vært mest urolig i de ulike undersøkelsene, og ser vi alle undersøkelsene samlet finner vi ikke store forskjeller. Blant de over 80 år er imidlertid den gjennomsnittlige andelen noe høyere enn blant de yngre. Også for kvinner er det en tendens til at en større andel av de eldste opplever frykt for vold. I gjennomsnitt er det mer enn hver femte kvinne over 66 år som hadde vært svært eller noe urolig for å bli utsatt for voldelige handlinger i nærmiljøet. I løpet av de siste årene ser det imidlertid ut til at de eldste opplever mindre frykt for vold, og

Tallene bak figurene

For de av leserne som ønsker å vite de eksakte grunnlagstallene som ligger bak figurene i denne artikkelen, henviser vi til web-versjonen av artikkelen og Samfunnsspeilet, se <http://www.ssb.no/samfunnsspeilet/>.

i 2001-undersøkelsen var det størst andel blant de yngste kvinnene. Hver femte kvinne i alderen 16-24 år oppgav i 2001 å ha vært svært eller noe urolig for vold eller trusler.

Jo mer urbant, jo større frykt

I alle de seks levekårsundersøkelsene finner vi en entydig sammenheng mellom bostedsstrøk og opplevelser av frykt for å bli utsatt for vold og trusler. Risikoen for å komme i situasjoner hvor du blir urolig for vold og trusler, er i alle undersøkelsene stigende med graden av urbanitet på stedet hvor du bor. Selv om nivået for de enkelte typer bosteder – og forskjellene mellom bostedsstrøkene – har variert noe, er sammenhengen svært tydelig. For eksempel er det i gjennomsnitt 5 prosent av de som bor i spredtbygde strøk, og mer enn 15 prosent av de som bor i tettsteder med mer enn 100 000 innbyggere, som opplever å bli redd for å bli utsatt for vold og trusler om vold.

Voldsbildet fra levekårsundersøkelsene

Det er usikkerheter knyttet til de enkelte resultatene fra de ulike levekårsundersøkelsene om vold og trusler. Ved å se alle seks undersøkelsene samlet, blir imidlertid sammenhengene testet på et langt større utvalg og over en lengre tidsperiode. Denne gjennomgangen av hovedresultatene fra undersøkelsene gir oss da rimelig sikre indikasjoner på at:

- Andelen av den voksne norske befolkningen som årlig blir ofre for vold eller trusler, har vært svært stabil i løpet av de siste 18 årene.
- Drøyt 5 prosent blir årlig utsatt for vold eller trusler.
- Under 2 prosent blir utsatt for voldelige handlinger som medfører skader eller merker på kroppen.
- Unge mennesker er aller mest utsatt for både vold og trusler, og risikoen for å bli offer blir mindre med stigende alder.
- Menn og kvinner er omtrent like utsatt for vold og trusler – men menn er i noe større grad utsatt for vold med fysiske skader, og kvinner er noe mer utsatt for trusler.
- Langt flere kvinner enn menn er redde for å bli utsatt for vold og trusler når de er ute på bostedet.
- Folk som bor i spredtbygde strøk er mindre utsatt for både vold og trusler – og er også i mindre grad urolig for å bli ofre.
- Risikoen for å oppleve situasjoner som gjør deg redd for vold og trusler, øker jo mer tettbygde strøk du bor i.

Referanser

- Dolmén, Lars (2001): *Brottsligheten i olika länder*, BRÅ-rapport 2001:18, Brottsförebyggande rådet, Stockholm, Sverige.
- Ellingsen, Dag (2001): *Kriminalitet og rettsvesen 2001. 4. utgave*, Statistisk sentralbyrå.
- Estrada, Felipe (2001): *Juvenile violence as a social problem. Trends, Media Attention and Societal Response*, i: *British Journal of Criminology*, vol. 41, s. 639-655.
- Falck, Sturla (2001): *Barne- og ungdomskriminaliteten i Norge på nittitallet*, Det kriminalitetsforebyggende råd (KRÅD), Oslo.
- Gundersen, Frants (2000): *Innvandrere som ofre, i: Innvandrere og nordmenn som offer og gjerningsmenn*. Rapport 2000/18. Statistisk sentralbyrå.
- Olaussen, Leif-Petter (1995): *Voldskriminalitetens utvikling de to siste tiårene*, i: *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, s. 97-116, nr. 4 1995.
- Politidirektoratet (2003): *Hvis du ikke... skal jeg knuse deg*, Rapport, Seksjon for analyse og forebygging, Januar 2003.
- Statistisk sentralbyrå (2002): *Sosiale indikatorer 1980-2002*, vedleggstabell 11.4: *Kriminalitet*, i: *Samfunnsspeilet* nr. 4-5, 2002.
- Statistisk sentralbyrå (2002): *Levekårsundersøkelsene 1983-2001*, jf. <http://www.ssb.no/emner/00/02/levstat/>

Statistikk avslører folkemord

1. juni 2000 vitnet SSB-forskeren Helge Brunborg for krigsforbryterdomstolen i Haag. Etter halvannet års nitidig dokumentasjon av grusomheter kunne han og hans kolleger fastslå at etter massakren i Srebrenica i juli 1995 var minst 7 475 bosniske muslimer savnet, sannsynligvis døde. Brunborgs dokumentasjon støttet opp under rekken av vitneprov som ga general Radislav Krstic 45 års fengsel for medvirkning til folkemord og andre krigsforbrytelser i Bosnia-Hercegovina.

Dag Ellingsen

Byråprofilen

Samfunnsspeilet ønsker i denne serien å portrettere interessante personer som arbeider i Statistisk sentralbyrå. Personer som vi tror våre lesere vil vite mer om, og som de i noen tilfeller kjenner fra andre sammenhenger. Vi vil lage en slik profil i annethvert nummer og startet i nr. 1/98.

Massakren i Srebrenica i Bosnia-Hercegovina er kalt den verste i Europa siden 2. verdenskrig. Og massakren rammet ikke tilfeldig. Kvinner og barn ble separert fra de mannlige medlemmene av sine familier. De savnede, og sannsynligvis døde, bosniske muslimene fra Srebrenica er nesten bare menn, og nesten bare menn i alderen 16-60 år. Det var selvfølgelig de kampdyktige, potensielle militære motstanderne, som sto først i linja da eksekusjonene ble gjennomført og likene hastig lagt i massegraver. Men serberne rammet ikke bare de muslimske bosniernes kampmuligheter, de rev også fra hverandre det srebreniske samfunnet. Samfunnet gikk i oppløsning etter at alle muslimene ble fordrevet. Mindre enn en håndfull ble igjen. Srebrenica var etter fallet befolket av gjenværende serbere, og etter hvert av serbere som følte seg presset til å forlate andre deler av landet, blant annet fra bydeler i Sarajevo som den muslimsk-kroatiske federasjonen fikk etter fredsavtalen i november 1995. Et patriarkalsk, familieorientert samfunn er også særlig sårbart når nær samtlige familieoverhoder og potensielle fedre forsvinner.

Forsker Helge Brunborg arbeidet sammen med demografistudentene Torkel Lyngstad (nå SSB) og Henrik Urdal (nå PRIO) om dokumentasjonen. Hvordan kunne så disse norske demografene dokumentere omfanget av denne massakren? Arbeidet har bestått av en nitidig gjennomgang av listene over forsvunne personer fra hjelpeorganisasjonene ICRC (Det internasjonale røde kors komiteen) og PHR (Leger for menneskerettigheter), kombinert med en analyse av offisielle befolkningsregistre fra før og etter krigen i det tidligere Jugoslavia. Funnene fra massegravene etter massakren bekrefter også den kjønns- og aldersmessige sammensetningen blant ofrene.

- Vi har hele tiden lagt vekt på å være nøyaktige og forsiktige i våre beregninger. De forsvunne, og antakelig døde personene, har blitt dokumentert individ for individ. Listene over forsvunne har blitt kjørt mot hverandre. I denne sammenhengen holder det ikke med aggregerte tall, sier Brunborg.

Det er nå om lag tre år siden Brunborg avsluttet sitt hovedarbeid i Haag, men han har fortsatt kortvarige oppdrag der. De norske statistikernes arbeid har overbevist skeptiske jurister om at demografi er en verdifull hjelpevitenskap for en internasjonal domstol, og en permanent demografi-gruppe er nå opprettet med fem medarbeidere.

Etnisk rensing

Massakrer som den i Srebrenica var også med på å skape folkeflyttinger med klare etniske fortegn. Igjen kan statistikerne dokumentere:

– I det tidligere Jugoslavia var det folketelling i 1991. Seks år senere var det valg i Bosnia. Ved å sammenlikne den etniske sammensetningen av befolkningen i den delen av Bosnia som nå heter Republika Srpska på de to tidspunktene, trer noen tydelige mønstre fram: Bosniske muslimer og kroater er nesten helt borte – serbere utgjør nå over 90 prosent av befolkningen, forteller Helge Brunborg. I andre deler av Bosnia er situasjonen den omvendte, der er det enten bosniske serbere og/eller kroater som er fortrengt.

Vi har ikke tidligere brukt tabeller og figurer i *Byråprofilen*, men denne gangen gjør vi et unntak. Figuren sier mer enn hundre ord, for å bruke en klisjé.

Mattelærer i Uganda

Det var i Uganda at Helges lange internasjonale merittliste startet. Som idealistisk 23-åring og cand.mag. i realfag meldte han seg til tjeneste for Fredskorpset, og ble i 1967 sendt til Uganda. Han arbeidet først i hoved-staden Kampala, men søkte seg fort bort derfra:

– Det var for mange nordmenn og andre utlendinger der, omgangen ble for begrenset. Når jeg hadde reist til Afrika så var det for å møte afrikanere, sier Helge. Dermed gikk turen til en liten by i det nordvestre hjørnet av Uganda, Arua, på grensen mot Zaire og Sudan. Der var det fritt for turister og bare noen få andre utlendinger. Helge ble mattelærer på det lokale gymnaset og stortrivdes, det er det lett å se når han forteller:

– Jeg ble nærmest tatt opp i en muslimsk familie i byen. Dette var en familie med aner fra forskjellige steder rundt om i Uganda, Kenya og Asia. Bestemor i huset snakket åtte språk, men ingen av dem var europeiske. Uganda var akkurat blitt en selvstendig nasjon (i 1962), og entusiasmen var stor. Ugandere er oftest veldig hyggelige folk, forteller Brunborg. Han røper at han ble svært husvarm i sin familie og med dens kultur:

– Min nærmeste venn i familien hadde to koner. Vi diskuterte ofte dette med flerkoneri – på swahili – og en dag skjønte jeg til min overraskelse at jeg så flere argumenter for flerkoneri enn det min venn gjorde!

Snart skal han tilbake til Uganda, denne gangen som rådgiver for et samarbeidsprosjekt mellom SSB og Ugandas statistiske byrå. Kanskje blir det tid til gjensyn med den lille byen i nordvest?

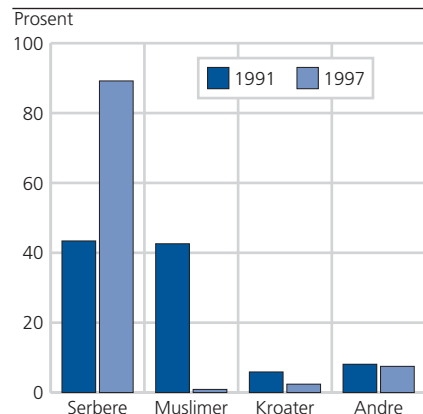
– Å arbeide i Afrika den gang og nå er to helt forskjellige ting. Nå reiser vi på ukesopphold som rådgivere, og de som er der på lengre kontrakter har hyppige ferier i Norge. Jeg hadde ingen hjemreiser da jeg var der, ikke en gang en telefon hjem på to år.

Foto: Tore Skaar

Forsker Helge Brunborg

Figur 1. Etnisk sammensetning av befolkningen i Prijedor kommune i Bosnia-Hercegovina i 1991 og 1997. Prosent

Kilde: Helge Brunborg: Contribution of statistical analysis to the investigations of the international criminal tribunals, *Statistical Journal of the United Nations Economic Commission for Europe* **18** (2001): 227-238.

Hvorfor blir noen fattige?

Før denne reisen var Brunborg opptatt av hvorfor noen blir fattige og noen rike, og spørsmålet var ikke blitt mindre aktuelt etter Uganda-oppholdet. Men han skjønnte at realfagene var et akademisk feilspor for den som grublet på slike spørsmål. Veien hjem fra Uganda til Norge tok lang tid og gikk nesten bare på bakken. Underveis møtte han flere "vismenn" som ble spurt om hvilket fag han burde ta for å få bedre grep på sine spørsmål om fattigdom og rikdom. Sosialøkonomi ble svaret han fikk, og i 1969 begynte Brunborg på studiet i Oslo i det som nå heter samfunnsøkonomi.

– Men også det ble til dels et faglig feilspor, eller kanskje heller et sidespor, for mot slutten av dette studiet skjønnte jeg at demografi, befolkningslære, i enda større grad var faget for meg. Nå arbeider jeg bare i liten grad med samfunnsøkonomiske problemstillinger her i SSB, men jeg har den fordel at jeg skjønner hva økonomkollegene mine snakker om, og blir derfor tatt noenlunde seriøst. Der har jeg en fordel i forhold til dere sosiologer, sier Brunborg, og leseren skjønner hvilken faglig ballast (eller mangel på så-dan?) samfunnspeilredaktøren har.

En modig håndhilsen: Helge Brunborg hilser på en kvinne under et såkalt «court-yard» meeting for å diskutere fødselsregistrering, i byen Rajshahi i Bangladesh, november 2000. Ifølge «purdah», det islamske prinsippet om segregasjon mellom kjønnene, som også inkluderer påbud om slør for muslimske kvinner, skal ikke kvinner håndhilses på fremmede menn. I bildet ses også de tre andre team-medlemmene, en kvinne og en mann fra Bangladesh og en australsk mann, som var med på «Appraisal of the birth and death registration project in Bangladesh». Legg også merke til at det varierer sterkt i hvilken grad kvinnene følger purdah: Noen er nokså tilhyllet, mens andre ikke har noe på hodet i det hele tatt.

Interessen for demografi førte i første omgang til studier i USA, ved University of Michigan i Ann Arbor, der han spesialiserte seg innenfor økonometri og demografi. I 1983 ble forskerutdanningen avsluttet med en doktorgrad fra det samme universitetet.

Fattigdom, sykdom, folkemord

Vi i SSB fikk Helge Brunborg med på forskerlaget allerede i 1974. Men mye av tiden har han spilt på bortebane, for å holde oss til terminologien. Sjansen til et nytt, langt Afrikaopphold kom i 1986. Helges kone er arkitekt, og søkte på en jobb i Botswana. Helge ble med som ledsagende ektefelle, sammen med deres tre døtre. Etter hvert fikk han jobb i det statistiske byrået og ved universitetet.

Etter dette oppholdet er det blitt en serie med kortere utenlandsopphold. Han var i Namibia i 1990 for

å være med på å utvikle landets offisielle statistikk etter selvstendigheten. Deretter var han flere ganger i Zambia for å utrede de økonomiske og demografiske effektene av hiv/aids-epidemien, og for å rådgive dem som skulle analysere landets folketelling fra 1990. Personregistre var temaet i Mozambique i 1994, og i 1995-1996 hadde han flere besøk i Ramallah, Palestina, for å starte opp samarbeidet mellom SSB og det nystartede palestinske sentralbyrået. Før arbeidet i Haag og Bosnia ble det tid til noen turer til Botswana for å se på helsestatistikk, og etter arbeidet i Haag har han vært i

Albania (folketelling og modernisering av offisielle registre) og Bangladesh (prosjekt om fødsels- og dødsregistrering).

– Pappa teller mennesker han, fortalte Helges døtre, og la til: særlig de med aids. Dermed ser vi nesten en slags rød tråd av elendighet og nød gjennom hans virke. Hvordan blir du påvirket av slikt?

– I det daglige statistiske arbeidet blir det en avstand mellom tallene og enkeltskjebnene, ellers hadde det vel ikke vært utholdelig. Vi har jo også statistiske områder her i Norge som inneholder tragedier, for eksempel dødsårsaksstatistikken. Men noen ganger kommer virkeligheten tettere på. Dette var sterkt under et besøk i byen Tuzla i Bosnia, dit mange fra Srebrenica flyktet. Der møtte jeg blant andre representanter for organisasjonen "Women of Srebrenica", som alle hadde mistet sine menn og sønner. De var svært dystre og tillukka. Det var tøft. Tøft var det også å se bildene som ble lagt fram av mange av de som var savnet og antakelig døde etter massakren, sier Helge.

I bokhyllen på kontoret har han også en liste over ofrene i Srebrenica. Vi kan se navn på gutter helt nede i 15-16-årsalderen, vi ser hele familier der sønner, fedre og bestefedre står på listene. Helge forteller om mange rundreiser i Bosnia der tolkene forteller gripende om sin historie. Tett på den dystre virkeligheten kom han også under besøk på avdelinger for hiv/aids-syke på sykehus i Zambia.

– Tragediene gir også et faglig engasjement. Vi kan være med å kaste et faglig lys, gi data av bedre kvalitet om forhold som er såpass grusomme, sier Helge, som påpeker at utenlandsoppholdene sett i sin helhet er forbundet med positive inntrykk og glede over økende innsikt.

En spennende form for turisme

– Nå har jeg vært i omtrent ti land som en eller annen form for rådgiver, og det er en spennende form for turisme. Du treffer folk som sitter på sine kontorer og arbeider med relativt snevre saksfelter. Man lærer mye om en ganske "smal" del av samfunnet, men det fører igjen til at man skjønner noe av helheten, sier Brunborg.

Døtrene hans har vært med på flere av utenlandsoppholdene, og har utviklet seg mye fra det, mener han. Det har selvfølgelig vært en del språkproblemer, særlig i begynnelsen av oppholdene, men etter hvert har tilpasningen gått greit, selv til ganske strikse skoleregimer.

- Men én ting har vi felles vi som har hatt lengre utenlandsopphold, og kanskje særlig i fjerntliggende strøk: Når vi kommer hjem spør folk høflig om hvordan det var i Afrika, spesielt om det var varmt. Så blir ikke så mye mer sagt. Jeg tror mange opplever det som så annerledes at de ikke vet hva de skal spørre om, sier Brunborg.

Livsløp i stedet for øyeblikksbilder

– Du må skrive noe om det jeg gjør her i Oslo også, sier Helge. Han framhever livsløpsperspektivet, der han har vært med på å bygge opp datafiler som gjør det mulig å følge enkeltpersoner eller grupper av mennesker over tid. Gjennom kvinnefiler, ekteskapsfiler, flyttefiler, barnefiler og så videre kan vi følge med i for eksempel hvem det er som velger å få flere enn to barn,

eller som flytter fra det sentrale Oslo-området hjem igjen til Akershus eller Østfold. Livsløpsperspektivet gir ofte bedre mening til datamassene enn bare å se på gjennomsnitt og tverrsnitt på gitte tidspunkt, framhever Brunborg, men han understreker også at analysen kan være krevende og fordre eget metodeverktøy.

Helge Brunborg leder også vårt arbeid med befolkningsframskrivninger, og jobber en del med dødelighetsanalyser for Norge. Med sin lange SSB-fartstid er han rimeligvis fornøyd med SSB som arbeidsplass. Han karakteriserer seg selv som en "frifant" som har fått bruke SSB som base for mye spennende. Også i Oslo har han prosjekter gående utenfor SSB: Han var blant annet med på å opprette demografi som eget fag ved Universitetet i Oslo. Faget hører inn under økonomisk institutt: "Samfunnsøkonomene viste større interesse for demografi enn det sosiologene og andre samfunnsvitere gjorde", ifølge Brunborg.

Snakker nederlandsk

Av CV-en til Helge går det fram at han snakker engelsk flytende, som ganske mange nordmenn. Mindre vanlig er det med kunnskaper i swahili og setswana, men når vi nå kjenner hans erfaringsbakgrunn blir det ikke så rart. Men nederlandsk, attpåtil nesten flytende? Hvordan har det seg? Har du nederlandsk kone?

– Nei, men vi bodde halvannet år i Haag da jeg jobbet med dokumentasjonen av hva som hadde skjedd i Bosnia under krigen der. Vi gikk begge to til privatlærer for å lære språket. Jeg sang også i kor, og fikk praktisert nederlandsk der. Og så hadde vi en nederlandsk leieboer som hadde forbud mot å snakke annet enn nederlandsk, det var nesten kontraktfestet, sier Brunborg.

I SSB deler han hver mandag kontor med den nederlandske demografen Nico Keilman, som er deltidsansatt hos oss ved siden av sin jobb som professor i demografi ved Universitetet i Oslo. Dermed får han holdt kunnskapene ved like.

Konfliktenes demografi

Mye som en følge av engasjementet i Bosnia har Brunborg tatt initiativet til et internasjonalt nettverk for konflikt-demografi. Et internasjonalt møte i Oslo og et temanummer av tidsskriftet *Journal of Peace Research* er planlagt.

– Vi ønsker på den ene siden å analysere risikoen for konflikt. Hvilke demografiske fenomener er det som særlig medvirker til at det oppstår konflikter? Er det for eksempel høy arbeidsledighet blant ungdommer, etniske grupperinger eller høy befolkningsvekst? På den andre siden er vi opptatt av konsekvensene av konflikter: Hvem og hvor mange er ofrene, de drepte, ser man intern eller ekstern flytting, hva skjer med fruktbarheten og familiestrukturen? Her har demografien mye å bidra med, særlig på data- og metodesiden, sier Brunborg. Han forteller at det er faglig givende å arbeide med dette internasjonale pionerarbeidet der han møter mye entusiasme.

– Til slutt vil jeg si at jeg setter stor pris på at SSB lar meg bruke tid på internasjonalt arbeid, tilføyer Helge. Og da kan vi føye til at han i over ti år har representert Norge i FNs Befolkningsskommissjon på vegne av Utenriksdepartementet – og er således en slags diplomat en uke hvert år.

Narkotika, kontroll og bruk

For 35 år siden dukket begrepet "narkotika" opp i kriminalstatistikken. I 1968 ble det etterforsket 201 narkotikaforbrytelser, som den gang utgjorde i underkant av 4 promille av alle forbrytelsene. Inntoget og økningen av denne nye typen forbrytelse har gjennom 1970-, 1980- og 1990-tallet preget både den kriminalpolitiske debatten og det registrerte kriminalitetsbildet. Det er imidlertid i de aller siste årene vi har opplevd den største økningen i antallet personer som blir tatt for narkotikakriminalitet. Lite av økningen skyldes endringer i politiets registreringspraksis, mens hovedforklaringen er politiets økte fokus på slike lovbrudd og lovbrøyttere, samt økt bruk av narkotika.

Narkotikakriminalitet er i dag en av de største lovbruddsgruppene i alle kriminalstatistikkene, og utgjør i dag 15 prosent av alle anmeldte forbrytelser og 38 prosent av alle oppklarte forbrytelser. I 42 prosent av alle forbrytelsessaker som ender med straffereaksjon er det en narkotikaforbrytelse som er hovedlovbruddet. Av alle som til enhver tid soner i de norske fengslene for forbrytelser, er det mer enn hver fjerde som har narkotika som sitt hovedlovbrudd.¹

De registrerte lovbrøytterne de 10 siste årene

Kriminalstatistikkene inneholder forskjellige enheter som gir kunnskap om ulike sider ved rettsforfølgelsen av lovbrudd. De ulike kriminalstatistikkene illustrerer da omfanget og utviklingen av narkotikakriminalitet på ulike vis.² De aller fleste narkotikaforbrytelser som anmeldes blir oppklart. Dette, i tillegg til ulike metodiske problemstillinger knyttet til de andre kriminalstatistikkene, gjør at statistikken over personer som blir tatt av politiet er spesielt godt egnet til å beskrive utviklingen i den registrerte narkotikakriminaliteten.

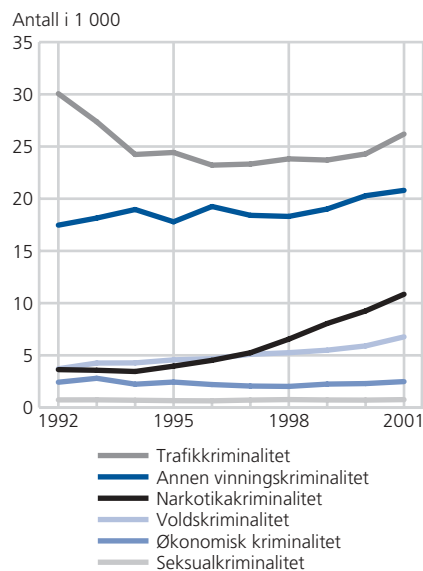
Som vi ser av figur 1 er det trafikk- og vinningskriminalitet som er hovedlovbruddet til de fleste personer som blir tatt for kriminalitet i Norge. Drøyt halvparten av alle siktete hadde en av disse to lovbruddsgruppene som sitt mest alvorlige lovbrudd i 2001.³ Vi ser også at det er et relativt stabilt antall personer som årlig er tatt for de ulike typene lovbrudd – med et klart unntak. Antallet personer tatt for narkotikaforbrytelser har siden 1992 økt mye, og da langt mer enn for andre lovbrudd. I 1992 var det 3 600 ulike personer som ble tatt av politiet hovedsakelig på grunn av narkotikalovbrudd. I 2001 var det nesten 11 000 – eller tre ganger flere. Disse utgjorde 13 prosent av alle som ble tatt for lovbrudd og 29 prosent av alle som ble tatt for forbrytelser i løpet av 2001. Men hvem er det som blir tatt for ulovlig befatning med narkotika?

De overrepresenterte unge menn

Vi ser av figur 2 at sjansen for å blitt tatt for befatning med narkotika har en klar sammenheng med både kjønn og alder. Det er svært få i aldersgruppen 5 til og med 14 år som blir tatt for å ha befatning med narkotika. I løpet av 2001 var det rundt 50 barn under 15 år som ble registrert med en narkotikaforbrytelse som sitt mest alvorlige lovbrudd. Andelen som blir tatt

Reid J. Stene

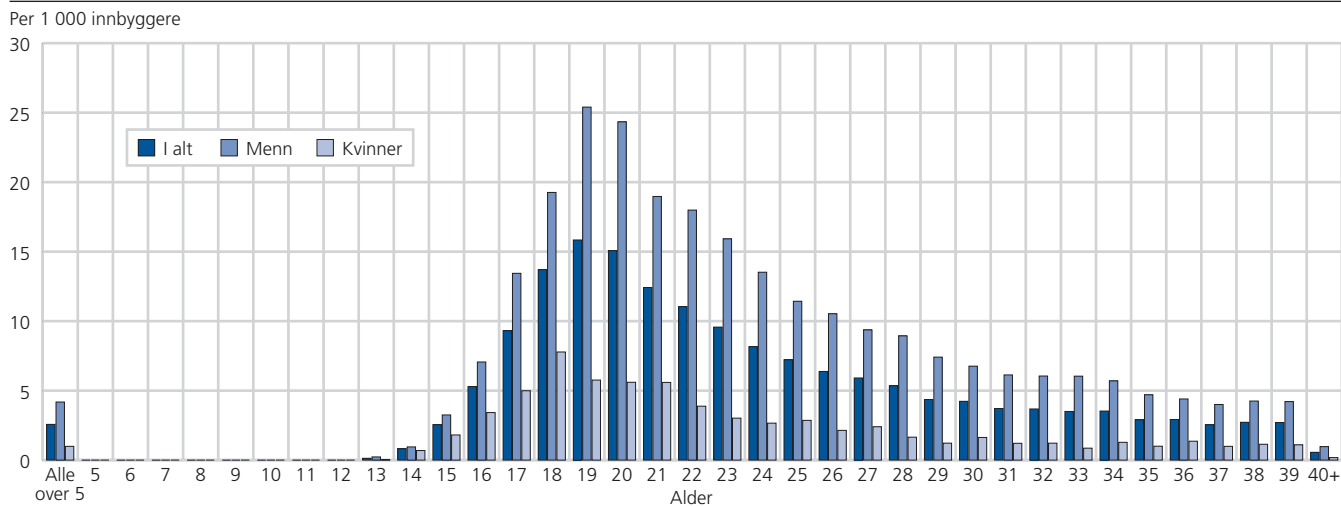
Figur 1. Siktete, etter lovbruddsgruppe. 1992-2001. Antall

Kilde: Kriminalstatistikk.

Reid J. Stene er prosjektleder i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for leveårsstatistikk, (reid.jone.stene@ssb.no).

Figur 2. Siktete for narkotikaforbrytelse, etter alder og kjønn. 2001. Per 1 000 innbyggere

for befatning med narkotika stiger imidlertid raskt etter fylte 15 år, og det var i 2001 mest vanlig blant 19- og 20-årige menn. I løpet av dette året ble minst 2,5 prosent av alle menn i denne alderen tatt av politiet for narkotikalovbrudd. I alle aldersgrupper mellom 17 og 25 år var det mer enn 1 prosent av alle menn som i løpet av 2001 ble tatt for en eller flere narkotikaforbrytelser.

Blant kvinner er det 18-åringene som oftest blir tatt, og det er blant de yngste at kvinner utgjør den største andelen av de siktete for narkotika: Blant 15- og 16-åringene utgjorde kvinner hver tredje siktete, og blant 16- og 17-åringene hver fjerde. Av de få 14-åringene som ble tatt for befatning med narkotika var det over 40 prosent jenter. I de eldre aldersgruppene utgjør kvinnene stort sett mellom 15 og 20 prosent av alle siktete med narkotikaforbrytelse som hovedlovbrudd.

Et endret bilde de siste fem årene

Økningen de siste årene i antallet personer tatt for narkotikaforbrytelser gjelder alle aldersgrupper. Selv om økningen blant de eldre er betydelig, er det blant de unge i alderen 15-24 år at økningen har vært mest markant. Som det fremgår av figur 3 er det i løpet av de 5-6 siste årene blitt et helt annet nivå på hvor mange og hvor stor andel av ungdommene som blir tatt for narkotikaforbrytelser.

Størst økning i antall personer tatt for narkotika var det i aldersgruppen 18-20 år. Sett i forhold til befolkningsmengden var andelen ungdommer i denne alderen nesten fem ganger større i 2001 enn i 1992. Både antallet og andelen ungdommer i alderen 15-17 år som ble tatt for narkotika var relativt lavt i 1992, sammenlignet med de fleste andre aldersgruppene. I forhold til befolkningsmengden er imidlertid 15-17-åringene blitt den tredje største gruppen, og andelen ungdommer i denne alderen var i 2001 nesten seks ganger større enn i 1992. Av alle ungdommene mellom 15 og 20 år som blir tatt for en eller flere forbrytelser er det i dag hver tredje (32 prosent) som har en narkotikaforbrytelse som sitt hovedlovbrudd.⁴ Også blant de unge over 20 år er det blitt langt flere som blir tatt for narkotikaforbrytelser. Som det fremgår av figur 3 er utviklingen i antall og andel siktete nesten like stor for aldersgruppen 21-24 år som for aldersgruppen 18-20 år.

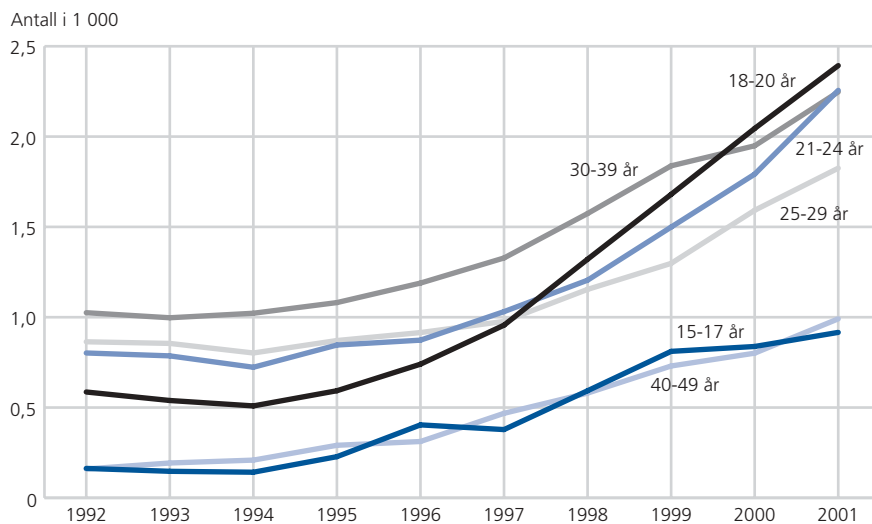
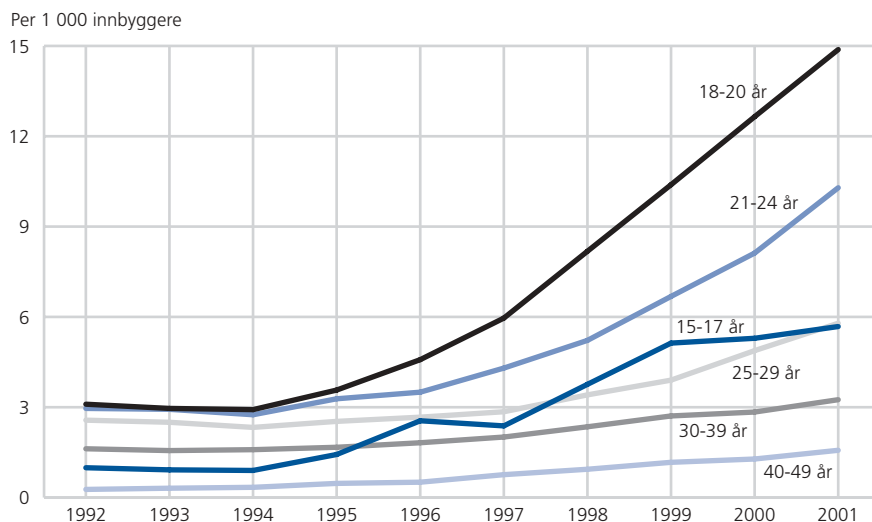
Men det er ikke bare de unge som i langt større grad enn før blir tatt for befatning med narkotika. Vi finner en nesten tilsvarende økning også blant dem som er eldre. Det var for eksempel mer enn 2 200 siktede i alderen 30-39 år i 2001, noe som var mer enn en dobling i forhold til i 1992. For 10 år siden var det relativt få som ble tatt for narkotikalovbrudd etter at de hadde fylt 40 år, men i 2001 var det nesten 1 000 personer i aldersgruppen 40-49 år. Antallet personer som blir tatt for narkotikaforbrytelser når de er i 40-årene har faktisk økt like mye de siste årene som antallet ungdommer i alderen 15-17 år som blir tatt for det samme.

Ungdom tas mer for bruk, og alle tas mer for besittelse

I dagens lovgivning er straffebestemmelsene mot narkotika fordelt på to ulike lover. Straffeloven inneholder et forbud mot de fleste former for befatning med narkotika, med unntak av bruk som faller inn under legemiddeloven. Straffeloven inneholder også egne bestemmelser for de spesielt grove narkotikaforbrytelsene. I tillegg til forbudet mot bruk, inneholder legemiddeloven også forbud mot besittelse av en mindre mengde narkotisk stoff. Hvis en person blir tatt med en viss mengde narkotika, gjøres det en avveining ut fra mengden og typen stoff om dette er et brudd på straffeloven eller legemiddeloven. Økningen i antallet personer tatt for de groveste narkotikaforbrytelsene har vært noe mindre enn for andre typer narkotikaforbrytelser. Vi ser av figur 4 at det for de andre typene av narkotikaforbrytelser har vært en stor og langt kraftigere økning.

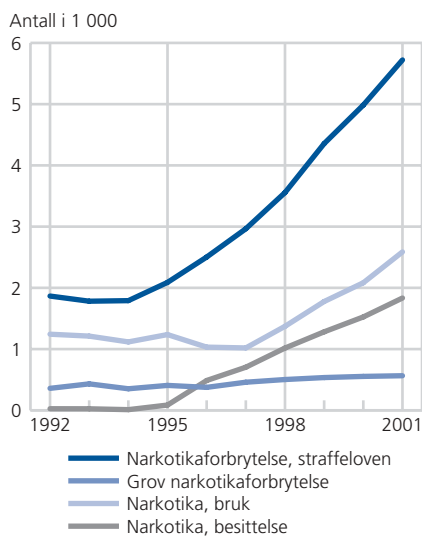
I hele 10-årsperioden er det de mindre grove bruddene på straffelovens bestemmelser som er det vanligste narkotikalovbruddet. Det er også for denne typen narkotikaforbrytelse at økningen i antall siktede har vært størst – med hele 4 000 flere, eller en tredobling – siden 1992. I datagrunnlaget for kriminalstatistikkene er det ikke nærmere spesifisert hvilken type befatning med narkotika disse personene er tatt for. Ut fra andre statistikker ser det ut til å være mange av disse personene som blir tatt for mindre alvorlige narkotikaforhold: Over halvparten av alle anmeldte tilfeller av denne typen narkotikaforbrytelse ender med et forelegg, og under 15 prosent av alle straffereaksjoner hvor dette er hovedlovbruddet innbefatter ubetinget fengsel.⁵ Kriminalstatistikkene sier oss imidlertid ikke om økningen av dette

Figur 3. Siktede for narkotikaforbrytelse, etter alder. 1992-2001. Antall og per 1 000 innbyggere

Kilde: Kriminalstatistikk.

Figur 4. Siktete for narkotikaforbrytelse, etter type hovedlovbrudd. 1992-2001. Antall

Kilde: Kriminalstatistikk.

lovbruddet skyldes at politiet tar flere personer for ulovlig omsetning, innførsel eller oppbevaring av narkotika.

Fra 1995-1996 dukker det opp et stadig økende antall personer som har legemiddelovens forbud mot besittelse av narkotika som sitt hovedlovbrudd. Som det fremgår av figur 4 og 5 var det inntil 1996 svært få personer som ble registrert med denne typen hovedlovbrudd. Også i statistikken over anmeldte typer lovbrudd ser vi den samme utviklingen.⁶ I alle aldersgrupper har det i løpet av de siste 5-6 årene blitt et betydelig antall personer som er tatt og straffet for dette bruddet på legemiddeloven. Det virker usannsynlig at nesten ingen personer ble tatt for besittelse av en mindre mengde stoff før i 1996. At denne type narkotikaforbrytelse først dukker opp de siste årene, ser snarere ut til å ha sammenheng med en endret praksis – hvor denne typen besittelse tidligere er blitt registrert og straffet etter straffelovens bestemmelser om besittelse. Ser vi økningene for brudd på straffeloven og legemiddeloven samlet, er det imidlertid liten tvil om at langt flere blir tatt for besittelse av mindre mengder stoff enn for kun få år siden. Dette er spesielt tydelig i de yngste aldersgruppene, hvor antallet som blir tatt for besittelse i dag er større enn det totale antallet som ble tatt for alle bestemmelsene mot narkotika i straffeloven på begynnelsen av 1990-tallet.

Hvis en person både blir tatt for bruk av narkotika og andre typer lovbrudd i løpet av et år, vil hovedlovbruddet til denne personen svært sjeldent bli bruken av narkotika. Kriminalstatistikken gir derfor en rimelig god oversikt over de som bare blir tatt for sin bruk av narkotika. Vi ser av figur 5 at det i løpet av de 10 siste årene har vært mer enn en dobling i antallet personer som kun er blitt tatt for bruk. Vi ser også at det er ungdom i større grad enn de eldre som kun blir tatt for sin bruk av narkotiske stoffer. Av alle i aldersgruppen 15-17 år som i 2001 hadde narkotikaforbrytelse som hovedlovbrudd, var det 40 prosent som kun ble tatt for bruk. Den tilsvarende andelen blir mindre jo høyere opp i aldersgruppene vi kommer. Av de i alderen 18-20 år som ble tatt for narkotikaforbrytelse var det en tredjedel som bare ble tatt for bruk. Til sammenlikning var den tilsvarende andelen i underkant av 15 prosent blant dem i alderen 30-39 år og 12 prosent blant dem i alderen 40-49 år.

Er den kraftige økningen i narkotikaforbrytelser reell?

Kriminalstatistikkene, og da spesielt for siktete personer, viser at narkotika-lovbrudd er blitt en langt større del vårt kriminalitetsbilde. Men betyr dette at narkotikakriminaliteten har økt? Og hvis så er tilfellet, gir kriminalstatistikkene et speilbilde av hvor stor økningen har vært i de ulike befolkningsgruppene befatning med narkotika?

Hva kriminalstatistikken kan si oss om kriminalitetsutviklingen, er et stadig aktuelt tema i den allmenne debatten og i de kriminologiske fagkretser. Det diskuteres om vi på grunnlag av kriminalstatistikk kan slå fast om det er blitt mer kriminalitet blant befolkningen, eller om befolkningen i dag snarere begår like mye eller mindre lovbrudd enn før.

Kriminalstatistikkene er laget på grunnlag av registreringer gjort av rettsapparatet, og denne informasjonen sier oss først og fremst noe om: Hvilken *kontakt* befolkningen har med rettssystemet, og utviklingen av denne kontakten over tid.

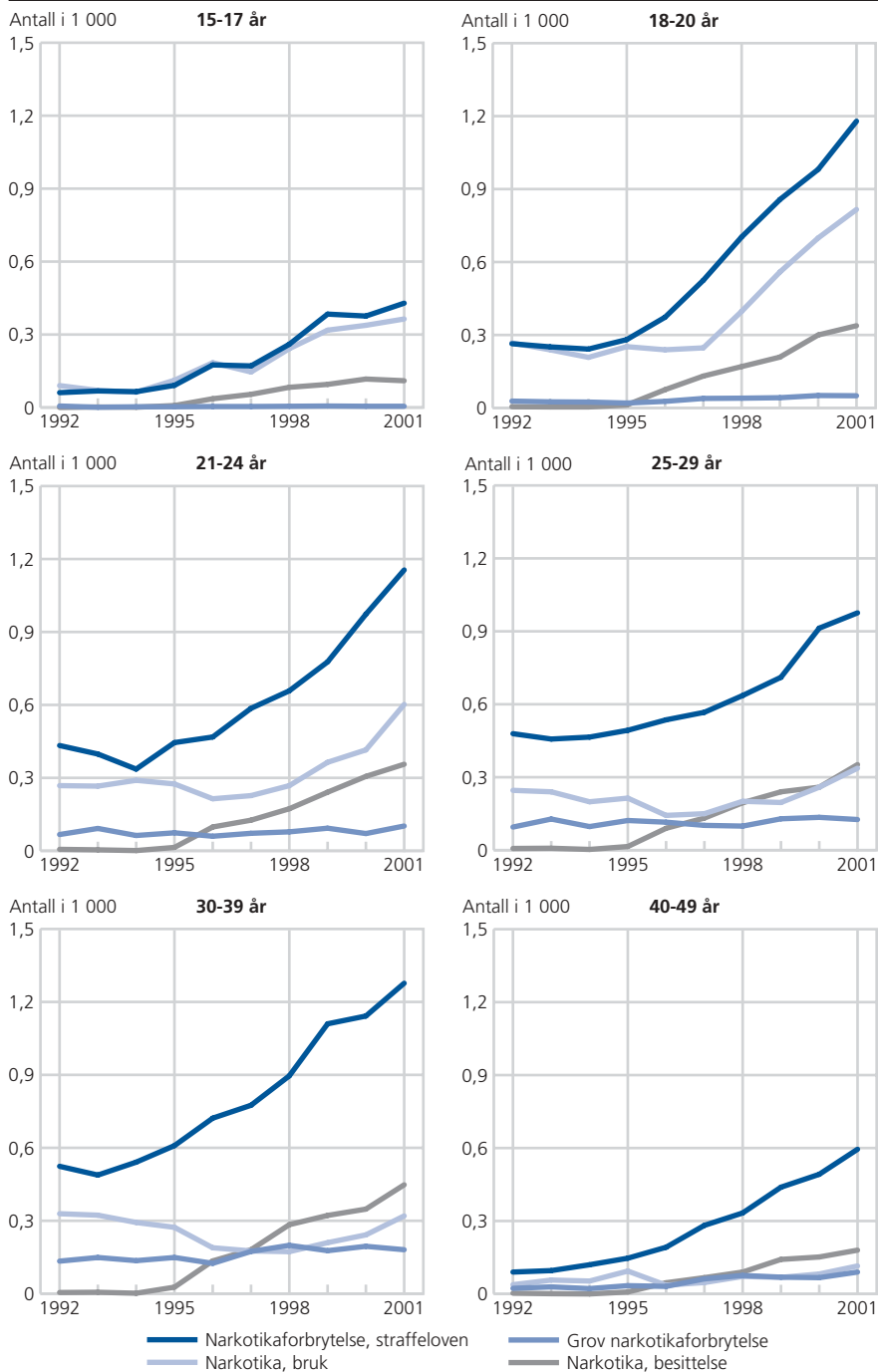

Hva som er årsakene til at befolkningen kommer i kontakt med rettsapparatet, kan imidlertid kriminalstatistikkene gi et noe mindre godt svar på. Generelt kan vi si at de trendene vi finner i kriminalstatistikkene kan tolkes som beskrivelser av hvordan justissektoren og samfunnet ellers fokuserer på atferden til befolkningen - i like stor grad som de kan tolkes som beskrivelser av hva befolkningen faktisk gjør. Debatter hvor den registrerte narkotikakriminaliteten brukes, gir ofte en illustrasjon over de ulike mulighetene for tolkninger. Den kraftige økningen i antallet anmeldte narkotikaforbrytelser, og antallet personer som kommer i kontakt med rettsapparatet på grunn av dette, er en av de mest markante trendene i kriminalstatistikkene de siste 30 årene. Hele denne økningen kan neppe tilskrives en økning i befolkningens befatning med narkotiske stoffer. Justissektorens fokusering på narkotika, med tanke på en strafferettslig forebygging, har antakelig bidratt vel så mye til de trendene vi kan lese ut av kriminalstatistikkene om narkotikaforbrytelser. Statistikken over drap er et eksempel på det motsatte forhold - hvor kriminalstatistikken i langt større grad gir en dekkende beskrivelse av hva vi faktisk gjør i vårt samfunn.

Endringer i registreringsmetoder gir ikke 10 000 narkotikalovbrytere

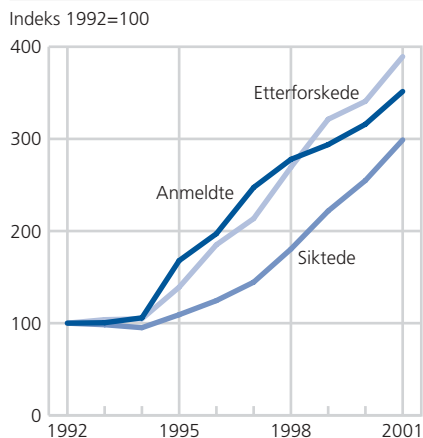
Statistikken over siktede etter type hovedlovbrudd er påvirket av både den høye oppklaringsprosenten og de høye strafferammene til narkotikaforbrytelser - slik at denne type lovbrudd blir overrepresentert i forhold til for eksempel skadeverk, ulike typer tyverier og trafikkforseelser. Statistikken viser likevel *minimumstall* for antallet personer tatt for befatning med narkotika. Selv om narkotikaforbrytelsene har høye strafferammer, blir også mange narkotikaforbrytelser - spesielt brudd på legemiddeloven - skjult av andre typer lovbrudd med høyere strafferammer. Vi kan derfor si at det er enda flere som blir tatt, spesielt for bruk og besittelse, enn det som kommer frem av den narkotikastatistikken vi har presentert her.

Figur 5. Siktede for narkotikaforbrytelse, etter alder og type hovedlovbrudd. 1992-2001. Antall

Kilde: Kriminalstatistikk.

Figur 6. Anmeldte og etterforskede narkotikaforbrytelser og siktede for narkotikaforbrytelse. 1992-2001. 1992=100

Kilde: Kriminalstatistikk.

1. Kriminalstatistikk 2001, Statistisk sentralbyrå: <http://www.ssb.no/kriminalitet/>.

2. Se blant andre: Christie, Nils og Bruun Kettill (2003): Den gode fiende, 3. utgave, Universitetsforlaget. Haslund, Ulla (1999): Kraftig økning i narkotikaforbrytelser, i: Samfunnsspeilet nr. 1 2000, <http://www.ssb.no/aar2000/art-1999-09-01-01.html>. Årlige publiseringer av kriminalstatistikk på <http://www.ssb.no/kriminalitet/lovbrudda/>, <http://www.ssb.no/kriminalitet/lovbrudde/>, <http://www.ssb.no/kriminalitet/straff/> og <http://www.ssb.no/kriminalitet/fengsling/>.

3. De "siktete" i SSBs kriminalstatistikk er personer som har fått en rettskraftig avgjørelse mot seg (med unntak av personer ilagt forenklede forelegg etter forseelser mot toll- og veitrafikkloven). Det som er felles for alle de "siktete" er at de av politi og påtalemyndigheten er blitt ansett som gjerningspersoner ved avsluttet etterforskning (forut for en eventuell tiltale og domstolsbehandling). SSBs bruk av begrepet "siktet" er ut fra dette ikke synonymt med tilsvarende begrep i straffeprosessloven §82. Hvis en person er tatt for flere enn et lovbrudd i løpet av året vil denne personen komme med i statistikken ut fra sitt hovedlovbrudd, det vil si det lovbruddet som har den høyeste strafferammen i loven.

4. NOS Kriminalstatistikk 2001, tabell 15: http://www.ssb.no/kriminalitet/a_krim_tab/tab/tab-2002-09-03-15.html

5. Straffesakskjeden 1997-2001: <http://www.ssb.no/kriminalitet/straffkjede/tab-2002-06-18-04.html> og NOS Kriminalstatistikk 2001, tabell 34: http://www.ssb.no/kriminalitet/a_krim_tab/tab/tab-2002-07-01-34.html

6. NOS Kriminalstatistikk 2001, tabell 4: http://www.ssb.no/kriminalitet/a_krim_tab/tab/tab-2002-05-30-04.html

7. Ødegård, Bretteville-Jensen og Skretting (2002): Utviklingen av narkotikamisbruket i Norge på 1990-tallet, i: *Nordisk Alkohol- og Narkotikatidsskrift*, nr. 19, s. 106-121.

Det er blitt hevdet at politiet og påtalemyndigheten i løpet av de siste årene er blitt vesentlig flinkere til å registrere lovbrudd. Det har for eksempel blitt påstått at politiet i dag registrerer og påtaler en person for både omsetting, besittelse og bruk av narkotika – i situasjoner hvor politiet tidligere kun anmeldte personen for omsetting eller bruk. En slik endring i registrerings- og påtalepraksis har utvilsomt bidratt til noe av økningen i antallet anmeldte og etterforskede lovbrudd, og da spesielt for narkotikaforbrytelser. Disse endringene er imidlertid av liten betydning for statistikken over siktede for narkotikaforbrytelser, fordi denne statistikken viser antallet *forskjellige* personer som politiet og påtalemyndigheten anser som skyldige ved avsluttet etterforskning. Om en person registreres for en eller ti forskjellige narkotikaforbrytelser i løpet av ett år vil derfor ikke være av betydning, da denne personen uansett bare blir *en* siktet med *en* narkotikaforbrytelse som hovedlovbrudd.

Vi har sett at det i dag er mer enn 10 000 personer som årlig blir tatt for en eller flere narkotikaforbrytelser – og at dette er tre ganger så mange som for 10 år siden. Antallet anmeldte og etterforskede narkotikaforbrytelser – som er påvirket av endringer i registreringspraksis – har i samme periode økt mellom tre og en halv og fire ganger. Antallet registrerte narkotikaforbrytelser har med andre ord økt noe, men ikke dramatisk mye mer enn antallet personer som blir tatt. Som det fremgår av figur 6 er det i årene 1994-1997 at en eventuell effekt av endringer i politiets registreringspraksis kan ha hatt betydning. Både før og etter disse årene var det et stabilt forhold mellom antall anmeldelser og antall siktede for narkotikaforbrytelser. At utviklingen er så sammenfallende viser at de nevnte endringene i registreringsmetodene heller ikke er den viktigste årsaken til økningen i den anmeldte narkotikakriminaliteten. Det er med andre ord ikke en manglende holdbarhet ved statistikken som forklarer de 10 siste årenes økning i den registrerte narkotikakriminaliteten.

Kontroll og bruk i endring

Men tilsier den store økningen i registrerte narkotikaforbrytelser at befolkningen har langt mer befatning med narkotika i dag enn for kun få år siden?

Mer enn 90 prosent av alle anmeldte narkotikaforbrytelser anmeldes av politiet selv, og en betydelig del av den enorme økningen i anmeldelser og siktede personer for narkotikaforbrytelser kan tilskrives en økt satsing fra politiets side. Det er imidlertid også grunn til å tro at en del av økningen kan ha sammenheng med en faktisk økning i befolkningens befatning med ulovlige rusmidler. Spørreundersøkelser gjennomført av Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS) viser at det er langt flere ungdommer som brukte amfetamin og ecstasy i 2000 enn det som var tilfellet på begynnelsen av 1990-tallet. Antallet narkotikadødsfall er tredoblet, og det er anslått at antall heroinmisbrukere er fordoblet i løpet av 1990-tallet.⁷ Bruk av narkotika ser fra disse kildene ut til å ha blitt mer utbredt i den norske befolkningen, og da spesielt de siste 5-6 årene. Barn og unge har også tidligere vært sentrale i denne utviklingen, men kriminalstatistikken og andre kilder viser at befatning med narkotika er mest utbredt og øker mest blant ungdom. Samlet sett ser det med andre ord ut til at vi, og da spesielt ungdom, i dag står overfor både en noe annerledes rusproblematikk – og rettslig narkotikakontroll – enn det vi stod overfor for kun få år siden.

Bør vi erstatte kronen med euro?*

Valget av myntenhet er viktig for norske husholdninger og bedrifter. Om vi i Norge skal bruke krone eller euro, avhenger av vekten vi legger på ulike hensyn. Euroen skaper stabilitet, forutsigbarhet og enklere handlemuligheter. Den forhindrer ødeleggende valutaspekulasjon og svekker svingningene i konkurransevnen. Kronen skaper mulighet for skreddersydd rentenivåer og spesialtilpasset pengepolitikk.

Den norske kronen er for tiden sterk mot andre valutaer, selv om den helt nylig har falt noe. En sterk krone kan norske husholdninger nyte godt av når de besøker Gamla Stan i Stockholm og Fisherman's Wharf i San Francisco. De kan betale mindre for en tysk Audi sportsbil eller et japansk Nikon fotoapparat når de handler hjemme i norske butikker. Men norske eksportører fortviler. En sterk krone betyr at deres varer er dyre for utenlandske husholdninger og bedrifter. Norsk laks prises i kroner, og når kronene blir dyre, stiger prisene i dollar, pund og euro. Dermed får norske eksportører solgt færre varer. Svekket inntjening skaper trusler om utflugging, aktivitetsreduksjon eller konkurs. For noen år siden var bildet motsatt. Da falt kronen i verdi, og bekymringene kom fra andre posisjoner. I figurene har vi listet kronens verdi over det siste tiåret mot viktige handelspartneres valuta. Vi ser at kronens styrke varierer sterkt. Slike svingninger i valutakursen skaper planleggingsproblemer, tilpasningsvansker og spekulasjonsmuligheter for alle i Norge, husholdninger som bedrifter. Alt dette opphører dersom vi bytter ut kronen med euro. Bør vi derfor skifte valuta?

Erling Røed Larsen

Det korte svaret er: Det kommer an på hva vi vektlegger av valutastabilitet og eget rentenivå. Det lengre svaret er: Det kommer an på hva vi vektlegger av valutastabilitet, eget rentenivå, handelsmuligheter, Europapolitikk og en rekke andre forhold. Denne artikkelen tar nettopp for seg fordeler og ulemper ved egen og felles valuta. La oss kort skissere de aller mest sentrale elementene. Euroen gir:

- Forutsigbarhet for eksportører og importører, og de slipper å beregne valutaforsikringer
- Forhindrer spekulasjoner mot landets valutaenhet
- Gir oversiktighet når husholdningene sjekker konkurrerende priser
- Gir penger som kan brukes overalt i Europa
- Tilbyr felles regnskapsenhet for bedrifter som opererer i begge regioner

På den annen side gir egen norsk krone:

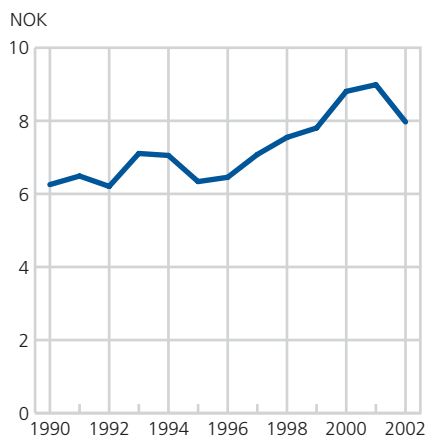
- Mulighet for skreddersydd rentenivå
- Mulighet for handlefrihet i pengepolitikken
- Mulighet for å justere valutakursen etter hendelser på verdensmarkedet som rammer Norge i særskilt grad

Men med euroen mister vi muligheten til å sette individuelle, norske rentenivåer og til å påvirke kronekursen. Med kronen mister vi stabilitet og forutsigbarhet, og åpner for spekulasjon og innenlandske konflikter over pengepolitikken. I siste instans må publikum og politikere balansere de kryssende hensyn, og velge det systemet med størst samfunnsmessig gevinst i forhold til sosial prislapp. Dette krever imidlertid innsikt i de underliggende

* Denne artikkelen er basert på og er en utvidelse av en kronikk artikkel forfatteren skrev i Aftenposten 16. desember 2002 side 8.

Erling Røed Larsen er forsker i Statistisk sentralbyrå, Gruppe for skatt, fordeling og konsumentatferd, og arbeider for tiden som gjesteforsker ved Institute of Industrial Relations, University of California, Berkeley (err@ssb.no).

Figur 1. 1 US dollar mot norske kroner (NOK). Årsgjennomsnitt 1990-2002

Kilde: Norges Bank, valutakurser.

økonomiske mekanismene og informasjon om virkningene av ulike valuta-regimer. Denne artikkelen skal gi en rask innføring i begge deler.

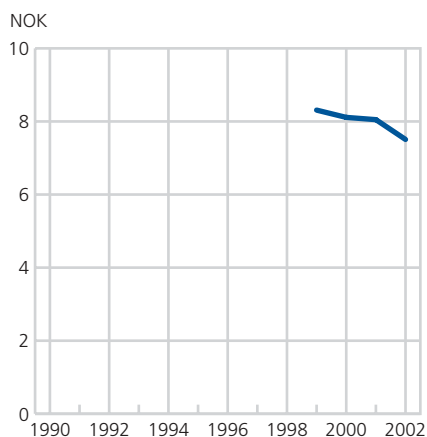
Penger i historisk perspektiv

Europeiske politikere skal ha honnør for å ha hatt mot til å gjennomføre noe nesten ingen hadde trodd var mulig: innføringen av euro. Motstanden var stor. Tyskerne dyrket sin mark med stolthet. Franskmennene tildelte franc-en en nesten like stor patriotisme som de hyllet trikoloren med. Begge land har lagt egne myntenheter på historiens skraphaug. Britene gjør det ikke – i hvert fall ikke ennå – for pundet står utenfor. Det samme gjelder Sverige og Danmark. Men presset vil øke for at britene, svenskene og danskene skal delta mer forpliktende i det felleseuropeiske valutasamarbeidet. Det vil innebære kontroverser, spesielt i Storbritannia, siden pundet for britene står som en stolt reminisens av deres tidligere imperium, et symbol for uavhengighet og buffer mot kontinental påvirkning. Pundet ble institusjonalisert allerede på 1400-tallet av Henrik den syvende. Introduksjonen av pundet var en milepæl noen økonomisk-orienterte historikere tror startet Englands ferd mot industriell revolusjon og verdensdominans. Tilsvarende var lanseringen av euro viktig. Noen økonomer hevder at euroen kan gi startskuddet til en ny mellomnasjonal blomstringstid i Europa, der folk flytter på tvers av grenser, lærer hverandres språk og kultur og glemmer gamle strider – i tillegg til å handle mer med hverandre. Alt dette mener de kan oppnås ved et enkelt håndgrep: å bytte myntenhet. Det røper en valutas økonomiske og politiske sprengkraft.

Det er heller ikke helt usannsynlig. Myntenheten er en viktig størrelse i enhver økonomi, og penger står sentralt i samfunnsbygging. Penger kan aldri være noen tings mål, men likevel er penger mange tings – de fleste tings – målestokk. Mens samfunnets mål er menneskelig velferd, er økonomiske institusjoner apparater samfunnet benytter for å konstruere muligheter for individet og fellesskapet. I dette perspektivet ser vi at penger er viktige fordi de er selve oljen i maskineriet. De gjør det mulig å separere kjøp og salg mellom varetyper og tidspunkter. De utstyres folk med en mulighet til å kjøpe i dag, og betale siden; eller spare i dag, og kjøpe i morgen – alt etter hva som passer situasjon og humør. Med penger har alle til enhver tid et instrument som alle andre aksepterer for kjøp og salg. Mens penger kun skal være et verktøy, blir de noen ganger mål i seg selv. En kan høre finansministre heie på egen valuta, og betrakte styrket valutakurs som en skåring i en finansiell landskamp. Et slikt syn på en myntenhet er ikke tilrådelig, og av den grunn ber økonomer innstendig politikere om å la være å se på valutakurser med en for stor porsjon patriotisme og glød. Noen ganger er en devaluering eller depresiering (svækkelse av kursen) riktig fordi den øker eksportaktiviteten og reduserer handelsunderskuddet. Valutaens kursfall er da en hensiktsmessig bruk av en økonomisk gasspedal. Andre ganger er revaluering eller appresiering (styrking av kursen) på sin plass fordi den demper eksportaktiviteten, reduserer handelsoverskuddet og avkjøler et rødglødende aktivitetsnivå i landet. I dette tilfellet representerer valutaens forsterkede posisjon et fint trykk på bremsen.

Likevel er det ikke til å unngå at en nasjonal mynt skaper emosjonell tilknytning. Men ikke bare publikum har en tendens til å ønske å beholde nasjonale valutaer, også det offentlige kan ville ha egne penger – og av ganske åpenbare grunner. Myntenheten er nemlig sentral for myndighete-

Figur 2. 1 Euro mot norske kroner (NOK). Årsgjennomsnitt 1999-2002

Kilde: Norges Bank, valutakurser.

nes utøvelse og finansiering av politikk. Den skaffer inntekter rett og slett fordi staten kan trykke penger når den ønsker det.

Det offentlige eier seddelpressen og alle rettigheter til å utstede penger. Med denne retten til å trykke penger, kommer også en automatisk rett til å bevilge seg selv rentefrie lån og til og med pengegaver. Dette oppstår i og med at nylagde penger aldri skal innløses tilbake i edle metaller slik de kunne i gamle dager; selv om de fremdeles i prinsippet representerer en fordring fra publikum på sentralbanken. Myndighetene skaffer seg lån og pengegaver ved simpelthen å lage penger. I praksis gjøres ikke dette kun med sedler som trykkes på fint papir, men også på intrikate – i våre dager elektroniske – måter med finansielle garantier utstedt som betaling for varer og tjenester det offentlige kjøper. Mens de fysiske og håndfaste myntene og sedlene utgjør det som kalles en monetær base, er pengemengden i en økonomi mer enn dette. I pengemengden regnes også folks bankkonti, og i sum er dette mye større beløp enn myntene og sedlene. Det er derfor overhodet ikke nok fysiske penger i en økonomi til å tilfredsstille publikum dersom det skulle finne på å ønske å veksle inn sine konti til penger i lommen. De fleste er fornøyde med å ha sine verdier på bok i banken, men fordi det er variasjoner i dette ønsket og fordi dette ønsket kan variere over tid og sted, er det ingen lett oppgave for en sentralbank å holde styr på forholdet mellom den monetære basen og pengemengden. Til rådighet har de instrumenter som rentenivåer, innskuddskrav til bankene og kjøp og salg av obligasjoner. Det sier seg selv at jo større det økonomiske området blir, desto vanskeligere blir det å operere balansene og å tilfredsstille alle behovene pengesystemet skal dekke.

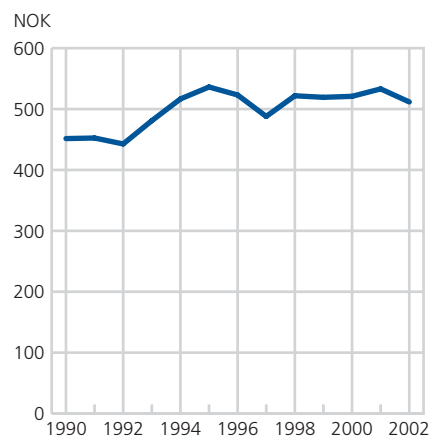
Dersom et land oppgir sin myntenhet, kan landets myndigheter ikke lenger operere på denne måten. Landet vil da ikke lenger ha en uavhengig sentralbank som fokuserer på nasjonale interesser. Landet kan da rett og slett ikke lenger trykke egne penger. Det kan ikke stille særskilte krav til bankenes innskuddsnivå i forhold til utlån. Det kan ikke bestemme seg for å kjøpe obligasjoner for å injisere likviditet i en økonomi som skranter. Det er derfor ikke vanskelig å se at det kan oppfattes som et skjebnesvangert skritt for et land når det skrider inn i et valutasystem som det deler med andre land. Nåtidig uavhengighet og selvstendig handlekraft byttes da noe nølende mot framtidig stabilitet og handelsmuligheter.

Optimale valutaområder: fordelene med egen mynt

Nobelprisvinner Mundell (1961) lanserte ideen om såkalte *optimale valutaområder*, områder hvor en felles valuta synes bedre egnet enn mange forskjellige, for over 40 år siden. Siden har debatten versert og prinsippene blitt utforsket, se for eksempel ferske bidrag fra Dornbusch (2001) og Rogoff (2001). Dornbusch går gjennom fordeler og ulemper med å skifte valuta. Rogoff studerer den gamle tanken om en felles verdensvaluta, og antyder at han tror mer på og nok foretrekker et system med tre eller fire store valutaer som dollar, euro og yen, framfor det nåværende system med et konglomerat av mange små og noen store valutaer. Han sier implisitt at det ville være å foretrekke for Norge (og for verden) dersom Norge erstattet kronen med euro.

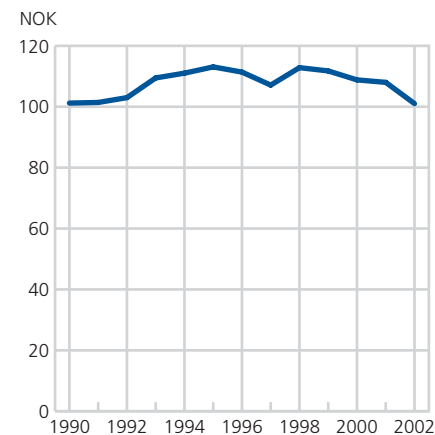
Før vi går videre, er det instruktivt å gå grundigere inn på hva Mundells tanker gikk ut på, siden alle valutadebatter bygger på hans teorier. Ved å gjøre dette noe detaljert, kan vi oppnå en forståelse av de sentrale

Figur 3. 100 sveitsiske franc mot norske kroner (NOK). Årsgjennomsnitt 1990-2002

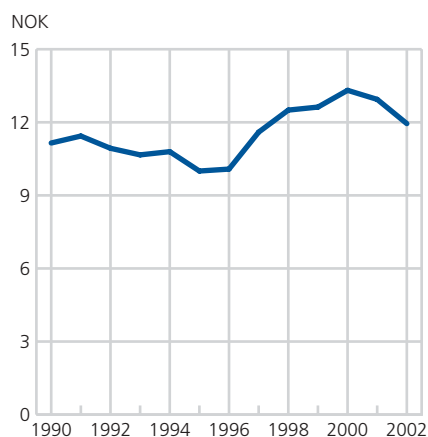
Kilde: Norges Bank, valutakurser.

Figur 4. 100 danske kroner mot norske kroner (NOK). Årsgjennomsnitt 1990-2002

Kilde: Norges Bank, valutakurser.

Figur 5. 1 britisk pund mot norske kroner (NOK). Årsgjennomsnitt 1990-2002

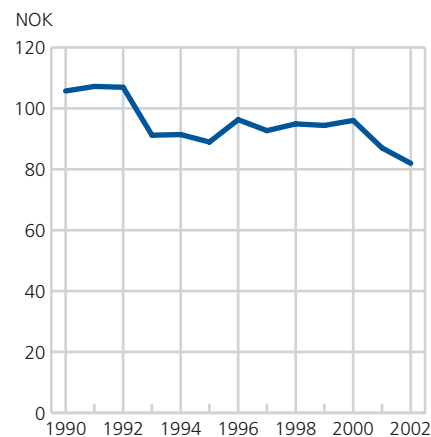
Kilde: Norges Bank, valutakurser.

poengene i valutadebatten. Mundells innsikt handler om at det kan tenkes at noen områder burde ha felles valuta, mens andre områder burde ha egne valutaer. Han stilte det naturlige spørsmålet om hva som kjennetegnet et område som burde dele en felles valuta, og kalte sine tanker for teorien om optimale valutaområder. Essensen er at et avgrenset område kan være tilstrekkelig homogent til at det er gunstig å bruke en felles valuta, men at et større heterogent område bør ha flere valutaer fordi forskjellene mellom underområdene er for store til at en valuta er hensiktsmessig. Grunnen ligger i at en valuta er et instrument som raskt kan tilpasse verdien av et områdes produksjon til et annet områdes eller verdensmarkedet. Et homogent område kan derfor benytte den felles valutaen til å innstille verdien av produksjonen sin raskt til ytre (eller indre) endringer. Et heterogent område opplever per definisjon flere uensartede endringer, og trenger derfor flere instrumenter. Denne teorien benytter det mye eldre prinsippet om at en trenger like mange instrumenter som mål i bestrebelsene på å lage gunstigst mulig konstellasjon av institusjoner og politikk. Siden en valuta er ett av mange instrumenter, og stabil økonomisk utveksling av varer er et mål, følte Mundell det intuitivt plausibelt å ønske å ha nøyaktig like mange valutaer som naturlig like økonomiske områder.

Tenk om vi hadde svenske kroner

For å se hvordan dette henger sammen, kan vi kikke nærmere på det følgende klassiske eksempel. Anta at Norge og Sverige brukte samme valuta. Dette ville stimulere til samhandel, priskonkurransse og en viss stabilitet for eksportbedriftene, særlig for eksportører til Sverige. La nå Norge eksportere olje og Sverige biler og mobiltelefoner. Siden de eksporterer ulike varer, er Norge og Sverige da i prinsippet to ulike økonomiske områder. Før vi fortsetter med eksemplet antyder vi at nøkkelen nå ligger i å vurdere forskjellen mellom å ha en valuta som skal ta hensyn til utviklingen i begge områder, eller å ha to valutaer som kan spesialtilpasses hvert område. I eksemplet tenker vi oss at prisen for et fat olje først er 200 kroner eller 20 dollar, og at norske produsenter går med overskudd fordi kostnadene er 150 kroner. De sitter altså igjen med 50 kroner i profitt per fat. Men plutselig faller oljeprisen på verdensmarkedet til 10 dollar – altså 100 kroner – fatet mens prisene på biler og telefoner er uendret. Denne hendelsen utsetter området Norge-Sverige for et såkalt *asymmetrisk sjokk*. Norge rammes annerledes enn Sverige, og må omstille seg. Hvis landene har to valutaer, kan det landet som rammes, endre valutakursen. Hvis landene har en felles valuta, er dette ikke like lett.

Figur 6. 100 svenske kroner mot norske kroner (NOK). Årsgjennomsnitt 1990-2002

Kilde: Norges Bank, valutakurser.

Problemet er i all enkelhet at inntektene for norske oljeprodusenter kommer i dollar mens utgiftene løper i norske kroner. Prisene gis på verdensmarkedet. Denne forskjellen mellom enheten for inntekter og enheten for utgifter skaper vansker. Med endret oljepris, må andre (minst en) variabler endres for at industrien skal overleve. Hvordan?

To scenarier skal nå skisseres. I det ene scenariet beholder landene den felles valutaen. Siden den er felles, vil en endring i Norges retning føre til krav om svenske endringer. Et fravær av endring, som følger av at svensk industri ikke opplever noen endringer, vil føre til krav om norske endringer. Vi skal se på det siste (men begge situasjonene er identiske). Når man ikke endrer valutaen, må noe annet endres. Vi skal da se at lønnsnivået må endres. I det andre scenariet oppretter man ett nytt instrument, slik at man

har to, for å ta hensyn til de to målene. Da bryter man den felles valutaen inn i to separate valutaer. Det som da endres i dette, er valutakursen.

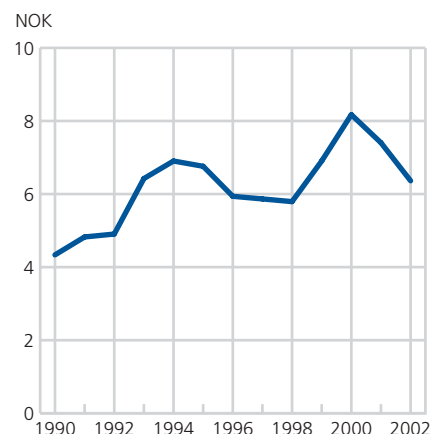
Husk altså at når en parameter – en utgangsbetingelse – på verdensmarkedet har endret seg, så vil reaksjonene til landene måtte reflektere denne endringen. Som vi har sagt ovenfor, er det to måter dette kan gjøres på: via valutakursen eller lønningene. Sagt annerledes: I det første scenariet beholdes den felles valutaen, og dollarkursen forblir uendret, men lønningene endres. I det andre scenariet beholdes lønnsnivået, men dollarkursen endres. Disse to scenariene har ulike kortsiktige konsekvenser for en økonomi, og potensielt noen mer langvarige. La oss studere hva som skjer på kort sikt innenfor hvert tilfelle. Vi starter med det første scenariet der dollarkursen og den felles valutaen for området Norge-Sverige beholdes. Da vil posisjonen til Norges oljeeksporterende industri, før eventuelle lønnsreduksjoner, først svekkes kraftig. Mens produksjon før ga 50 kroner i fortjeneste per fat, gir det nå 50 kroner i tap fordi oljeprisen har falt fra 200 til 100 kroner per fat. Oljeprodusentene går konkurs hvis ikke kostnadene kuttes. De arbeidsledige kan da finne arbeid igjen dersom de aksepterer lønnsreduksjoner eller om de flytter til Sverige. Dersom de aksepterer lønnsreduksjoner, så kan arbeidskostnadene kuttes til for eksempel 75 kroner. Da går bedriftene igjen med overskudd, og kan beholde virksomheten. Men slike lønnskutt kommer alltid seint, og som et resultat av konkurser og ledighet. Dette er en vond og tidkrevende prosess. Alternativt aksepterer de ansatte ikke lønnskutt, og bedriftene går konkurs. De arbeidsledige må da finne seg nytt arbeid i Sverige. Dette er en like smertefull og tidkrevende prosess.

Men noe må endres når forholdene på verdensmarkedet endrer seg. I det andre scenariet viker valutakursen, ikke lønnsnivået. Dette er mindre smertefullt og mye raskere. Norge bryter da valutaunionen med Sverige, og devaluerer den nye, separate og nasjonale kronen (hvis myndighetene bruker et såkalt fastkursystem) eller lar den depresiere, dvs. lar kursen falle, (hvis de bruker et såkalt flytende kurssystem). Fra å være 10 norske kroner per dollar, kan den settes til for eksempel 20 kroner per dollar. Når nå verdensmarkedsprisen for olje er på 10 dollar fatet, vil det tilsvare 200 kroner etter devalueringen. Lønningsposen kan fremdeles være på 150 kroner, selv om det nå kun vil utgjøre 7,50 dollar. I kroner er lønnen uendret; i dollar er den halvert. I kroner er overskuddet uendret; i dollar er det halvert. Dette gunstige forholdet for en bedrift oppstår fordi en devaluering beholder inntekter og utgifter uendret i kroner gitt endringer på verdensmarkedet etter som devalueringen kun påvirket dollarkurskomponenten på inntektssiden. Sysselsetting og oljeproduksjon kan nå være uendret fordi bedriftenes profitt i lokal valuta er uendret. Men arbeiderne må akseptere reallønnsnedgang (målt i dollar), og dette vil de merke når de handler Audi-biler og Nikon-kameraer, samt når de drar til Stockholm og København.

Valutatriks kan gi kortvarig effekt

Dette kan likevel være å foretrekke fordi en devaluering går over natten, mens syklusen med oppsigelser, lønnsreduksjoner og gjenansettelser eller overflytting kan ta uker, måneder og år. Tidsbesparingen inntreffer således fordi valutaen er et instrument som umiddelbart innstiller verdien til en økonomis produksjon til verdien av en annen økonomis produksjon. Valutakursen kan raskt gjennomføre endringer i kjøpekraft for et land som ellers ville kunne ta lengre tid og trolig være mye mer smertefull. Det er viktig å ha in mente at mange økonomer mener at på lang sikt vil trolig begge

Figur 7. 100 japanske yen mot norske kroner (NOK). Årsgjennomsnitt 1990-2002

Kilde: Norges Bank, valutakurser.

scenariene ende opp med stort sett de samme tilpasningene. Dette mener de fordi penger tross alt kun er en hjelpestørrelse – en såkalt nominell størrelse – mens produksjon, arbeid og varer er reelle størrelser. I økonomi tror man ofte at triks med nominelle størrelser (som pengemengden og valutakurssystemer) kun har kortsiktige effekter, og at når alle tilpasningene er gjort, så vil økonomien ende opp på det samme reelle nivået.

Imidlertid svarte Keynes på denne innvendingen med å peke på at i det lange løp er vi alle døde. Med det mente han at det er liten trøst i å tenke på at økonomien vil komme på rett kjøl om 20 år, dersom en i dag sitter arbeidsledig og må se sine barn slite. Kortsiktige effekter er derfor også viktige. I tillegg kommer at det ikke er sikkert at en økonomi ender opp i samme reelle posisjon uavhengig av valg av nominelle instrumenter. En økonomi er ofte avhengig av hvilken bane den er på, såkalt path-dependency eller stivhengighet. Da vil også kortsiktige effekter påvirke de langsiktige. Det er av disse grunnene kontroversielt hva slags valutasytem et land skal ha.

Fordelene med felles mynt

Tilhengere av egen norsk krone legger stor vekt på eksempelet ovenfor. I eksemplet ser vi at en devaluering som er tilpasset oljeprisfallet er en enkel og rask måte å tilpasse en økonomi endrede rammebetingelser. Problemet med eksemplet er imidlertid at premissene ikke nødvendigvis passer så godt. Dosering og timing av valutakursjusteringer er vanskelig i fastkurssystemer, og i flytende kurssystemer der markedet bestemmer kursen, ser vi at markedet ofte overdriver endringer slik at det oppstår såkalt høy volatilitet i kursene. Det vil si at kursene svinger kraftig. I tillegg kommer at selv om kursendringer i teorien kan avhjelpe asymmetriske sjokk, er kuren noen ganger verre enn sykdommen. Det er nærmest umulig å vite hvor stor endring i kursen som bør gjennomføres. Dessuten produserer Norge så mange varer at de asymmetriske sjokkene ofte er ganske små. Videre sysselsetter den spesielt kurssensitive oljeindustrien forholdsvis få arbeidere (spesielt i forhold til inntektene), og det innebærer at den beskrevne fasen med konkurser, arbeidsledighet og enten lønnsreduksjoner eller nyansettelser ikke vil ramme så mange arbeidstakere dersom oljeprisen endres brått. Norge er ikke et land med helt ensidig produksjon, så en kan ikke lett se for seg at en enkeltstående hendelse på verdensmarkedet skal få enorme konsekvenser for sysselsettingen. Rogoff (2001) peker også på at valutakursendringer virker saktere og i svakere grad enn en både skulle tro og håpe. Dette svekker argumentet for å ha egen valuta som kan devalueres eller revalueres ved behov, og åpner for at fordelene ved felles mynt kan være større enn ulempe.

I eksemplet ovenfor kan en tenke seg at et oljeprisfall i stedet kun vil ramme oljeselskapenes salgsinntekter, og dermed kun ramme Norges valutagave. La oss se på en illustrasjon. Funnet av olje på bunnen av Nordsjøen, kan sammenliknes med funnet av et rør som leverer ferske dollarsedler. Når prisen på olje er høy, er spruten av dollarsedler kraftig. Når prisen på olje er lav, er spruten av dollarsedler svak. Effekten på Norges totale sysselsetting av endringer i intensiteten på dollarinntektene er mindre enn man skulle frykte fordi oljeindustrien ikke er særlig intens i bruken av arbeidskraft.

Faktisk kan nettopp oljeindustrien være et argument for deltakelse i fellesmyntprosjektet. Norge er nemlig i en unik posisjon med sin innfasing av disse dollarsedlene i og med handlingsregelens tillatelse til at oljepenger

skal benyttes innenlands. Denne innfasingen gjøres ikke nødvendigvis lettere med egen valuta, snarere kanskje tvert imot. For det første frister innfasingen av oljepenger politikere til å bruke så mye oljepenger at bruken fortrenger privat bruk av arbeidskraft i Norge, se Røed Larsen (2002). Da blir det press på prisene, særlig prisen på kreditt – renten – og prisen på norsk valuta – kronekursen. Dersom vi brukte euro, ville disse priskanalene ha vært stengt, og det kunne ha en disiplinerende effekt på innfasing av oljepengene. På den annen side kan nettopp fraværet av slike priskanaler som renten og valutakursen innebære at andre priskanaler må gjøre jobben. I en hurtig og kraftig innblåsning av oljepenger i norsk økonomi måtte – i fraværet av eget rentenivå og egen valuta – konsumprisene gjøre jobben. Da vil inflasjonen stige. Det avgjørende punktet for dette argumentet blir dermed hvor disiplinerende vissheten om at vi ikke har en egen valuta, er på politikernes utforming av statsbudsjettet og finanspolitikken.

Det finnes andre argumenter for felles mynt også. Valutakursen skal ikke bare balansere varebytte, men også handel i verdipapirer. Det aller vanskeligste momentet med valutateori er faktisk at valutakursene ikke bare avhenger av varehandel og investeringslyst, men også av rene forventninger (og dermed spekulasjoner) og psykologiske masseeffekter. Stadige devalueringer kan skape forventninger om flere. Dette gjør at små land med ubetydelige valutaer, lett kan utsettes for rykteflommer og spekulasjonsbevegelser. Det gjør små land ekstra sårbare. Dersom vi bytter til euro, slipper vi hele problemet.

Disse momentene peker i retning av at det kan tenkes at det ville være gunstig for Norge å benytte euro. En åpenbar fordel er at euroen er en så stor og mektig mynt at den ikke lett kan påvirkes ved spekulasjon. Mens en liten valuta lettere kan bli offer for massepsykologi bak hendelser på verdensmarkedet, vil en stor valuta vanskeligere kunne presses opp eller ned. Dette skaper stabilitet og forutsigbarhet i valutaspørsmål, og er gunstig for alle som kjøper eller selger med utlandet. Dessuten vil en stor del av Norges eksport gå nettopp til euroland – spesielt hvis/når Storbritannia, Danmark og Sverige entrer den monetære union. Da vil eksport fra Norge til Tyskland være sidestilt med salg fra Vestfold til Østfold. Kursene er låst en gang for alle når du benytter samme mynt for kjøpet som selgeren har priset varen i. Salg, betaling, lønninger og priser vil da skje i samme valutaenhet. Nordmenn som surfer på Internett kan sammenlikne prisene i Paris umiddelbart med prisene i Oslo. Betaling skjer uten vekslinger. Før ferier behøver man ikke veksle penger, og etter ferier kan man beholde pengene til eget daglig bruk – akkurat som når man i dag besøker Nidarosdomen, festspillene i Bergen eller Nordkapp. Kortere og lengre arbeid i Europa blir da enklere i og med at lønninger, utgifter og gammel gjeld foretas med samme mynt. Disse fordelene – stabilitet, forutsigbarhet, handlemuligheter – er store.

Det er avgjørende innenfor et område med felles valuta at prosessen med konkurser, arbeidsledighet, overføring av ressurser fra nedlagte til oppstartede bedrifter, går raskt og smertefritt. Siden valutakursjusteringer ikke kan benyttes til å avpasse endrede rammebetingelser, må lønninger og overflytting av arbeidskraft gjøre det. Området må derfor ha en mobil arbeidskraft. Arbeidere i området må besitte like språklige, kunnskapsmessige og kulturelle ferdigheter, ellers er mobilitet vanskelig. Fordi Tyskland og Frankrike er mer forskjellige enn Nevada og Utah, så er euroen muligens en mindre gunstig fellesvaluta i Europa enn dollaren er i USA. Amerikanerne

flytter til ledige jobber; det gjør ikke europeerne alltid. Amerikanerne snakker samme språk; det gjør ikke europeerne. Amerikanerne deler en felles kultur; det gjør ikke europeerne. Dermed er den amerikanske dollar i dag trolig bedre egnet til å benyttes over det store området som USA utgjør enn euro er egnet til å benyttes over det store området som Vest-Europa utgjør.

Men en overgang til felles valuta innebærer at staten oppgir gevinstene fra å eie retten til å trykke penger. Det vil være det samme som å gi bort seddelpressen. Denne gevinsten – seigniorage på fagspråket – er betydelig. Den norske staten kan lage penger i dag, betale med dem, og selv sitte igjen med varene. Den muligheten faller bort med en felles mynt. Vi skal heller ikke undervurdere symbolkraften i kronen. Norge har tatt kommandoer fra København og Stockholm tidligere, og med vår uavhengighet har vi investert ideer i et eget pengesystem, og nedfelt en viss patriotisme i bruken av mynter med kongebilder og sedler med Bjørnson, Ibsen og Nansen på. Mange mennesker misliker tanken på å bytte til de nøytrale euroene. Likevel kan dette siste argumentet snus på hodet. Det ligger en håpefull visjon i euroens fellesnasjonale grunnlag. Skyttergravene fra tre generasjoner tilbake er nå byttet ut med felles mynt. Ingen av våre besteforeldre ville ha trodd det ville ha vært mulig. En gang om ikke lenge, vil europeere i Nice ha muligheten til å bruke sedler med Goethe på, og europeere i Lisboa kan bruke mynter med risser av Eiffeltårnet. I Norge kunne vi kjøpe ski med Aristoteles avbildet på sedlene, og i Athen kunne en betale for en moussaka med Abel. Det ligger en viss framtidstro i et slikt fellesskap.

Handelsmønstrer, mobilitet og kjøpekraft

Det er en bekymring for den monetære union at landene er så forskjellige kulturelt, språklig, og ferdighetsmessig samtidig med at mobiliteten er lav. En konsekvens er at det samtidig kan være høykonjunktur og få jobber i Irland og lavkonjunktur og arbeidsledighet i Tyskland. En tilsvarende situasjon i Vestfold og Østfold, ville innebære at folk flyttet fra Sarpsborg til Tønsberg. I Europa drar man ikke like lett fra Frankfurt til Dublin. Imidlertid kan dette endre seg. Amerikanerne flytter for eksempel like gjerne fra Philadelphia til San Francisco som fra Portland til Seattle. I Europa nærmer landene seg hverandre kulturelt, språklig, juridisk, kommersielt og kunnskapsmessig. Engelsk er stort sett forstått overalt. Teknologien gjør at barrierene for å flytte er mindre enn før fordi det er billigere, lettere, raske å flytte, og fordi det ikke lenger er noe problem å pendle med hjemland selv over ganske store avstander. Internett tillater at du kan oppdatere deg med nyheter fra hjemlandet hver dag. Elektronisk post og digitale bilder gjør at daglig kommunikasjon med venner og kjente ikke bare er mulig, men også vanlig. En felles valuta må gå sammen med felles lover, utdanning og institusjoner for å tilpasse flyten mellom landene. Mange synes dette er en god utvikling. En felles valuta vil også trolig påvirke utviklingen, og bidra til politisk og kulturell konvergens i Europa.

Det finnes imidlertid noen modererende nyanser å tenke over, særlig knyttet til et medlemskaps virkning på norsk prisnivå, relative priser mellom varer, tjenester og arbeidskraft og dermed norsk kjøpekraft. Dette er de virkningene som det norske publikum er spesielt interesserte i. Her kan flere effekter gjøre seg gjeldende, men de behøver ikke gå i samme retning.

Først skal vi notere oss at det kan være problematisk at den europeiske sentralbanken vil forsøke å nå mål for prisnivået i hele euroområdet når det

kan være store forskjeller mellom landene. Det er for eksempel naturlig å tenke seg at et land som opplever en produktivitetsvekst i den sektoren som eksporterer varer (konkurransutsatt sektor), vil oppleve lønnsøkninger. Dette vil føre til lønnsøkninger også i den sektoren som retter seg mot hjemmemarkedet (skjermet sektor) slik det er forklart i Røed Larsen (2001). Men da vil den europeiske sentralbanken kunne observere høyere inflasjon i det landet som opplever en produktivitetsvekst enn i andre land. Dersom sentralbanken søker å redusere denne inflasjonen, kan det være uheldig både fordi det rammer andre land som ikke sliter med høy prisstigning, og fordi en bør forvente (heller enn frykte) prisstigninger i takt med produktivitetsvekst i konkurranseutsatt sektor. Norge kan potensielt bli rammet av begge deler til ulike tidspunkt.

Dessuten må vi tenke over hva som skjer når en bygger ned grenser mellom ulike økonomier. Mens vi i momentene ovenfor så på forskjeller i veksttakt, kan det også tenkes forskjeller i opprinnelige nivåer på priser, lønninger og produktivitet. Hva som er skjermet sektor og hva som er konkurranseutsatt sektor er et komplisert samspill mellom jus, politikk, sosiologi, historie og teknologi. Administrative tjenester, besøk hos frisøren og ferskt brød kan forbli skjermede varer i overskuelig framtid. Men dersom en eurotilknytning påvirker europeeres mobilitet og bosetningsmønster, kan det tenkes at europeiske frisører og bakere kommer til Norge for å konkurrere her, akkurat som norske akademikere, leger, bedriftsledere og konsulenter kan etablere seg syddover. Eksempelvis kom det mange svenske servitører til Norge på 1990-tallet. Hva som faktisk vil skje, avhenger kritisk av hvordan husholdningene vil tilpasse sin mobilitet og sitt kjøpemønster til et nytt system med felles valuta. En felles valuta kan videre kanskje også over tid gjøre det fristende for norske bedrifter å etablere seg i andre europeiske land. Norske husholdninger kan i økende grad foreta innkjøp nedover i Europa ved tradisjonelt fysisk oppmøte eller med elektronisk tilstedeværelse gjennom Internett. Grensehandelen mellom Norge og Sverige gir da en forsmak på hva som kan komme. Poenget nå er *ikke* at dette er endringer som nødvendigvis er uvelkomne, heller at dette er endringer som krever tilpasninger. For noen husholdninger vil tilpasningene kunne bli drastiske dersom de innebærer flytting og kvalifikasjon til nye jobber. Kanskje vil imidlertid endringene komme uavhengig av en tilknytning til eurosysteemet, men muligens vil innføringen av euro virke som en katalysator på utviklingen.

La oss se nærmere på forhold som påvirker husholdningene via kjøpekraft, ledighet og mobilitet. Dersom et land utenfor den monetære union, for eksempel Norge, opplever at prisene innenlands er mer eller mindre riktige, det vil si at alle markeder klareres (selgere får solgt, og kjøpere får kjøpt), og dette landet går inn i unionen og opplever at inntreden påvirker handel, arbeidsmarkeder og investeringer, så kan det hende at prisene ikke lenger er riktige, i den betydning at de ikke klarerer alle markeder. Fattige land som blir medlemmer, kan for eksempel oppleve økt etterspørsel etter arbeidere og varer som i produksjonen er intense i arbeidskraft fordi arbeidskraft er billig. Da vil en naturlig konsekvens være prisstigning på disse varene og disse arbeidernes arbeidskraft, og medfølgende generell inflasjon. Interessant nok ser vi at nettopp fattigere land i utkanten av eurosoneen – de som har billig arbeidskraft – opplever en slik inflasjon. Spania, Portugal, Irland og Hellas har høyere inflasjon enn Tyskland.

For Norge kan vi muligens tenke en motsatt effekt. Akkurat som for Spania vil et medlemskap i euroklubben kunne føre til åpnere markeder og større flyt av varer og arbeidskraft. Det er allerede tegn til at disse effektene har startet opp innad i euroområdet. Dette kan føre til et skifte i relative priser. Men fortegnet vil være motsatt fordi Norge er rikere enn alle andre land i Europa, og har dyr (og høyproduktiv, høyt utdannet) arbeidskraft. Bedrifter i Norge vil kunne velge å flytte til Middelhavet, og husholdninger kan i økende grad komme til å kjøpe varer og tjenester lengre sør i Europa. Prisene i Norge og Sør-Europa er nemlig svært forskjellige målt i samme valuta, se for øvrig Røed Larsen (2001). Rike eller høyproduktive land har ofte de dyreste varene etter den såkalte Balassa-Samuelson effekten. I Norge er alle arbeiderne svært godt utdannet, og kan i prinsippet når som helst settes til annet arbeid. Dette gjør at den komponent i en vare som består av menneskelig arbeidsinnsats, er høyt priset i Norge. Men et euromedlemskap kan påvirke husholdningenes kjøpemønster, særlig hvis juridiske regler for import endres. Folk kan dra til Spania for å hamstre. Norske juridiske skott vil da ikke bare lette, men kunne tenkes krevd fjernet. Et medlemskap i valutaunionen kan føre til at bedrifter hyppigere etablerer seg utenlands. En rekke varer og tjenester kan produseres uten at de ansatte har høyskoleutdannelse. De norske bedriftene som kun trenger moderat utdannet arbeidskraft, men som hittil har nøyd seg med eller kun funnet tilgang på unødvendig høyt utdannet arbeidskraft (fordi vi ikke har noe annet gitt det vel utbygde norske utdannelsessystemet), og dermed også høyt lønnet arbeidskraft, eller som har satt inn arbeidssparende maskiner, kan tenkes å flytte sørover.

Da vil en innføring av euro i Norge kunne føre til endringer i det generelle prisnivået og visse rokeringer på de relative prisforskjeller mellom varer. I seg selv er en prisjustering eller vedvarende prisjusteringer ikke så farlig, men i praksis kan det være problematisk, ikke minst fordi fallende eller stigende priser har – helt forskjellige – fordelingsvirkninger. Dette kan en lettest forstå ved å tenke på at fallende priser er fordelaktig for folk med penger i banken fordi pengene da blir mer verdt. Men prisfall er meget uheldig for folk med gjeld fordi gjelden blir tyngre å bære når hver pengeenhet kunne ha kjøpt flere varer. Prisfall vil da innebære en overføring av kjøpekraft fra debitorer til kreditorer. Prisøkninger eller inflasjon har motsatt effekt. Det er gunstig for folk med gjeld fordi gjeldens reelle tyngde forvitrer.

Når så et så mangefasettert område som euroland skal presses inn under et rentenivå og en valutakurs, kan det altså oppstå ubalanser i og med at enkeltlandene har levert fra seg et instrument som tidligere har bidratt til stabilisering. For eksempel kunne lave renter i Norge de siste årene ha bidratt til at husholdningene hadde tatt opp boliglån i enda høyere grad enn de har gjort. Riktignok er det usikkert hvor sterkt et nåværende rentenivå påvirker boligkjøp siden husholdningene tar inn over seg at det er rentenivået de neste 20 årene som skal legges til grunn ved kjøp, og at det nåværende rentenivået ikke nødvendigvis gir noen god pekepinn på utviklingen 20 år fram i tid. Likevel kan nåværende rentenivå bidra til følelse av optimisme og pessimisme, som igjen påvirker etterspørselen og prissettingen av verdiobjekter – som aksjer og bolig. Da kunne mulige ubalanser i Norge ha blitt forsterket. Dette synliggjør de mange vanskelighetene ved å ha felles pengepolitikk for ulike områder.

På dette tidspunkt er det klart at en eurotilknytning kan påvirke norsk og utenlandsk handelsmønster, og at dette fører med seg nye krav om tilpasninger for husholdningene. Med den betydelige forenklingen i inntektsoversiktighet euroen innebærer, kan det tenkes at vi får besøk av håndverkere og profesjonsutøvere. Nordmenn kan oftere velge å flytte nedover i Europa. Husholdninger vil lettere sammenlikne priser og kjøpe der det er gunstigst. Men ingen vet hvor sterke disse effektene kan komme til å bli. Mobiliteten vil være en utfordring for Norge, og visse sektorer kan stå overfor store omstillinger. Jordbrukssektoren er en slik. Uansett må vi huske på at Norge er med i Europa uavhengig av hvilken mynt vi har. Hvilke endringer som unikt kan knyttes til euroen, er vanskelige å skille fra endringer som knyttes til vår geografiske plassering i et stadig sterkere sammenknyttet Europa. Men vi så i vårt opprinnelige eksempel at med egen valutakurs er det mulig å skreddersy valutaens verdi slik at omstillingene går raskere og mindre smertefullt enn de gjør om Norge skulle oppgi egen valuta.

Konklusjon: Euro løser noen problemer, men skaper andre

Å ha en egen valuta innebærer flere fordeler. Med egen mynt kan et land tilpasse pengepolitikken til prisnivået, aktivitetsnivået eller handelsbalansen etter eget ønske. Rentenivået kan, når valutakursen flyter, spesialtilpasses landets særskilte behov. Med egen valuta har et land en seddelpresse som det kan bruke til å trykke penger når det vil, og beholde gevinsten. Problemet er at et lite lands valuta svinger sterkt i forhold til andre valutaer, og dette skaper tilpassningsvansker og uoversiktighet. Et lite lands valuta er sårbar overfor spekulative angrep, og valutakursen kan svinge med forventninger og massepsykologi. Eksport- og importbedrifter må sikre balanse i inntekter og utgifter ved kløktige avtaler inn i framtiden og ta risikopremier. Arbeidstakere motsetter seg som regel å ha lønninger i en valuta, og ta opp gjeld i en annen. Hvis de likevel gjør det, slik flere husholdninger har lånt i yen, så utsetter de seg for en stor risiko ettersom valutakursendringer kan gi dem finansielle problemer. Vekslinger, gebyrer og endringer i kurser lager friksjon for samhandel og skaper uoversiktighet i prissammenlikninger.

En felles valuta endrer bildet. Eksportbedrifter slipper å tenke valutasikring, og fordi myntenheten er den samme, kan de lettere opprette underavdelinger i andre land – med samme enhet for lønninger, regnskap og verdioppbevaring. Spekulasjon på innbyrdes valutakurser gjøres umulig, og det gjør at husholdninger og bedrifter kan opprette bankkonti, kjøpe hus og ta lønninger i andre land uten å frykte for valutaeffekter. Folk kan sammenlikne priser lettere, og bruke samme mynt overalt. De kan oppbevare mynter som har kjøpekraft i mange land over lengre tid uten å tenke over at kursendringer kan gjøre dem verdiløse. I et større perspektiv stimulerer dette til samhandel og utveksling, ikke bare av varer og investeringer, men også av ideer og kultur. En effekt av euroen er trolig politisk og kulturell konvergens i Europa, og dersom Norge går med i en valutaunion, må vi forvente en akselerasjon av europeisk tilnærming i Norge. Dette innebærer utfordringer for norske husholdninger.

Muligens vil fordelene ved en felles valuta oppveie ulempene, spesielt i hjertet av Europa der folk er mobile og deler en kontinental kultur. Det er det EUs politikere håper. Den monetære union var mer uttrykk for et politisk håp enn en økonomisk strategi. Norge avviker fra det kontinentale Europa på flere områder, og en felles mynt vil løse noen problemer, men skape andre.

Referanser

- Dornbusch, R. (2001): Fewer Monies, Better Monies, *American Economic Review*, **91**: 2, s 238-242.
- Mundell, R. (1961): A Theory of Optimum Currency Areas, *American Economic Review*, **51**:4, s 657-665.
- Rogoff, K. (2001): Why Not a Global Currency? *American Economic Review*, **91**: 2, s 243-247.
- Røed Larsen, E. (2001): Hvorfor er det så dyrt i Norge? *Samfunnsspeilet*, **15**:6, s 11-19.
- Røed Larsen, E. (2002): Hvorfor kan vi ikke bare bruke oljepengene? *Samfunnsspeilet*, **16**: 6, s 2-12.

Dagligdags og utforsket

Annenhver av oss har egen erfaring fra samboerskap. Langt færre, knapt hver femte, er samboere her og nå. De fleste av dagens samboerskap er ekteskapsliknende i betydningen av at de enten har vart i to år eller at det er felles barn med i bildet. Mange samboerskap, økende skilsmissehyppighet og flere samboerbrudd er bare én side av dagens samlivsmønster. De riktig lange ekteskapene ser også ut til å ha sin storhetstid i våre dager. Mange har alt feiret sølv- eller gullbryllup, og flere ligger godt an til å passere slike merkedager.

Turid Noack og
Ane Seierstad

Samboerskap har forbausende fort blitt en del av hverdagslivet. Ord som samboerskap og samboere blir intuitivt forstått, selv om helt presise definisjoner er vanskelig å gi. Vi skal ikke mange år tilbake før ugift samliv, som familieatferd betraktet, var marginalt og av mange lite akseptert. I dag, bare en snau generasjon senere, er samboerskap en naturlig del av livsløpet for de aller fleste, iallfall for dem født etter 1950. Også som forskningsobjekt har samboerskap blitt mer trivielt, ikke nytt og ubeskrevet som særbo og registrert partnerskap. Samboerskap synes imidlertid å være et fenomen under stadig endring. I denne artikkelen skal vi se på noen utviklingstrekk fra de aller siste årene. Dataene er hentet inn som en del av Statistisk sentralbyrås omnibusundersøkelser, og prosjektet er finansiert av Barne- og familiedepartementet (se ramme).

Hvor mange er ekteskapsliknende?

Samboere er gradvis blitt likestilt med gifte på en rekke områder. Det tok litt tid før denne prosessen for alvor kom i gang, men utover på 1990-tallet ble det vedtatt en rekke lov- og regelendringer. De visket ut mange, men langt fra alle forskjeller mellom samboere og gifte. Eksempelvis ble det i 1994 vedtatt at alders- og uførepensjonen skulle beregnes etter samme regler for samboerpar og ektepar, forutsatt at samboerne hadde felles barn¹. Noe senere mistet også pensjonister uten felles barn retten til å bli behandlet som enslige når de har vært samboere i ett år. De går dermed glipp av en mer fordelaktig beregning av grunntelsene i folketrygden. En endring i 1999 fratok enslige forsørgere som flytter sammen med en de ikke har barn med, retten til overgangsstønad og ekstra barnetrygd etter ett års samboerskap.

Kravene til et samboerskap er ikke harmonisert i gjeldende lov- og regelverk. Noen ganger kreves to års varighet eller mer, andre ganger og ofte der det er tale om reduksjon eller bortfall av offentlige ytelser, vil det skje allerede etter ett års samliv. Et offentlig oppnevnt utvalg, det såkalte samboerutvalget, ble for noen år siden bedt om å gi en prinsipiell vurdering av hvor langt samfunnet burde gå i å likestille ekteskapsliknende forhold med ektepar. Utvalget valgte å avgrense *ekteskapsliknende samboerskap* til samboerpar som enten hadde felles barn, eller samboerskap som som hovedregel hadde vart i minimum to år (NOU:25 1999).

Undersøkelsen ble finansiert av Barne- og familiedepartementet

Dataene er samlet inn gjennom SSBs omnibusundersøkelser for 3. og 4. kvartal 2001. Totalt 4 524 personer 16-98 år ble intervjuet. Frafallet var 34 prosent.

Turid Noack er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning (turid.noack@ssb.no).

Ane Seierstad er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning (ane.seierstad@ssb.no).

Til dags dato har det ikke vært gjort anslag over hvor stor del av samboerskapene som vil være ekteskapsliknende etter de nevnte kriteriene. I den senere tid er det bebudet flere tiltak i retning av større likestilling mellom de to samlivsformene. Vi har derfor sett litt på hvor mange dette kan komme til å berøre gitt at samboerne har bodd sammen i minimum to år, eller at de har barn sammen.

I de dataene vi har hatt til rådighet (se ramme), hadde 74 prosent av samboerskapene vart i minst to år. Av dem som ikke hadde vart så lenge, var det ganske få med felles barn. Det vil si at om lag tre fjerdedeler av de bestående samboerskapene kan antas å oppfylle betingelsene for å være ekteskapsliknende. Den fjerdedelen som ikke oppfyller kriteriene, er som ventet hovedsakelig yngre par. 63 prosent av disse samboerskapene var forhold der minst én var under 30 år.

Våre anslag over samboere bygger på intervjudata. I praksis ble det langt på vei overlatt til intervjupersonene å avgjøre om de var samboere eller ikke. Det var blant annet ikke noe krav om at begge skulle være registrert bosatt på felles adresse.

Annenhver hadde selv vært samboere

17 prosent av dem som ble intervjuet (kvinner og menn 20-79 år), levde i samboerskap. Langt flere visste hva samboerskap var ut fra egen erfaring. Forholdsvis flest samboere var det blant kvinner og menn i den mest typiske familieetableringsfasen (27-36 år). Av dem levde tre av ti i samboerskap, men mer enn dobbelt så mange (sju av ti) hadde en eller annen gang vært samboere (tabell 1). Samboererfaring var like utbredt blant dem som var ti år eldre, men færre (to av ti) var samboere på intervjutidspunktet.

Forskjellen mellom å være eller å ha vært samboer er enda større blant middelaldrende og eldre. Men i disse aldrene er også samboerskap langt mindre vanlig, enten vi måler det på den ene eller den andre måten. Flesteparten av dem som er født i første halvdel av 1900-tallet, var allerede gift da samboerskap for alvor slo igjennom sist på 1970-tallet.

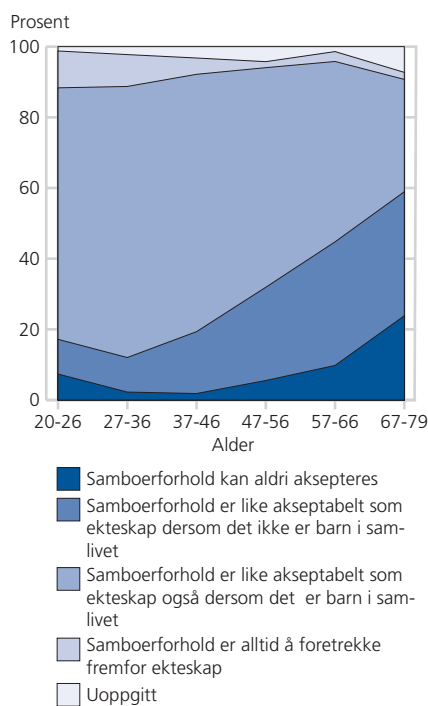
Fortsatt mindre aksept hos foreldre- og besteforeldre-generasjonene

Tidligere undersøkelser har vist at synet på samboerskap er blitt klart mer liberalt ettersom flere har blitt samboere (NOU 1999:25). Hva som kommer først, et skifte i holdninger eller atferdsendringer, er vanskelig å si. Det er mest vanlig å anta at påvirkningen går begge veier, eller snarere i sirkel. Mer aksepterende holdninger gjør det lettere å leve i samboerskap, og jo vanligere samboerskap er, desto lettere blir det en godtatt samlivsform.

Vi ønsket å kartlegge den generelle holdningen til samboerskap². De som ble spurt kunne velge mellom fire alternativer. De fleste (63 prosent) aksepterte samboerskap på lik linje med ekteskap også dersom det var barn med i bildet. 21 prosent reserverte seg og mente at bare samboerskap uten barn var like

Tabell 1. Andel samboere og andel med erfaring fra samboerskap. Kvinner og menn. 20-79 år. Prosent			
Alder (fødselsår)	I samboerskap	I samboerskap/ erfaring fra samboerskap	Antall personer intervjuet
20-26 år (1975-1981).....	28	45	533
27-36 år (1965-1974).....	31	71	930
37-46 år (1955-1964).....	18	70	84
47-56 år (1945-1954).....	10	46	775
57-66 år (1935-1944).....	6	21	492
67-79 år (1922-1934).....	1	7	519
Alle 20-79 år (1922-1981)	17	49	4 098

Figur 1. Holdning til samboerskap, etter alder. Kvinner og menn 20-79 år. Prosent

akseptabelt som ekteskap. De to siste alternativene var laget for å fange opp dem som stilte seg helt avvisende til samboerskap, og dem som prinsipielt foretrakk samboerskap framfor ekteskap. Begge ytterpunktene fikk liten oppslutning. 7 prosent var totalt avvisende til samboerskap, mens 5 prosent mente at det alltid var å foretrekke framfor ekteskap.

En klar majoritet av dem som i dag er under 50 år, har minst én gang prøvd seg som samboere. Det er rimelig å tro at generasjoner for hvem samboerskap er dagligdags, stiller seg mer tolerante til samboerskap enn generasjonene der de fleste ikke selv har vært samboere³. Hvordan stemmer så dette med de generelle holdningene til samboerskap?

Dersom vi ser bort fra de aller yngste, økte andelen som ikke aksepterte samboerskap, jo høyere vi gikk opp i alder. Utsagnet om at samboerskap aldri kan aksepteres, fikk tilslutning av nærmere en fjerdedel av de eldste (figur 1). Blant dem som var yngre, var det så godt som ingen som var av samme oppfatning. De som ikke strakk seg lengre enn til å regne et barnløst samboerskap som jevngodt med ekteskap, var også for det meste middelaldrende og eldre.

Oppslutningen om svaralternativet som likestiller samboerskap med ekteskap, mer enn fordobles fra de eldste til de yngste. 32 prosent av dem som var 67 år eller mer fant å kunne støtte dette mot 77 prosent av dem som var rundt 30 år (figur 1).

Forskjellene mellom aldersgruppene gjør det rimelig å tro at mange barn og barnebarn lever på en måte som deres foreldre og besteforeldre prinsipielt ikke aksepterer. Det trenger ikke bety at samboerskap er et aktivt stridsteama generasjonene imellom. Overfor egen familie ser det ut til at prinsipielle synspunkter fortreges av individuelle hensyn. Mulige hint og kritikk stoppes kan hende også av hva som er akseptert atferd familiemedlemmer imellom, normer for hva en kan si, og hva som helst bør forbli usagt. Studier av samboerpar har vist at de i liten grad opplever negative reaksjoner fra foreldregenerasjonen, ei heller blir direkte oppfordret til å gifte seg (Lewis mfl.1999). Samboerne selv er også ofte bevisste på at en beslutning om å gifte seg skal være noe en gjør for egen del, ikke av gammel vane eller etter press fra andre (Syltevik 2000).

Samlivsbrudd også en naturlig del av livsløpet?

Mange dystre skilsmissetall til tross, blant middelaldrende og eldre var andelen som hadde opplevd samlivsbrudd relativt beskjeden. Av kvinner og menn født i henholdsvis 1922-1934 og 1935-1944 hadde 7 og 19 prosent opplevd minst ett samlivsbrudd. Nye samlivsbrudd kan komme til i årene som kommer, men disse generasjonene er gjennomgående kommet opp i en alder der det erfaringsmessig er relativt få som skiller seg eller gjør slutt på samboerskap.

I de typiske samboergenerasjonene er det å ha opplevd et samlivsbrudd langt mer vanlig, selv blant de unge som har hatt relativt få år på seg. Av kvinner og menn født 1955-1964 hadde godt og vel en tredjedel opplevd minst ett samlivsbrudd da de ble intervjuet. Andelen med brudd var omtrent den samme for dem som var ti år yngre, og følgelig hadde hatt enda kortere tid på seg (figur 2).

De unge hadde flere brudd bak seg, men også en annen type brudd. Det første samlivsbruddet var som oftest et brutt samboerskap. Men forholdet mellom skilsmisser og samboerbrudd vil ventelig forrykkes etter hvert som årene går.

Sølvbryllup og ursamboere

Så langt i artikkelen har vi framhevet at andelen med samboererfaring øker, og at samlivene har blitt mer ustabile. Slike trender kan raskt føre til dystre spådommer om samlivets framtid. Men her finnes flere tall som fortjener oppmerksomhet før dommen felles. La oss derfor se litt på hvor mange som lever i samliv, og hvor lenge dagens ekteskap og samboerskap har vart?

Av kvinner og menn 20-79 år lever sju av ti i samliv (52 prosent som gifte og 17 prosent som samboere). Å leve i samliv er, ikke overraskende, vanligst blant dem som er i den alderen der en gjerne er ferdig med å stifte familie, men fortsatt har hjemmeboende barn. Åtte av ti i alderen 37-56 år er enten gifte eller samboere. Av personer i 20-årene vil det være en god del som ennå ikke har funnet seg en de ønsker å leve sammen med. Blant middelaldrende og eldre blir innslaget av dem som ufrivillig er blitt alene, enkene og enkemennene, etter hvert stort.

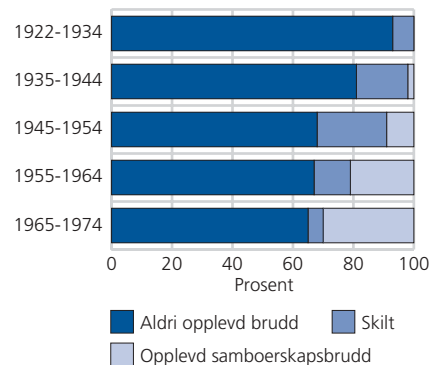
Av gifte personer (20-79 år) oppga fire av ti at ekteskapet hadde vart minst 25 år og 4 prosent hadde giftet seg for mer enn 50 år siden (tabell 2). Fortsatt er det altså rikelig med anledninger til å samles til sølvbryllupsfester, gullbryllup eller markering av andre edle valører.

En viktig forskjell på å inngå samboerskap og ekteskap er nettopp selve feiringen, eller rettere mangel på sådan blant samboerne. Bryllupet og tradisjonen med å markere mer eller mindre runde ekteskapsår ser ut til å være forbeholdt de gifte. Å flytte sammen som samboere påkaller sjelden noe særlig festivitas. Det gjør heller ikke runde samboerår, selv om noen hevder at de er "ursamboere". Et samboerpar som ble intervjuet i en avis, beskrev seg selv som nettopp det. De hadde bodd sammen i mer enn 25 år, det vil si så lenge at de som gifte hadde kunnet feire sølvbryllup. Om begrepet skulle fenge andre, er det ikke mange som vil kunne smykke seg med å være ursamboere. Bare 1 prosent av samboerskapene i vår undersøkelse hadde vart i minst 25 år.

Varigheten av samlivene, enten det er samboerskap eller ekteskap, varierer selvsagt sterkt med parets alder. Blant de eldste gifte (67-79 år) har om lag en fjerdedel kunnet feire gullbryllup og tre av fire har vært gift mellom 25-49 år (tabell 2). Lange ekteskap, nærmere bestemt minst 25 år, er det van-

Alder	Ekteskapets varighet				Antall spurte
	Papir, 0-9 år	Tinn, 10-24 år	Sølv, 25-49 år	Gull, minst 50 år	
20-26 år	100				40
27-36 år	81	19			364
37-46 år	25	71	4		495
47-56 år	7	30	63		534
57-66 år	2	6	91		347
67 år og eldre	1	2	73	24	314
Alle 20-79 år	24	29	43	4	2 094

Figur 2. Første samlivsbrudd, etter type. Kvinner og menn født 1922-1974. Prosent

- 1 år - Papirbryllup
- 2 år - Bomullsbryllup
- 3 år - Lærbryllup
- 4 år - Blomsterbryllup
- 5 år - Trebryllup
- 6 år - Sukkerbryllup
- 7 år - Ullbryllup
- 8 år - Bronsebryllup
- 9 år - Pilsbryllup
- 10 år - Tinnbryllup
- 11 år - Stålbryllup
- 12,5 år - Kobberbryllup
- 13 år - Kniplingsbryllup
- 14 år - Elfenbensbryllup
- 15 år - Krystallbryllup
- 20 år - Porselensbryllup
- 25 år - Sølvbryllup
- 30 år - Perlebryllup
- 35 år - Korallbryllup
- 40 år - Rubinbryllup
- 45 år - Safirbryllup
- 50 år - Gullbryllup
- 60 år - Diamantbryllup
- 65 år - Krondiamantbryllup
- 70 år - Jernbryllup
- 75 år - Atombryllup

Kilde: Birgitte Lystrup, "Vi skal giftes"

Tabell 3. Samboere, etter varighet av samboerskapet. Kvinner og menn 20-79 år. Prosent

Alder	Samboerskapets varighet				Antall spurte
	0-4 år	5-9 år	10-24 år	25-49 år	
20-26 år	92	8			149
27-36 år	55	32	13		275
37-46 år	29	27	44		143
47-56 år	32	23	41	4	71
57-66 år	14	18	46	21	28
67 år og eldre					7
Alle 20-79 år	53	24	22	1	673

ligste også blant dem som er en god del yngre. Tre av fire gifte personer 47-56 år har lagt sølvbryllupet bak seg.

Først mot slutten av 1970-tallet begynte samboerskap å få et visst innpass. Veksten kom raskest blant de unge, de som ikke hadde rukket å gifte seg, men fortsatt var ledige på markedet. 12 prosent av kvinner i begynnelsen av 20-årene var samboere i 1977, men mange av disse samboerskapene gikk raskt over til

ekteskap eller endte med brudd (Blom, Noack og Østby 1993). Innslaget av samboerskap er, som tidligere nevnt, ganske beskjedent blant middelaldrende og eldre, og størstedelen er såkalt postekteskapelige. Samboerskap som har vart fra 10-24 år er imidlertid ingen sjeldenhet. Totalt 22 prosent av dagens samboerskap har vart så lenge.

Som å skyte blink mot et bevegelig mål

Vi fant at tre av fire av dagens samboerpar har bodd sammen i minst to år eller har barn sammen. Om alle disse samboerparene ønsker eller bør bli likestilt med ektepar i et hvert henseende, er et annet spørsmål. Enkle kriterier som varighet og felles barn, er ikke nødvendigvis sammenfallende med hvordan forpliktelse og fellesskap oppleves og praktiseres i et samliv.

Samboerskap er for generasjonene født i siste halvdel av det 20. århundret en selvsgt del av livsløpet. Det er allment utbredt, vidt akseptert og kommer tidlig i livsløpet. Hyppige samlivsbrudd hører også med, ikke dagligdags, men kanskje en naturlig del av livsløpet. Før de har fylt 27 år, har en av seks født i 1955-1974 opplevd det.

Samlivsmønsteret til dem født i første halvdel av århundret var et helt annet. De gikk som regel rett inn i ekteskap. Dersom de har blitt samboere, har det som oftest skjedd i godt voksen alder og etter et ekteskap. Flertallet stiller seg ikke totalt avvisende til samboerskap, men de er ikke så liberale som sine barn og barnebarn som tilhører de typiske samboerkohortene.

Generasjonene fra første halvdel av det 20. århundret har, mer enn noen andre, fått oppleve å være gift lenge. Ekteskapsvarigheter på 25 år eller mer har hatt og vil i årene som kommer, fortsatt ha sin storhetstid i disse generasjonene. Selv i en tid med økende skilsmissehyppighet og samboerbrudd, er det fortsatt mange som allerede har feiret eller ligger godt an til å feire sølv-, rubin- og gullbryllup. I Sverige har det årlige antallet gullbryllupspar blitt tredoblet siden 1960. Der inngås om lag 40 000 nye ekteskap per år, samtidig som mer enn 15 000 par kan feire at de har vært gift i 50 år (Sundström 2002).

Selv om vi, som vist her, kan gripe hovedtrekkene i utviklingen, er samboerskap fortsatt et ganske utforsket tema. Den største utfordringen ser ut til å ligge i at det er under kontinuerlig endring. Vi vet lite om hva de ulike generasjonene legger i samboerskap, og i hvor stor grad det i praksis er ekteskapslikt eller ikke. Å studere samboerskap er billedlig talt som å skyte blink mot et bevegelig mål.

1. Omfattet også samboerpar som tidligere hadde vært gift med hverandre.

2. I alt 1 175 kvinner og menn (20-79 år) ble spurt om holdninger til samboerskap.

3. Det er viktig å være klar over at sammenlikningen som er gjort her, er på et aggregert nivå. Det sier strengt tatt ikke noe om de som selv har vært samboere, er mer liberale enn personer uten slik erfaring og vice versa.

Referanser

Blom S., Noack T. og Østby L. (1993): Giftermål og barn - bedre sent enn aldri? *Sosiale og økonomiske studier*, 81, Statistisk sentralbyrå.

Lewis J., Datta J. og Sarre S. (1999): Individualism and commitment in marriage and cohabitation. *Research Series No. 8/99*, Lord Chancellor's Department, London.

Norges offentlige utredninger (NOU) 1999:25: Samboerne og samfunnet. Statens forvaltningstjeneste, Barne- og familiedepartementet, Oslo.

Sundström G. (2002): 15 000 Guldbryllup .... *VälfärdsBulletinen*, Nr 2, Statistiska Centralbyrån.

Syltevik L. J. (2000): Differensierte familieliv. Familiepraksis i Norge på slutten av 1990-tallet. *Rapport 2/2000*. Senter for samfunnsforskning, Universitetet i Bergen.

Hvorfor sparer de eldre så mye?

Nye data for husholdningers sparing viser at de eldre sparer mer enn vi kan forvente ut fra tradisjonell økonomisk teori. En påstand har vært at de eldre tilhører en generasjon med en sterkere tilbøyelighet til å spare enn senere generasjoner, men en slik påstand finner ikke støtte verken i teori eller data. En annen forklaring kan være at ønsket om å etterlate seg arv er viktig, men selv om mange mottar arv, er det mye som tyder på at det sparemotivet er viktigst for de rikeste. Uansett gjør et sjenerøst pensjonssystem at ønsket om å trygge sin alderdom, er mindre viktig som sparemotiv. En sannsynlig forklaring på at de eldre sparer mye, kan derfor være en kombinasjon av at man sparer først og fremst ut fra forsiktighet, og dersom det ikke ble bruk for de oppsparte midlene, har man også glede av å gi sin formue videre til sine etterkommere.

Norge står i likhet med mange industrialiserte land overfor en aldrende befolkning. Hva blir konsekvensene for den samlede sparingen når vi får en relativt større andel eldre i befolkningen? Nye data for sparing på husholdningsnivå viser at de eldre sparer mye i den forstand at de sparer en større andel av inntekten sin enn andre aldersgrupper. Dette er tilsynelatende i strid med hva tradisjonell økonomisk teori vil tilsi. Økonomisk teori for sparing tar som regel utgangspunkt i en stilisert modell kalt livsløpshypotesen. Ifølge denne hypotesen vil individer eller husholdninger ønske et noenlunde jevnt forbruk over livsløpet. For å få dette til vil mange unge låne mot framtidige inntekter, blant annet til studier og bolig. Middelaldrende husholdninger vil typisk ha høyere inntekt enn forbruk. Dels bruker de den overskytende inntekten til å tilbakebetale lån, og dels sparer de den til alderdommen. Fordi man forventer å få lavere inntekt i pensjonistperioden, spares det med tanke på å bygge opp en kapitalbeholdning som man som pensjonist kan tære på for å opprettholde det ønskede forbruket. I de enkleste versjonene av slike modeller tar man utgangspunkt i at man tilpasser sparingen over livsløpet til nytten av eget forbruk, og ideelt sett ønsker å bruke opp formuen før man dør. Sånn sett vil en eventuell arv være et resultat av man ikke vet sikkert hvor lenge man vil leve.

Modellen kan kanskje synes som en forenklet framstilling av en husholdnings atferd. Likevel er den mye brukt som utgangspunkt for økonomiske analyser. I arbeider som ser på tilpasning på husholdningsnivå brukes riktignok mer sofistikerte varianter av modellen som tar hensyn til usikkerhet om inntekt og levetid, og at en husholdning gjerne har flere motiver enn eget forbruk over livsløpet. Under usikkerhet vil en del av sparingen skyldes at man ønsker å sikre seg mot uventede utgifter eller inntektsbortfall, også kalt forsiktighetsmotivert sparing. Noen husholdninger har ikke nødvendigvis så lang planleggingshorisont som livsløpshypotesen bygger på. I slike husholdninger vil forbruket i større grad være bestemt av den løpende inntekten, og følgelig gi lite eller ingen sparing. I USA har man forsøkt å forklare den lave samlede personlige sparingen blant annet som en følge av at det der finnes en stor andel husholdninger med en slik kortsynt atferd. Til tross for dette er det stadig slik at man i makroøkonomiske framskrivninger av økonomien bruker den enkle varianten av livsløpshypotesen til å si noe om virkningene av en aldrende befolkning på husholdningenes samlede sparing

---

Elin Halvorsen

Elin Halvorsen er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Gruppe for offentlige finanser (elin.halvorsen@ssb.no).

Tabell 1. Husholdningenes sparerater, etter hovedinntektstakers alder. 1975-1994. Prosent

	Gjennomsnitt	Median	Standardavvik	Antall obs.
20-29 år	-21,1	3,1	94,5	3 382
30-39 år	-9,8	7,9	81,1	5 764
40-49 år	-6,1	10,6	78,1	4 840
50-59 år	3,2	21,2	80,9	4 242
60-69 år	-0,5	23,4	98,3	3 920
70-79 år	11,2	30,1	82,4	2 195

Kilde: Forbruksundersøkelser og Likningsregisteret, egne beregninger.

(se blant annet Storm 2002). Slik framskrivninger anslår at en økning i antall pensjonister i forhold til befolkningen i yrkesaktiv alder, vil isolert sett, bidra til å redusere den private sparingen i Norge.

Nye data viser at de eldre sparer mer enn forventet

I Norge har man inntil nylig bare hatt nasjonalregnskapets tall for husholdningenes samlede sparing. Hus-

holdningers sparing i nasjonalregnskapet er definert som samlet disponibel inntekt minus samlet konsum i husholdningssektoren. Men i tillegg til den samlede sparingen, er vi interessert i hvordan spareatferden varierer mellom ulike husholdningstyper, og med tanke på den forestående eldrebølgen vil vi gjerne vite hvordan sparetilbøyeligheten varierer med alder. I tabell 1 presenteres nye tall for sparerater på husholdningsnivå. Sparerate er det samme som gjennomsnittlig sparetilbøyelighet, altså hvor stor prosentandel av inntekten man sparer. Dataene er nærmere beskrevet i boksen Datakilder og begreper.

Medianhusholdningen er den husholdningen som ligger midt i inntektsfordelingen, og blir ofte sett på som representativ. Denne vil ha høyere sparing enn gjennomsnittshusholdningen fordi spareratene er svært skjevt fordelt. Siden det er mulig å lånefinansiere forbruk, kan vi se i dataene at noen har et forbruk som er mye større enn den årlige inntekten, noe som gir svært negative sparerater. En husholdning som har en årlig inntekt på 250 000 kroner og et forbruk på 450 000 kroner (for eksempel fordi de har lånt til kjøp av bil) vil ha en sparerate på -80 prosent. På den annen side er det vanskelig å få tilsvarende høye positive sparerater. I eksempelet over ville husholdningen ha hatt en like stor positiv sparing dersom de bare hadde brukt 50 000 kroner av den årlige inntekten på 250 000 til forbruk.

Det er påfallende hvordan sparetilbøyeligheten stiger over livsløpet og er spesielt høy for de aller eldste i utvalget. En husholdnings alder er her bestemt av hovedinntektstakers alder. Det er ingen stor forskjell på husholdninger i 30- og 40-årene, mens spareraten gjør et hopp opp for husholdninger i 50- og 60-årene. Dette skyldes hovedsakelig at mange i den første gruppen har gjeldsrenter på boliglån, mens de over 50 år gjerne har nedbetalt sine lån. Dataene svarer til funn som er gjort av Gulbrandsen og Langsether (1998) basert på en spørreundersøkelse fra 1995. Undersøkelsen viser at over halvparten av de intervjuede over 66 år oppfattet seg som aktive sparere.

Datakilder og begreper

Hovedkilden er Forbruksundersøkelsene for perioden 1975-1994, mens opplysninger om husholdningens inntekt er koblet til fra Likningsregisteret. Likningsregisteret har opplysninger om husholdningens alminnelige inntekt, det vil si summen av lønn, pensjon, næringsinntekt og kapitalinntekt, minus kapitalutgifter (i hovedsak gjeldsrenter) og fradrag i inntekten. Ideelt sett skulle man hatt data for inntekten uten fradrag for å beregne disponibel inntekt, men fradragene lar seg ikke identifisere i registeret. Derimot har likningsregisteret separate opplysninger om personinntekten, det vil si lønn, pensjon og næringsinntekt. Husholdningenes sparing er dermed beregnet som:

Sparing = lønn + pensjon + inntekt fra næring + rene overføringer - utliknet skatt - total forbruksutgift.

Rene overføringer er inntekter som ikke er skattlagt, så som barnetrygd og studiestipend. Disse er beregnet på grunnlag av husholdningsopplysninger og lagt til. Siden totalforbruksutgift for en selveier med boliglån vil inneholde gjeldsrenter på lånet som registrert boligutgift, vil en slik definisjon av sparing være mer konsistent enn "disponibel inntekt - total forbruksutgift" der gjeldsrenter også trekkes fra i inntektsbegrepet. En svakhet ved definisjonen blir da at positive kapitalinntekter er utelatt. Siden netto kapitalinntekter i gjennomsnitt bare er positive for de eldste aldersgruppene, betyr dette at spareratene i tabell 1 er for lavt målt for disse gruppene. Dataene er beskrevet i mer detalj i Halvorsen (2003a).

Bare 11-18 prosent ønsket å bruke mesteparten av en eventuell oppspart formue på seg selv, og i underkant av halvparten ønsket ikke å bruke av sin boligformue. At mange ikke reduserer sin boligformue når de blir eldre, er viktig siden bolig er den klart største formueskomponenten for folk flest.

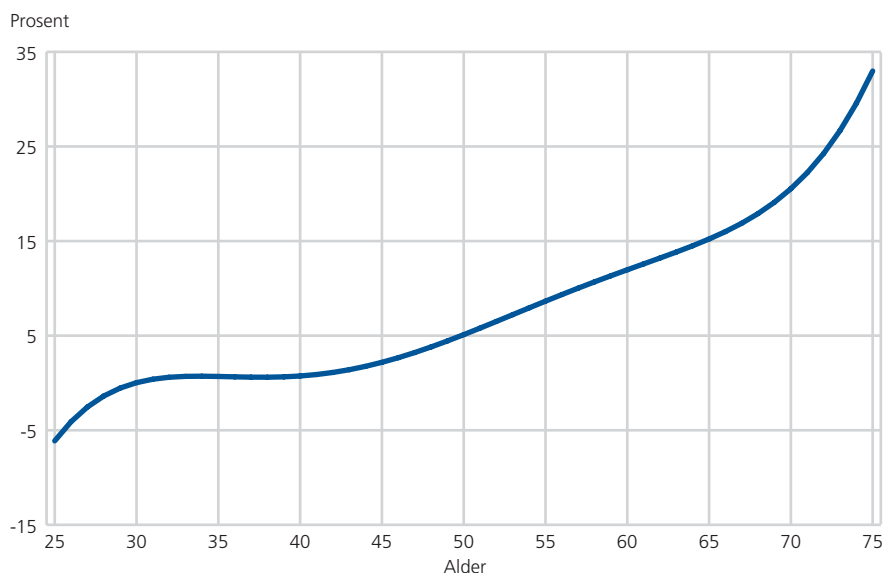
Tabellen viser gjennomsnitt og median over alle observasjonene. Et problem med tolkningen av resultatene er at man ikke har tatt hensyn til at det er ulik sammensetning av husholdninger i de ulike aldersgruppene. For eksempel har husholdninger med barn mye lavere sparing enn husholdninger uten barn, alt annet likt. Siden det hovedsakelig er yngre husholdninger som har barn, vil dette bidra til lavere gjennomsnittlig og median sparing for disse aldersgruppene. Ved noe mer raffinerte statistiske metoder kan vi gjøre et forsøk på å skille effektene av alder fra andre forhold som karakteriserer husholdningen, slik at det vi sitter igjen med kan tolkes som en ren sammenheng mellom alder og sparetilbøyelighet. Figur 1 viser den beregnede sammenhengen mellom spareraten og alder over livsløpet. Metoden er nærmere beskrevet i Halvorsen (2002). Figuren viser at sparetilbøyeligheten stiger med alder for de yngste husholdningene, er mer eller mindre konstant mellom 30 og 45 år, for så å stige jevnt fram mot pensjonering. For husholdninger over 65 år viser den beregnede aldersprofilen en sterk stigning.

Både rike og fattige eldre sparer mye

Tallene i tabell 1 og figur 1 viser sparing i andel av inntekten. Samtidig vet vi at mange eldre har svært lav inntekt, slik at til tross for den høye sparetilbøyeligheten vil kanskje det samlede sparebeløpet være lavt. Halvorsen (2002) viser at heller ikke dette er tilfelle. Selv når vi ser på sparing i kroner og øre, viser det seg at de eldre sparer mye. Ifølge internasjonale rekommandasjoner for inntektsstatistikk skal det beregnes en inntekt av egen bolig som tilsvarer det beløpet en ville fått om boligen ble leid ut, men etter at utgifter forbundet med boligen er trukket fra. I nasjonalregnskapet er inntekt av egen bolig beregnet som en prosentandel av verdien på den samlede boligmassen. På husholdningsnivå finnes det ikke registrert opplysninger om boliginntekt, der verdien er tilnærmet lik markedsleie. Fra selvangivelsen er det mulig å få opplysninger om boliginntekt beregnet ut ifra likningsverdier, men dette beløpet er langt lavere enn det som er den faktiske verdien (se f.eks. Statistisk sentralbyrå 2001). Hvis vi kunne beregnet denne inntekten som en avkastning på nettoverdien av bolig (det vil si verdien av boligen minus gjeld), ville sparingen til de eldre blitt enda høyere.

Videre kan man tenke seg at det vil være stor forskjell på for eksempel en enslig minstepensjonist og et velstående pensjonistekepar. Av tabell

Figur 1. Husholdningenes sparerate, etter hovedinntektstakers alder. 1975-1994. Beregnet sammenheng

Kilde: Forbruksundersøkelser og Likningsregisteret, egne beregninger.

Tabell 2. Median sparerate for pensjonister, etter inntekt¹ og sivil status, 1975-1994. Prosent

Husholdningens inntekt*	Sivil status, hovedinntektstaker			
	Ugift	Gift	Enke/-mann	Skilt/separert
Under 150000	33,5	22,1	32,7	25,4
150000-200000	38,4	26,6	31,9	26,3
200000-250000	44,1	29,7	37,5	13,9
Over 250000	40,2	36,1	47,4	36,8

¹ Inntekt = arbeidsinntekt (inkl. pensjoner) + rene overføringer - utliknet skatt.
Kilde: Forbruksundersøkelser og Likningsregisteret, egne beregninger.

2 ser vi at slike forskjeller ikke er så store som man først skulle tro. Tabellen viser spareratene etter inntekt og sivil status for pensjonistene i utvalget. Gifte pensjonister er den største gruppen, og vi ser at sparetilbøyeligheten øker noe med inntekt, men er høy også for par med lav inntekt. Spareratene er veldig høye for enslige, enten de er ugifte eller enker/enkemenn.

At sparetilbøyeligheten er høy blant de eldre, nesten uavhengig av inntekt og status, betyr at forklaringen må være allmenngyldig. Man kan tenke seg en del normative forklaringer, som at mange sparer av gammel vane, eller at status knyttet til formue gjør at man ønsker å opprettholde formuen i stedet for å tære på den. Til tross for at slike motiver utvilsomt er viktige, er de vanskelige å identifisere, og det er usikkert hvorvidt de er kvantitativt viktige. I det følgende vil vi konsentrere oss om å diskutere mulige forklaringsfaktorer innenfor rammen av tradisjonell livssyklusanekgang, og se spesielt på generasjonsforskjeller, arv og betydningen av pensjonssystemet.

Er det generasjonsforskjeller i spareatferden?

Det er en populær oppfatning blant analytikere og folk flest at de generasjonene som opplevde økonomiske krise i mellomkrigstiden, eller som var unge under annen verdenskrig, er mer sparsommelige enn senere generasjoner. De som er gamle i datagrunnlaget kan tilhøre slike generasjoner. Derfor kan det synes som en plausibel forklaring, ikke at eldre husholdninger generelt sparer mye, men at det er gamle husholdninger som tilhører en generasjon med andre holdninger og vaner. I det følgende skal vi gi to argumenter for at dette ikke nødvendigvis stemmer, det ene er analytisk og det andre baserer seg på egne empiriske funn.

Først det analytiske argumentet. Dersom det skal være et generelt trekk ved en hel generasjon at de for eksempel er mer tålmodige, så skulle dette også innebære at de er villige til å utsette forbruket sitt i unge år når inntektene er lave, og heller vente med å øke forbruket til senere når inntektene går opp. Som en konsekvens vil en tålmodig generasjon låne mindre som unge, ha mindre lån å tilbakebetale og dermed høyere sparing totalt sett i yrkesaktiv alder. En tålmodig forbruker skal dermed kunne nyte godt av sin sparsommelighet når han blir gammel, i motsetning til en utålmodig forbruker som foretrekker å lånefinansiere forbruket tidlig og betale tilbake senere. Rent teoretisk sett er derfor antakelsen om tålmodighet lite egnet til å forklare høy sparing i alderdommen. Et liknende resonnement vil gjelde for antakelsen om sterkere risikoaversjon. Dersom man har en sterkere tilbøyelighet til å sikre seg mot uventede hendelser og utgifter, vil dette også medføre høyere sparing i unge år og følgelig mindre behov for sparing på slutten av livet.

Det kan innvendes mot resonnementene over at de baserer seg på at personers holdninger og preferanser er formet ved begynnelsen av voksenlivet (altså idet man slutter å være del av sine foreldres husholdning), og at preferansene holder seg stabile over hele livsløpet. Det realistiske er at folks preferanser endrer seg underveis og kan gjerne være inkonsistente over tid.

Slike inkonsistenser er det lett å finne eksempler på i dagliglivet. For eksempel kan jeg i dag bestemme meg for å begynne på en ambisiøs spareplan fra og med neste år, men til neste år vil jeg antakelig ønske å utsette denne spareplanen enda et år til. Problemet er at selv om forskere er fullt klar over slik atferd, så er preferanser vanskelig å avsløre, og spesielt er det vanskelig å følge dem over tid for enkelte individer eller husholdninger.

Det vi imidlertid kan undersøke, er hvorvidt generasjoner viser statistiske forskjeller i sparingen gitt alt annet likt over den perioden vi har data for. Det vil si å bruke en metode som forsøker å skille alder, tid og generasjonseffekter fra hverandre. I Halvorsen (2002) har vi brukt en slik metode. Resultatene viser at de aller eldste i utvalget, husholdninger der hovedinntektstakeren er født mellom 1905 og 1914, viser en tendens til å ha høyere sparing enn senere fødselskohorter, men at de statistiske forskjellene er små og usikre. Sagt med andre ord, hvis vi forsøkte å forklare den gjennomsnittlige sparetilbøyeligheten uten å ta inn over oss mulige forskjeller mellom generasjonene, så er generasjonseffektene såpass små at de vil ligge innenfor feilmarginen illustrert i figur 1. Dermed kan ikke generasjonsforskjeller sies å være en viktig forklaring på at de eldre sparer så mye.

Arvemotivet

En annen forklaring på at eldre husholdninger fortsetter å spare og ikke bruker av formuen sin, er at de har et ønske om å etterlate seg noe i arv til sine barn og barnebarn¹. Man kan tenke seg ulike former for arvemotiv. For eksempel kan en gi arv fordi en bryr seg om sine barns og barnebarns velferd. Dette motivet har den effekten at inntekt og formue jevnes ut på tvers av generasjoner. Dersom et slikt motiv er viktig, vil det spille en stor rolle for virkningen av finanspolitiske tiltak. For eksempel vil en skattelette, med tanke på å øke etterspørselen, ikke virke som ønsket dersom målgruppen forventer at regningen skal betales av deres barn med høyere skatter på et senere tidspunkt. I så fall vil foreldrene reagere ved å overføre penger til sine barn som en kompensasjon for framtidig skattetrykk i stedet for å øke forbruket sitt. Slike effekter får vi ikke hvis arvemotivet er strategisk. Med det mener vi at foreldre gir arv bare om de får noe igjen i form av pleie og omsorg, eller oppmerksomhet, fra sine barn. Et slikt motiv er ofte viktigere når arven ikke er bundet av arvelover. I Norge kan man gi arv til andre enn sine livsarvinger (barn og barnebarn) hvis man setter opp et testament. En tredje form for arvemotiv er det som ofte kalles giverglede, som rett og slett betyr at arvelater har glede av å gi noe i seg selv, uavhengig av sine barns og barnebarns økonomiske situasjon eller deres atferd. Et slikt motiv kan være gjeldende når arven gis til andre enn livsarvinger. I praksis vil det sannsynligvis være en kombinasjon av de tre motivene som er nevnt, som er avgjørende, i tillegg til at en god del vil være tilfeldig som følge av usikkerhet om hvor lenge man lever.

I en undersøkelse foretatt av NOVA/Norsk Gallup i 2001 oppgir 57 prosent av de spurte å ha mottatt arv fra sine foreldre. Hvor stor arven er synes å være bestemt av at både giver- og mottakerhusholdning har høy inntekt, formue og utdanning. Med utgangspunkt i opplysninger fra arveavgiftsregisteret har Breivik (1998) funnet det samme. Dette gir liten støtte til teorien om at man ønsker å utjevne inntektsforskjeller mellom generasjonene. I det tilfellet ville vi forvente å finne at barn med lave inntekter fikk mer arv. Videre tyder dataene på at arven fordeles jevnt mellom mottakerne i de til-

1. Med arv mener vi også dersom det gis forskudd på arv. Motivene for å gi gjelder altså ikke nødvendigvis bare for formue som overføres *post mortem*, men også *inter vivos*.

Referanser

Börsch-Supan, Axel, red. (2003): *Life Cycle Savings and Public Policy. A Cross National Study of Six Countries*, Academic Press, New York.

Breivik, Erik (1998): "Arv og gaver: De som har skal få", *Samfunnsspeilet* nr. 6, 1998.

Gulbrandsen, Lars og Åsmund Langsether (1998): "Eldre – sparere eller forbrukere?", *Tidsskrift for velferdsforskning* nr. 4 1998.

Halvorsen, Elin (2002): "A Cohort Analysis of Household Saving in Norway", Memo nr. 36/2002, Økonomisk institutt, Universitetet i Oslo.

Halvorsen, Elin (2003a): "Household Saving in Norway: Measurement and Description", vil bli utgitt som Document, Statistisk sentralbyrå.

Halvorsen, Elin (2003b): "Are Bequests a Luxury Good?", arbeidsnotat, Statistisk sentralbyrå.

Storm, Erik (2002): "Virkninger av demografiske endringer på husholdningenes sparing", *Økonomisk forum* nr. 5, 2002.

Statistisk sentralbyrå (2001): "Dyre boliger har lav ligningstakst", <http://www.ssb.no/emner/05/03/sbolig/>.

fellene der det er flere søsken, noe som betyr at arven trolig ikke brukes strategisk.

Uavhengig av motiv vil arven altså være større jo større formuen til giverhusholdningen har vært. Med utgangspunkt i dataene fra NOVA/Norsk Gallup 2001 har vi vist at ikke bare øker arvebeløpet med givers formue, men arven som andel av formuen øker også (Halvorsen 2003b). Analysen viser at for de med høyest formue (de 20 prosent rikeste), vil en økning i formuen på 1 prosent gi en økning i arvebeløpet på 2 prosent. Dette betyr at arvemotivet er mye viktigere for en liten andel rike husholdninger. En slik konklusjon er for så vidt ikke så overraskende, men den innebærer at arvemotiv ikke kan sies å være en viktig forklaring på hvorfor eldre i alle inntektsgrupper sparer mye, selv om den forklarer hvorfor velstående eldre sparer mye.

Betydningen av et sjenerøst pensjonssystem

Resultater fra internasjonale studier viser det samme; gjennomsnittlig sparetilbøyelighet øker over livsløpet (se blant annet Börsch-Supan 2003). Delvis skyldes dette måten man definerer sparing på ved å regne innbetalinger til offentlige pensjonssystemer som negativ inntekt og pensjonsutbetalinger som positiv inntekt. Derfor er det også slik at i land med omfattende offentlige pensjonssystemer, slik som i Norge, finner man at sparingen har en ekstra sterk tendens til å stige med alderen. Dersom man endret definisjonen av sparing ved å regne pensjon som sparing, ville dataene for spareraten vist et forløp som er mer forenlig med livsløpshypotesen, men dataene ville ikke sagt noe mer om spareatferden. Et sjenerøst pensjonssystem gjør sparing til alderdommen mindre viktig, derfor vil sparingen også være bestemt av andre motiver. Det vi kan tolke ut av dataene, er da at de motiver som ligger til grunn for husholdningenes sparing ut over det å trygge alderdommen, enten det er forsiktighet, arvemotiv eller sosiale faktorer, gir lav sparing i unge år og høy sparing mot slutten av livsløpet.

Avslutning

En sannsynlig forklaring på at eldre sparer så mye er en kombinasjon av forsiktighet og arvemotiv. Argumentet tar utgangspunkt i at sparingen oppfyller to mål samtidig. Det ene målet, som er et forsiktighetsmotiv, er å sikre seg mot framtidige omstendigheter som perioder med lav inntekt, et langt livsløp, eller uforutsette utgifter. Det andre målet, å etterlate seg arv til neste generasjon eller andre formål, blir operativt når alt likevel ikke ble så ille som det kunne ha blitt. Beregninger på en slik forklaringsmodell kan produsere en aldersprofil med et høyt nivå på sparingen for de eldre. Forklaringen forener også en rekke empiriske funn. I spørreundersøkelsen til NOVA/Norsk Gallup 2001 oppgir over 30 prosent det å sikre seg mot uforutsette hendelser eller utgifter som et viktig motiv for sparing, og motivet får sterkere oppslutning blant intervjuobjekter over 65 år. Svært få i undersøkelsen oppgir at de sparer til alderdommen (7 prosent), mens 16 prosent oppgir at de sparer med tanke på arv. Andelen som oppgir å spare med tanke på arv er ikke større i de eldre aldersgruppene. På den annen side er det en stor andel husholdninger som oppgir å ha mottatt arv eller forskudd på arv, eller de forventer å motta arv. Videre kan dette også forklare hvorfor etterspørselen etter livsforsikring eller annuiteter er så lav, og hvorfor empiriske studier finner at arv ikke avhenger av hvorvidt arvelater har barn eller ikke. Spesielt for denne forklaringsmodellen er at det å legge et arvemotiv på toppen av forsiktighetsmotivert sparing, vil ha relativt liten betydning for formuesoppbyggingen til de fleste husholdninger med unntak av de rikeste.

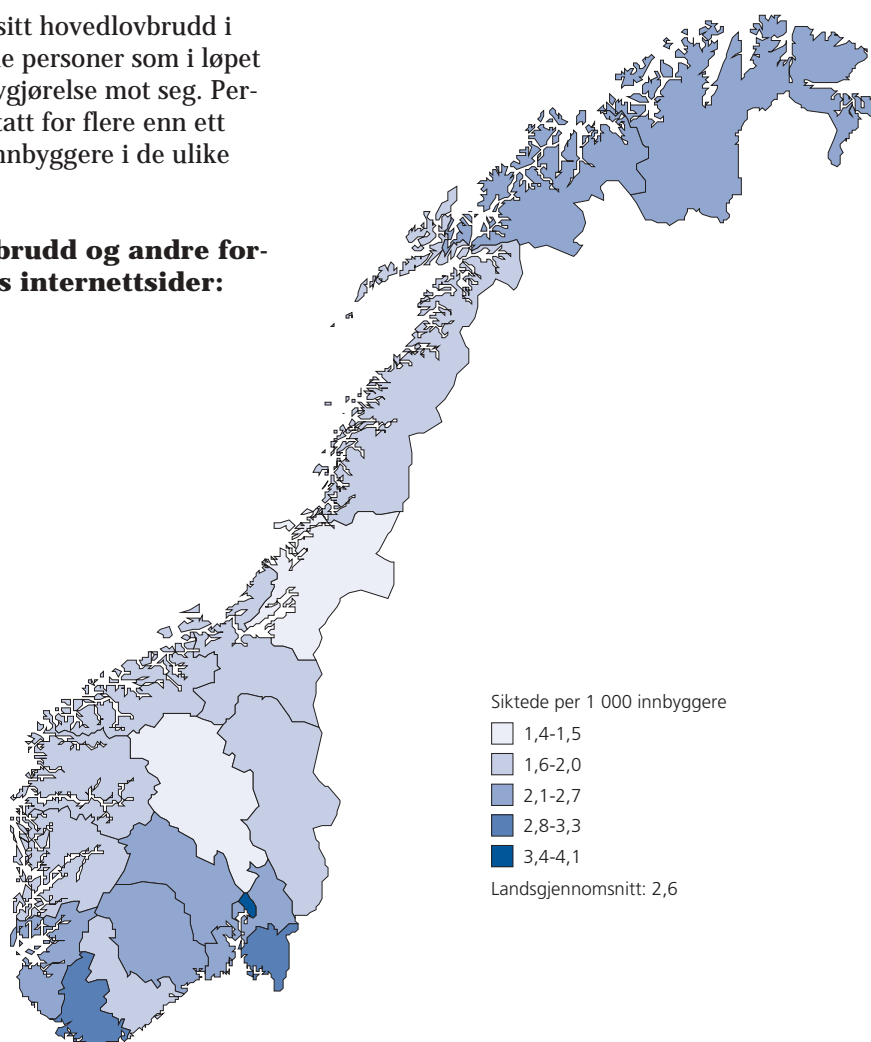
Siktede for narkotikaforbrytelser, 2001

Dette kartet viser hvordan bostedet til de siktede for narkotikaforbrytelser varierer mellom de ulike fylkene i Norge. I forhold til innbyggertallet er det størst andel blant dem som bor i Oslo og "innfartsfylkene" Vest-Agder og Østfold som blir tatt for narkotikaforbrytelser. I løpet av 2001 var det 10 800 forskjellige personer som fikk en rettslig avgjørelse mot seg etter å ha blitt tatt for én eller flere narkotikaforbrytelser. Nesten 30 prosent av disse var bosatt i Oslo og Akershus. Under 6 prosent hadde utenlandsk eller ukjent bosted. Av alle siktede for narkotikaforbrytelser hadde 88 prosent norsk statsborgerskap. I underkant av 9 prosent hadde statsborgerskap fra land utenfor Norden.

De siktede har narkotikaforbrytelse som sitt hovedlovbrudd i løpet av 2001. Utvalget, de siktede, er alle personer som i løpet av statistikkåret har fått en rettskraftig avgjørelse mot seg. Personene telles kun én gang selv om de er tatt for flere enn ett lovbrudd, og er her beregnet per 1 000 innbyggere i de ulike fylkene.

Mer informasjon om narkotikalovbrudd og andre former for kriminalitet finnes på SSBs nettsider:

<http://www.ssb.no/kriminalitet/>

Kilde: Kriminalstatistikk, Statistisk sentralbyrå.
Kartgrunnlag: Statens kartverk.

Reid Jone Stene er prosjektleder i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for leveårsstatistikk, og har levert tekst og grunnlagsdata til dette kartet.

Lars Rogstad er seniorrådgiver i Statistisk sentralbyrå, Formidlingsavdelingen, og er ansvarlig for kartoppslaget.

12.03.03

Levekårsundersøkelsen 2001. Boforhold

Yngre sliter på boligmarkedet

Det er blitt tyngre for de yngre på boligmarkedet. For yngre, aleneboende og par uten barn og for småbarnsfamilier har boutgiftene steget sterkt fra 1997 til 2001. Også aleneboende over 44 år har fått det tyngre sett i forhold til jevnaldrende par uten barn. Boutgiftene var i 2001 like høye eller høyere samtidig som inntektene var betydelig lavere.

Andelen boligeiere blant enslige over 44 år er klart lavere enn for par uten barn. For yngre enslige har det imidlertid, etter år med nedgang i eierandel, vært en positiv utvikling, og det er nå liten forskjell i andelen eiere mellom enslige 25-44 år og yngre par uten barn.

Færrest eiere blant enslige

Det er klart færre som eier sin bolig blant enslige når en sammenligner med par i samme alder, og forskjellen øker med alderen. Ikke uventet er det færrest eiere blant unge enslige som bor for seg selv, her eier bare en av syv sin egen bolig. Blant enslige 25-44 år eier knapt tre av fem sin bolig, bare litt færre enn blant par i samme alder. Blant middelaldrende og eldre er forskjellen i eierandel om lag 20 prosentpoeng. Sammenlignet med 1997 ser det ut til å ha skjedd en viss utjevning i eierandel mellom yngre enslige og yngre par uten barn. Eierandelen blant yngre enslige har økt noe, mens det ikke har vært noen endring blant yngre par uten barn.

Småbarnsfamilier bor trangt, men barnevennlig

Unge enslige som bor for seg selv har også dårligst boligstandard både når en

måler standarden ved tilgang til bad, ved innelima og ved romslighet. For andre enslige skiller boligstandard seg imidlertid ikke vesentlig fra gjennomsnittet. Par med småbarn bor fortsatt trangt. Ett av seks par med småbarn bodde trangt og bare en av åtte som lever i parforhold bodde svært romslig. Sammen med enslige forsørgere er det også den gruppen der flest mener de har liten plass. Det gjelder mellom en av fire og en av tre i disse to gruppene.

Barnefamilier bor stort sett barnevennlig. Med unntak av enslige forsørgere har nesten ni av ti hage. Tre av fire har tilgang til trygt leke- og rekreasjonsområde i nabolaget. Par med barn er også den gruppen der færrest bor i et område som betraktes som trafikkfarlig for små barn, men likevel bor ett av fem par i trafikkfarlig område. Par med barn har best kontakt med naboer. Bare en av seks har ikke besøkskontakt med naboer.

Sterk økning i boutgifter for yngre husholdninger

Husholdninger bestående av par med småbarn hadde de høyeste boutgiftene i form av renter og avdrag på boliggjeld og husleie. I 2001 var disse om lag 75 000 kroner i gjennomsnitt per husholdning. Også yngre par uten barn og par med barn i skolealder hadde høye utgifter. Av enslige hadde enslige forsørgere høyest utgifter; vel 50 000 kroner til husleie, renter og avdrag. Minst utgifter hadde eldre aleneboende og eldre par uten barn. De hadde i gjennomsnitt henholdsvis om lag 13 000 og 7 000 kroner i slike utgifter per husholdning.

Disse boutgiftene har økt mest for yngre husholdninger. Både yngre aleneboende (under 45 år), yngre par uten barn og småbarnsfamilier har hatt en økning i husleie, renter og avdrag på boliglån på rundt 30 prosent fra 1997 til 2001 –

økning regnet i faste priser. For husholdninger bestående av middelaldrende og eldre aleneboende og par med barn i skolealder var økningen på rundt 15 prosent. Økningen for de andre gruppene var svært liten, for par 45-66 år uten barn var det til og med en liten nedgang i disse boutgiftene.

Dårligst boforhold i storbyene

Boligstandard er dårligere i de største tettstedene – 100 000 eller flere innbyggere – enn i spredtbygde strøk. Det var klart færre som har mer enn ett bad – henholdsvis 20 og 34 prosent i 2001 – og innelima var litt dårligere. Men først og fremst bor folk i spredtbygde strøk mer romslig. I de største tettstedene bodde en av åtte trangt og en av seks bodde svært romslig, sammenlignet med henholdsvis 4 og 40 prosent i spredtbygde strøk. Boligareal per person er også klart mindre i de største tettstedene enn i spredtbygde strøk, henholdsvis 54 og 69 kvadratmeter.

Til tross for mindre boliger er boutgiftene klart høyere i de største tettstedene enn i spredtbygde strøk. Utgiftene til husleie, renter og avdrag var dobbelt så store i storbyene som i spredtbygde strøk, henholdsvis om lag 50 000 og 25 000 kroner. I de øvrige tettbygde strøkene var boutgiftene vel 40 000 kroner i 2001.

10.03.03

Egenbetaling i barnehager. Endringstall, januar 2003

Økte barnehagesatser

Foreldrebetalingen i kommunale barnehager steg med 1,2 prosent fra august 2002 til januar 2003. I løpet av det siste året derimot har betalingssettsene falt med 1,3 prosent.

Fra august 2002 til januar 2003 økte foreldrebetalingen i de kommunale barnehagene med 1,2 prosent, etter en reduksjon på 2,4 prosent fra januar til august 2002 grunnet økt statstilskudd til drift av barnehager. Totalt sett har dette ført til reduserte betalingssettsene i kommunale barnehager med 1,3 prosent det siste året.

På landsbasis steg betalingssettsene i kommunale barnehager med 1,2 prosent fra august 2002 til januar 2003. Oslo og Akershus hadde størst oppgang i foreldrebetalingen i kommunale barnehager i perioden, med en økning på 2,4 prosent. Foreldrebetalingen i kommunale barnehager på Sør-Østlandet gikk derimot svakt ned, og Sør-Østlandet var dermed den eneste regionen med en nedgang i betalingssettsene i kommunale barnehager det siste halvåret.

Foreldrebetalingen i private barnehager steg med 1,3 prosent fra august 2002 til januar 2003. I motsetning til de kommunale gikk betalingssettsene i de private barnehagene opp i samtlige regioner.

Store regionale forskjeller

Foreldrebetalingen i kommunale barnehager ble redusert med 1,3 prosent fra januar 2002 til januar 2003. Oslo og Akershus hadde den største reduksjonen i foreldrebetalingen, med en nedgang i settsene på 4,0 prosent i løpet av perioden. I Hedmark og Oppland økte barnehagesettsene med 3,2 prosent. Sammen med Agder og Rogaland var Hedmark og Oppland de eneste regionene med en oppgang i foreldrebetalingen de siste tolv måneder.

Foreldrebetalingen i private barnehager økte med 1,7 prosent fra januar 2002 til januar 2003. I likhet med de kommu-

nale var også de private barnehagene preget av relativt store regionale forskjeller i foreldrebetalingen.

7.03.03

Utdanningsstatistikk. Lærlinger og avlagte fagprøver. Foreløpige tall, 1. oktober 2002

Færre opp til fagprøve

800 færre kandidater gikk opp til fagprøve i tidsrommet 1. oktober 2001 til 30. september 2002 enn året før. Dette er en nedgang på litt under 4 prosent.

Foreløpige tall for 2002 viser at litt flere enn 20 000 kandidater gikk opp til fagprøve i tidsrommet 1. oktober 2001 til 30. september 2002. Dette er en nedgang på nesten 800 kandidater eller om lag 4 prosent fra året før. 35 prosent av kandidatene var kvinner. I gjennomsnitt fikk 93 prosent av de som gikk opp til fagprøve bestått. Her var det ingen forskjell mellom kvinner og menn.

Få jenter igjen på allmenne, økonomiske og administrative fag

Andelen jenter på studieretning for allmenne, økonomiske og administrative fag sank fra omtrent 49 prosent til litt over 8 prosent fra 2001 til 2002. Nedgangen i antall jenter på denne studieretningen tilsvarer omtrent antall jenter på den nye studieretningen salg og service. Denne studieretningen hadde en høy andel jenter, med mer enn 72 prosent.

Kjønnsfordelingen blant lærlinger holder seg stabil. Med små endringer har omtrent 30 prosent av lærlingene i årene 1997 til 2002 vært jenter. Studieretning for byggfag hadde den laveste andelen jenter, med bare 1 prosent. Også innenfor tekniske byggfag, elektrofag og mekaniske fag dominerer guttene (95-97 prosent). Mens guttene er i stort flertall innenfor de tekniske fagene, er mer enn 90 prosent på studieretning for helse- og sosialfag og formgivningsfag jenter. Dette er samme forhold som året før.

Det er registrert nesten 14 400 nye lærlinger i videregående opplæring i skoleåret 2002/2003. Dette utgjorde i underkant av 49 prosent av alle lærlingene. Også i skoleåret 2001/2002 var nesten

halvparten av alle lærlingene nye lærlinger.

5.03.03

Likestillingsindeks for kommunene, 2002

Hammerfest og Sør-Varanger på topp

Likestillingsindeksene for 2002 viser at Hammerfest og Sør-Varanger er de mest likestilte kommunene. Av fylkene ligger Oslo, Finnmark og Akershus på topp, mens Agder-fylkene og Møre og Romsdal ligger på bunn.

I hele tre år på rad har Hammerfest vært på topp. I år må kommunen dele førsteplassen med Sør-Varanger, hvor de begge skårer 3,8 på likestillingsindeksen. På delt tredjeplass kommer kommunene Leikanger og Nesna med skåren 3,7. På bunnen ligger kommunen Vanlven med skåren 1,2, nest sist ligger kommunene Selje, Herøy og Haram med 1,3 poeng.

Gjennomsnittet for hele landet er på 2,5, alle de største byene i Norge skårer høyere på indeksen enn gjennomsnittet. Oslo kommer best ut og skårer 3,3, fulgt av Stavanger med 3,1 og Trondheim med 2,9, deretter Drammen med 2,8, og til sist Kristiansand og Bergen med 2,6.

Differansen mellom de mest likestilte og de minst likestilte fylkene er relativt små. Den høyeste skåren som er mulig å få er 4,0, mens den laveste er 1,0. Figur 1 viser fylkene rangert etter likestillingsindeksen.

Mange måter å fremstille likestilling på

Likestilling mellom menn og kvinner kan belyses ved hjelp av ulik statistikk. En indeks er et samlemål hvor dataene blir forenklet eller komprimert. I likestillingsindeksene har vi prøvd å sammenfatte ulike direkte og indirekte mål i forhold til hvilken grad menn og kvinner deltar innenfor for eksempel politikk, utdanning og yrkeslivet. Målene eller indikatorene som inngår i indeksen er:

- * Barnehagedekning 1-5 år (2001)
- * Tallet på kvinner per 100 menn i alderen 20-39 år (2001)

- * Utdanningsnivået til kvinner og menn (2000)
- * Kvinner og menn i arbeidsstyrken (2001)
- * Inntekt til kvinner og menn (2000)
- * Andel kvinnelige kommunestyrerepresentanter (1999)

26.02.03

Utdanningsstatistikk. Innvandrernes utdanningsnivå, per 1. oktober 2001

Mange innvandreregrupper mer utdannet enn resten av folket

Andelen høyt utdannede er langt større blant filippinere, polakker, russere og indere enn blant gjennomsnittet i Norge. Innvandrere fra Somalia, Pakistan og Thailand kommer dårligst ut når det gjelder høyere utdanning, og mange ikke-vestlige kvinner har liten eller ingen utdanning i hele tatt.

Innvandrerbefolkningen, slik Statistisk sentralbyrå definerer den, består av personer med to utenlandsfødte foreldre, det vil si personer som selv har innvandret til Norge, eller som er født i Norge og har to utenlandsfødte foreldre.

Innvandrere fra Asia og Afrika kommer dårligst ut, dersom en ser på utdanningsnivå i forhold til hvilken verdensdel de kommer fra. Utdanningsnivået varierer imidlertid mye i forhold til landbakgrunn. Innvandrere fra Filippinene, Polen, Russland, India, Kina og Iran i aldersgruppen 30-44 år har i gjennomsnitt høyere utdanning enn gjennomsnittet av alle i Norge i denne aldersgruppen. 42 prosent av innvandrere fra Filippinene har kort eller lang høyere utdanning. Tilsvarende tall for ikke-innvandrere er 30 prosent. Hele 23 prosent av innvandrere fra Russland har lang høyere utdanning, det vil si en høyere utdanning på minst 4 ½ år. Det er mer enn tre ganger så mange som befolkningen for øvrig i denne aldersgruppen, hvor 7 prosent har tilsvarende lang utdanning. Innvandrere fra Tyrkia, Somalia, Pakistan og Thailand kommer dårligst ut: Rundt 10 prosent har kort eller lang høyere utdanning, men det er mange vi mangler utdanningsopplysninger om.

Forskjellene i utdanningsnivå blant innvandrere fra vestlige land er også store. Det er for eksempel bare 8 prosent blant førstegenerasjonsinnvandrere fra Sverige som har lang høyere utdanning, mens så mange som 27 prosent av de tyske førstegenerasjonsinnvandrere har det.

En tredel av thailenderne, tyrkerne og pakistanerne har kun grunnskole Ser vi på innvandrere i alderen 30-44 år er det særlig store andeler uten utdanning utover grunnskolen blant innvandrere fra Thailand, 40 prosent, Tyrkia, 36 prosent og Pakistan, 32 prosent. I disse gruppene har mer enn en av tre kun grunnskoleutdanning eller ingen utdanning i hele tatt. Blant innvandrere fra Russland, Polen, Chile, Etiopia og Iran er det derimot svært få som ikke har fullført noen utdanning, og heller ikke stor andel som bare har grunnskole, fra 4-8 prosent. Dette er lavere enn blant ikke-innvandrere. Når det gjelder innvandrere fra Chile er utdanningsnivået svært likt gjennomsnittet i Norge.

Mange ikke-vestlige kvinner deltar ikke i utdanningskapløpet

Blant ikke-innvandrere er det flere kvinner enn menn med høyere utdanning. Og mens kvinner fra vestlige land i gjennomsnitt har høyere utdanning enn menn, er tendensen omvendt blant innvandrere fra ikke-vestlige land. Forskjellene i utdanningsnivå mellom kvinner og menn er størst blant innvandrere fra Asia og Afrika. Det er også store forskjeller ikke-vestlige kvinner imellom. Et eksempel ser en blant innvandrerkvinner fra Thailand og Filippinene. Andelen kvinner blant innvandrere fra disse landene er 94 og 86 prosent. 42 prosent av kvinnene fra Filippinene har høyere utdanning, mens bare 9,5 prosent av kvinnene fra Thailand har det. Mange av kvinnene fra Filippinene har sykepleierutdanning.

20.02.03

Befolkningsstatistikk. Folkemengde 1. januar 2003, endringene i 4. kvartal 2002 og hele 2002

Flere innvandrere ga befolkningsvekst

Innvandringsoverskuddet i Norge gikk klart opp i fjor, fra 8 000 til 17 200. Bare i 1999 hadde vi større nettoinnvandring fra utlandet. Ved årsskiftet var om lag 4 552 000 personer bosatt i Norge.

Befolkningsøkningen var på 27 900 i 2002, eller 6 promille. Dette er den største folkeveksten i Norge på 30 år, med unntak av 1998 og 1999. Tilveksten skyldes et innvandringsoverskudd fra utlandet på 17 200 og et fødselsoverskudd på 10 700. Det viser foreløpige tall.

Færre ble født

Tallet på fødte gikk ned med 1 300 fra 2001, som igjen var 2 600 lavere enn året før. Det var nedgang i nesten alle fylker, bortsett fra i Oslo og Akershus. Som i mange år har det vært flere døde enn fødte i Hedmark, Oppland og Telemark, mens alle andre fylker fortsatt har et visst fødselsoverskudd. Hedmark, Oppland og Telemark kjennetegnes av en relativt gammel befolkning og lave barnetall per kvinne.

Innvandring sikrer folketilvekst

I 2002 døde 44 700 personer i Norge. Det var 700 flere enn året før, mens det var nedgang i antall levendefødte til 55 400. Samtidig flyttet det om lag 6 000 flere til Norge og omtrent 3 500 færre fra Norge. De foreløpige tallene viser at det i 2002 flyttet 40 100 personer til Norge, mens 22 900 flyttet fra landet. Dermed økte nettoinnvandringen etter to år med nedgang.

Blant norske statsborgere var det 1 400 flere personer som flyttet ut enn inn til landet, det er et noe mindre nettoflyttetap enn de foregående årene. De siste årene har det vært drøyt 10 000 norske statsborgere som har flyttet ut og knapt 10 000 har flyttet inn.

Den sterke oppgangen i antall innvandrere i 2002 har sammenheng med en nedgang i saksbehandlingstidene i Utlendingsdirektoratet, som har gjort at køene og ventetiden særlig for familiegjenforening er blitt redusert.

Flere europeiske innvandrere

Innvandringsoverskuddet av europeiske statsborgere, utenom norske, har økt fra 2 100 i 2001 til 6 000 i 2002. Av dette er 3 800 fra Øst-Europa, 1 400 fra Vest-Europa (utenom nordiske) og 800 fra Norden.

Tyskland (700), Danmark (400) og Storbritannia (300) utgjorde de største gruppene fra Vest-Europa. Russland (1 200), Polen (600) og Tyrkia (500) var de største gruppene fra Øst-Europa. Det flyttet like mange svensker fra Norge som til Norge, 2 900.

Flere irakere, afghanere og thailendere

Innvandringsoverskuddet av asiatiske statsborgere var totalt 8 000, 2 500 mer enn i fjor. Det var irakere (2 400), afghanere (1 100) og thailendere (900) som utgjorde de største gruppene. Før 1999 var det nesten ingen afghanere som flyttet til Norge. Fra Afrika var det fortsatt størst overskudd av somaliere (2 000).

Sentralisering av befolkningen til Østlandet

De innenlandske flyttingene bidrar til at det fortsatt foregår en sentralisering av befolkningen til fylkene rundt Oslofjorden. Størst nettoinnflytting fra resten av landet hadde Østfold, Akershus og Vestfold. Oslo hadde nettoutflytting på 1 400 personer i 2002, mens det var innflyttingsoverskudd på 1 000 året før. Nettoutflyttingen fra Nord-Norge til resten av landet var på vel 3 000 personer. Denne har sunket langsomt i noen år, men er fortsatt betydelig.

Alle fylkene hadde innflyttingsoverskudd fra utlandet, og for alle fylkene var det høyere enn i 2001. Størst flyttegevinst hadde Oslo og Hordaland. Innvandringen fra utlandet mer enn oppveide den innenlandske nettoutflyttingen for de fleste fylkene, slik at bare Nordland, Finnmark og Sogn og Fjordane fikk samlet utflyttingsoverskudd.

Både fødselsoverskuddet, de innenlandske flyttingene og innvandringen fra utlandet fører til en fortsatt sentralisering i bosettingen. Oslo og Akershus hadde til sammen hele 45 prosent av landets fødselsoverskudd i 2002, mot bare 10 prosent for 20 år siden.

Høyere folkevekst enn i de fleste europeiske land

Sammenlignet med EU-landene har Norge relativt høyt fødselsoverskudd, innflyttingsoverskudd og dermed befolkningsvekst i 2002, viser foreløpig tall fra Eurostat. Tilveksten i EU-landene under ett ventes å bli 3,5 promille, mot 6 promille i Norge. Av EUs medlemsland hadde bare Irland og Luxemburg høyere vekst enn Norge. Av de nye medlemslandene har bare Kypros og Malta større vekst enn EUs gjennomsnitt. Alle de nye medlemslandene fra Øst-Europa unntatt Slovenia har nedgang i folketallet, sterkest i Tsjekkia. I relative tall har bare Irland, Frankrike, Luxemburg og Nederland høyere fødselsoverskudd enn Norge. Og bare Portugal, Luxemburg, Spania og Irland har høyere nettoinnvandring.

20.02.03

Registrert arbeidsløse blant innvandrere, 4. kvartal 2002

Auken i arbeidsløsa held fram

Auken i arbeidsløsa held fram. Den registrerte arbeidsløsa blant innvandrere auka frå 7,2 prosent i november 2001 til 8,6 prosent i november 2002. For heile Noregs befolkning steig ho frå 2,7 til 3,3 prosent, alt rekna som del av arbeidsstyrken.

Ein innvandrer reknast her som ein person som er fødd i utlandet av utanlandskfødde foreldre, også kalla ein førstegenerasjonsinnvandrer.

Det er blant innvandrere frå Afrika at den registrerte arbeidsløsa har auka mest, med 2,4 prosentpoeng, og dei ligg også høgast når det gjeld arbeidsløse, med 16 prosent. Dette er fem gonger høgare enn arbeidsløsa for heile befolkninga. Elles finn vi ei arbeidsløse på 11,5 og 9,8 prosent for innvandrere frå

respektive Asia og Aust-Europa. Innvandrere frå Sør- og Mellom-Amerika hadde den lågaste arbeidsløsa blant dei ikkje-vestlege med 9,1 prosent. Innvandrere frå Norden hadde ei arbeidsløse berre nokre desimalar høgare enn den vi finn for heile landet. Ein kan elles merke seg at innvandrere frå resten av Vest-Europa har hatt ein auke det siste året som har gjeve denne gruppa ei arbeidsløse på 4,3 prosent – med andre ord 1 prosentpoeng over nivået for heile landet.

Kvar sjette arbeidslaus er innvandrer

Det var registrert 13 107 heilt arbeidslause innvandrere ved utgangen av november 2002. Dette utgjør om lag 17 prosent, eller kvar sjette person, av heile gruppa på 77 706 registrerte ledige. Trass i auken i arbeidsløsa også blant dei vestlege innvandrere, er arbeidsløse i det heile eit fenomen som gjer seg mest gjeldande blant dei med ikkje-vestleg bakgrunn. Av dei 13 107 registrerte arbeidslause innvandrere i 4. kvartal 2002, kjem 10 819 frå ikkje-vestlege land, det vil seie nærare 83 prosent.

17.02.03

Utdanningsstatistikk. Elevar i vidaregåande skolar. Førebelse tal, 1. oktober 2002

Fleire tek yrkesfag

47 prosent av elevane i vidaregåande skole har vald ei yrkesfagleg studieretning dette skoleåret, mot 43 prosent året før. Dei mest populære yrkesfaglege studieretningane er helse- og sosialfag, formgjevingsfag og mekaniske fag.

Førebelse tal for skoleåret 2002/03 viser at det er registrert om lag 168 000 elevar i dei vidaregåande skolane. Flest elevar er det i Hordaland, Akershus, Rogaland og Oslo. Det er ikkje store skilnader mellom delen menn og kvinner.

Fleire tek yrkesfaglege studieretningar

Dei allmennfaglege studieretningane har framleis størst del av det totale elevtalet, knappe 53 prosent. Dette er ein nedgang frå førre skoleår, då nær 57 prosent av

elevane gjekk i allmennfaglege studieretningar.

Det har vore ein auke i delen som tar yrkesfaglege studieretningar både blant menn og kvinner. Per 1. oktober 2002 var delen menn i yrkesfaglege studieretningar i underkant av 51 prosent, mot dryge 46 prosent året før. Blant dei kvinnelege elevane er det også fleire som tek yrkesfaglege studieretningar, frå 40 prosent i skoleåret 2001/02 til 44 prosent dette skoleåret.

Det var særleg studieretning for allmenne, økonomiske og administrative fag som har hatt nedgang i elevtalet. Det er truleg dei to nye studieretningane medie- og kommunikasjonsfag og sal- og servicefag som er eit alternativ for elevar som elles ville valt studieretning for allmenne, økonomiske og administrative fag.

Kvinner og menn er framleis tradisjonelle i val av studieretning

Førebelse tal for skoleåret 2002/03 viser at menn og kvinner framleis er tradisjonelle i val av studieretning i vidaregåande opplæring. Dette gjeld særleg dei yrkesfaglege studieretningane, der mennene utgjer i underkant av 53 prosent av elevane.

Ser ein på dei einskilde studieretningane, vil ein finne store skilnader. Kvinnene utgjer til dømes nesten heile 92 prosent på studieretning for helse- og sosialfag. Dette kan karakteriserast som eit tradisjonelt "kvinnefag". Likeins er kvinnene i klart fleirtal på dei estetiske studieretningane. Kvinnene utgjer dryge 85 prosent på formgjevingsfag, og det same gjeld studieretning for musikk, dans og drama, der delen kvinner er 74 prosent.

Dei to nye studieretningane medie- og kommunikasjonsfag og sal- og servicefag har også størst del kvinner med høvesvis 59 og 62 prosent.

Kvinnene utgjer ein svært liten del av elevane på dei tradisjonelt mannsdominerte yrkesfaglege studieretningane. På studieretning for byggfag er delen menn i overkant av 98 prosent, tett følgt av elektrofag med nær 96 prosent menn, teknisk fagskole og studieretning for me-

kaniske fag om lag 95 prosent. Dette skil seg ikkje stort frå førre skoleår.

Påverkar foreldra sitt utdanningsnivå eleven sitt val av studieretning?

Per 1. oktober 2002 hadde 55 prosent av elevane foreldre med vidaregåande skole som høgaste fullførte utdanning. Heile 37 prosent av elevane hadde foreldre med høgare utdanning, medan 5,5 prosent av elevane hadde foreldre med inga utdanning over grunnskoleutdanning. Med foreldra sitt utdanningsnivå blir både mors og fars utdanning rekna med, og den med høgste utdanning blir den gjeldande.

Ein kan sjå skilnad mellom elevane på dei ulike studieretningane. I studieretningar som gjev studiekompetanse (studieretningar for allmenne, økonomiske og administrative fag, musikk, dans og drama og idrettsfag) har nærare 50 prosent av elevane foreldre med høgare utdanning, og 44,5 prosent har foreldre med vidaregåande skole. Berre dryge 3 prosent har foreldre med berre grunnskoleutdanning. Skiljet er størst på studieretning for musikk, dans og drama der over 64 prosent av elevane hadde foreldre med høgare utdanning og i underkant av 1 prosent hadde foreldre med berre grunnskoleutdanning.

I dei yrkesfaglege studieretningane er det heile 67 prosent av elevane som har foreldre med utdanning på vidaregåande nivå, i underkant av 23 prosent som har foreldre med høgare utdanning og nær 8 prosent som har foreldre med utdanning på grunnskolenivå. I studieretning for medie- og kommunikasjonsfag ser det litt annleis ut. Her har 47 prosent av elevane foreldre med høgare utdanning og heile 51 prosent foreldre med utdanning på vidaregåande nivå.

14.02.03

Utslipp av klimagasser. Endelige tall 1990-2000. Foreløpige tall 2001

Klimagassutslipp opp på 1999-nivå igjen

Klimagassutslippene i Norge sank noe i 2000, men var i 2001 tilbake på 1999-nivå. Utslippene har gått opp 8 prosent siden 1990 og er på nivå med 1999-utslippet, som var det høyest registrerte for Norge noensinne. Det er særlig olje- og gassvirksomheten og veitrafikk som forårsaket økningen i 2001.

Tall for 2001 presenteres nå for første gang på et detaljert nivå. I mars i fjor ble hovedtall for Norge i 2001 presentert.

Utslippene må reduseres med 7 prosentpoeng

Norge har undertegnet og ratifisert Kyotoavtalen. Der forplikter vi oss til at utslippene i 2008-2012 ikke skal være mer enn 1 prosent høyere enn 1990-nivået etter at det er tatt hensyn til Kyoto-mekanismene (for eksempel kvotehandling). Norges samlede utslipp av klimagasser har økt med hele 8 prosent i perioden 1990-2001. Fra 2000 til 2001 var økningen 1 prosent. CO₂ sto i 2001 for tre firedeler av de norske klimagassutslippene målt i CO₂-ekvivalenter. Det er også denne gassen som er ansvarlig for nesten hele økningen i samlede utslipp siste året. Økningen var på 1 prosent eller 600 000 tonn CO₂-ekvivalenter.

Utslippetsøkningen offshore fortsatte i 2001

Utslipp fra elektrisitetsproduksjon offshore (gass turbin) økte i 2001 med 11 prosent i forhold til 2000-nivået, mens utslippene fra fakling (fakling vil si avbrenning av overskuddsgass uten å utnytte energien i gassen) er redusert med 19 prosent. Det som ligger bak utslippstrenden er at det på olje- og gassinstallasjonene rett og slett fakles mindre gass, noe som gir lavere utslipp. Tilsvarende fører økt energibehov på plattformene til økt bruk av gass til elektrisitetsproduksjon. Forbrenningsutslippene av CO₂ fra olje- og gassproduksjonen sto alene for 19 prosent av de

norske klimagassutslippene målt i CO₂ -ekvivalenter. Disse utslippene har økt med drøyt 50 prosent siden 1990.

Veitrafikkutslipp opp 7 prosent

Det er beregnet at CO₂ -utslippene fra veitrafikk har økt med 7 prosent siden 2000, og at veitrafikk sto for 22 prosent av CO₂ -utslippene i 2001. Økningen skyldes at folk kjører mer bil enn noen gang tidligere.

5.2.03

Familievern, 2001. Endelige tall

Flest oppsøkte familievernet direkte

I hele 87 prosent av de knapt 24 300 sakene familievernet arbeidet med i 2001, oppsøkte klienten familievernkontoret direkte, uten henvisning fra en annen instans.

34 dagers ventetid ved familievernkontorene

Hele 87 prosent av sakene familievernet arbeidet med i 2001 var uten henvisning. Det vil si at klienten på eget initiativ henvendte seg til familievernkontoret. I de tilfeller hvor klienten var henvist fra en annen instans stod primærlegen for den største andelen, drøyt 2 prosent av sakene var henvist fra primærlegen.

Familievernet ønsker å være en lett tilgjengelig tjeneste, med lav brukerterskel. Tiden fra henvendelse til første behandlingssamtale brukes tradisjonelt som et mål på om en tjeneste er lett tilgjengelig eller ikke. I 2001 var den gjennomsnittlige ventetiden for landets familievernkontor på 34 dager.

Problemer i parforhold dominerte henvendelsene

Av de knapt 24 300 sakene familievernet arbeidet med i 2001, var problemstillinger knyttet til parforholdet oppgitt som den viktigste grunnen for henvendelsen i rundt halvparten av sakene. I Buskerud var hele seks av ti henvendelser relatert til problemer i parforholdet.

For mange av sakene i familievernet er det en sammenheng mellom henven-

delsesgrunn og hovedtiltaket i behandlingen. Parsamtale var hovedbehandlingsform i 52 prosent av sakene.

Behandlingstiden rundt fire måneder

Av de drøyt 17 600 sakene som ble avsluttet i løpet av 2001 hadde rundt 7 000 saker en behandlingstid på under to måneder, mens 300 saker hadde en behandlingstid på mer enn 18 måneder. Den gjennomsnittlige behandlingstiden ved familievernkontorene var på om lag fire måneder.

Få behandlingssamtaler per sak i familievernet

I 2001 hadde familievernsakene i gjennomsnitt tre behandlingssamtaler. Hordaland hadde det høyeste gjennomsnittlige antallet behandlingssamtaler med fire samtaler per sak, mens Telemark, Nordland og Troms hadde et gjennomsnitt på to behandlingssamtaler.

Familievernet brukte i gjennomsnitt fem timeverk per sak. Et timeverk inneholder kun den tiden terapeuten bruker i samtale med klienten, alt for- og etterarbeid holdes utenfor. Vest-Agder toppe listen over antall timeverk per sak med et gjennomsnitt på nesten åtte timeverk, mot Troms med et gjennomsnitt på tre timeverk per sak.

Avslutning av familievernsaker

Av de drøyt 17 600 sakene som ble avsluttet i 2001 ble 15 000 avsluttet etter avtale med klienten, mens knapt 2 600 saker ble avsluttet som resultat av at klienten uteble fra siste samtale. Nordland er det fylket hvor flest saker ble avsluttet etter avtale med klienten, mens Troms har flest saker hvor avslutning kom etter at klienten uteble.

For familievernkontorene sett under ett ble nesten 26 prosent av sakene ikke avsluttet i statistikkåret, men overført til neste rapporteringsår. For Sør-Trøndelag dreide dette seg om hele 41 prosent av sakene, mens det for Troms bare gjaldt knapt 14 prosent av sakene.

Flest kvinner tar kontakt

I nesten syv av ti saker var en kvinne oppført som primærklient, altså den som henvendte seg først til familievernkontoret. Av disse kvinnene oppga drøyt fire av ti å være gifte. Samtalepartner i nes-

ten 63 prosent av sakene var ektefelle, samboer eller partner av primærklienten, mens samtalepartner bare i drøyt 1 prosent av sakene var barn av primærklienten.

Selv om barn under 18 år sjelden oppgis å være primærklient eller samtalepartner, ble barn i alderen 0-5 år berørt i drøyt 9 800 av sakene familievernet arbeidet med i 2001, mens barn i alderen 6-12 år ble berørt i hele 10 500 saker.

5.02.03

Egenmeldt og legemeldt sykefravær, 3. kvartal 2002

Sykefraværet gikk opp til 7,7 prosent

Totalsykefraværet økte fra 7,4 prosent i 3. kvartal 2001 til 7,7 prosent i 3. kvartal 2002. Veksten skyldes i all hovedsak økning i det legemeldte sykefraværet. De nye tallene for egenmeldt sykefravær i 3. kvartal 2002 ligger på om lag samme nivå som i 3. kvartal året før.

Statistikken omfatter alle arbeidstakere 16-69 år. Regnet i prosent av alle avtalte dagsverk var det egenmeldte sykefraværet på 0,7 prosent i 3. kvartal 2002.

Sykefraværet totalt økte fra 7,4 prosent i 3. kvartal 2001 til 7,7 prosent i 3. kvartal 2002. Dette gir en årsvekst i den totale sykefraværprosenten på 0,3 prosentpoeng, som svarer til en prosentvis vekst i sykefraværet på 3,8.

Fra legemeldt til egenmeldt sykefravær

Det er åpnet for at en i større grad enn før kan ha utvidet egenmeldingsperiode for sykefravær – fra tre til åtte sammenhengende dager. Dette fører til en vridning av sykefraværet fra å være legemeldt til egenmeldt. Endringer i legemeldt fravær fra 4-8 dager siste året indikerer en slik vridning. Foreløpig er utslaget i sykefraværprosentene for egenmeldt sykefravær og legemeldt sykefravær beskjedne.

3. kvartal 2002 var 11 av 12 tapte dagsverk på grunn av sykefravær legemeldt fravær. Det egenmeldte fraværet varie-

rer mindre både mellom kjønnene og mellom næringene enn det legemeldte fraværet.

Næringshovedområdet helse- og sosialtjenester hadde høyest egenmeldt fravær med en fraværsprosent på 0,8 i 3. kvartal 2002.

Høyere fravær hos kvinner

Sammenlignet med menn har kvinner høyere totalt sykefravær – 9,3 mot 6,5 prosent. Av denne differansen på 2,8 prosentpoeng, skriver 2,6 prosentpoeng seg fra kjønnsforskjellen i det legemeldte fraværet. Sykefravær knyttet til svangerskap og småbarnsfasen gir noe av forklaringen på kjønnsforskjellen.

13.01.03

Fengslinger 2001

Rekordmange fanger i norske fengsler

I 2001 var det i gjennomsnitt 2 800 fanger i norske fengsler. Dette tallet har aldri vært høyere. Likevel gikk ikke soningskøene ned. Det skyldes at antall ubetingede fengselsdommer også økte.

Fengslingsstatistikken viser en markant økning i antall saker i det norske fengselssystemet fra 2000 til 2001. Fengslene mottok om lag 12 000 innsettelse i 2001, som var 8 prosent flere enn året før. På en gjennomsnittlig dag var det også 8 prosent flere fanger i fengslene i 2001 enn i 2000. Det er en økning på rundt 200 personer.

Ved årets begynnelse, det vil si 1. januar 2001, var det 2 800 fanger i norske fengsler, noe som er 11 prosent mer enn året før. Økningen i fangebefolkningen skyldes dels en mer effektiv utnyttelse av de norske fengslene, og dels at antall fengselsplasser har økt. Ifølge kriminalomsorgen økte faktisk tilgjengelige plasser med 109 fra 2000 til 2001, og de tilgjengelige plassene hadde et større belegg i 2001 enn året før. Likevel gikk soningskøene ikke ned i løpet av 2001, noe som skyldes en 14 prosents økning i antall ubetingede fengselsdommer.

3 800 innsettelse i varetekt

Fengslingsstatistikken for 2001 viser ingen markant endring fra året før i antall innsettelse i varetekt, eller antall personer som til enhver tid sitter i varetekt i norske fengsler. Det betyr at økningen i fangebefolkningen i perioden skyldes flere innsettelse til soning av fengselsdom. Likevel var det så mange som 3 766 innsettelse av personer i varetekt i 2001, og på en gjennomsnittlig dag satt 612 personer i varetekt i norske fengsler.